

H.f.d. Gülşən Cəbi

Hüquqa dair
SEÇİLMƏMİŞ MƏQALƏLƏR

qanun nəşriyyatı

H.f.d. Gülşən Cəbi **Hüquqa dair SEÇİLMƏMİŞ MƏQALƏLƏR**
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 168 səh.

Ölçü: 130x200 mm

Cild: yumşaq

Çapa imzalandı: 18.01.2024

Mətn dizaynı: Xəyalə Şirinli

Qapaq dizaynı: Rafael Qasım

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-38-873-2

© H.f.d. Gülşən Cəbi, 2024

© Qanun Nəşriyyatı, 2024

Salam.

Oxumaq üçün müəllif haqqında bəzəkli təriflər, reklamlar və s. və i., yaxud oxucunun şərinə misilsiz təsvirlər gözləyirsinizsə, bu, o deyil.

Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan əmək qanunvericiliyinin bir sıra məsələləri və hüquqi məsuliyyət haqqında

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının Preambulasına əsasən, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək Azərbaycan xalqının özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə bəyan etdiyi niyyətlərindən biridir. [4]

AR Konstitusiyasının Preambulasında bəyan edilmiş bu niyyətin normativ və idarəetmə əsasları AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsində təsbit edilmiş, qeyd edilən maddəyə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqla-

rının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi olaraq müəyyən edilmişdir.

Müasir kapitalizm keçmiş əsrlərin anlayışlarından fərqli olaraq, ali dəyəri insan və onun hüquq və azadlıqları olan hüquq sistemləri çərçivəsində fəaliyyəti qanuni hesab edir, o cümlədən xüsusilə əmək münasibətlərində işçi və işəgötürən arasında münasibətlərin tənzimlənməsi, işçinin hüquqi statusu, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi kimi məsələlərdə hüququn birmənalı gücünü və hədlərini qəbul edir. Bu münasibətlər çərçivəsində fundamental hədlərdən biri bərabərlik hüququnun əmək münasibətlərinin bütün mərhələləri və məsələlərində gözlənilməsi barəsindədir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsində əmək qanunvericiliyinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, qüvvədə olan əmək, inzibati xətalər və cinayət qanunvericiliklərinin bir sıra müddəalarının müqayisəli-hüquqi təhlili və təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılmasını zəruri hesab edirik.

- 1) Müasir hüquq tərəflərin bərabər olduğu bütün münasibətlərdə tanıdığı kimi, əmək münasibətlərində də münasibətlərin yaranma, dəyişmə və xitamı əsas olaraq hər iki tərəfin iradə ifadəsinin əksini tapdığı əmək müqaviləsini əsas götürür. Qüvvədə olan AR Əmək Məcəlləsində [2] əmək müqaviləsi barəsində çoxsaylı normalar təsbit olunsada, ziddiyyətli hal da müşahidə olunmaqdadır.

Belə ki, AR Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə əsasən işçi- işəgötürənlə fərdi qaydada **yazılı əmək müqaviləsi** (kontrakt) bağlayaraq müvafiq iş yerində haqqı ödənilməklə çalışan fiziki şəxs, İşəgötürən- tam fəaliyyət qabiliyyətli olub işçilərlə əmək müqaviləsi (kontrakt) bağlamaq, ona xitam vermək, yaxud onun şərtlərini dəyişdirmək hüququna malik mülkiyyətçi və ya onun təyin (müvəkkil) etdiyi müəssisənin rəhbəri, səlahiyyətli orqanı, habelə fiziki şəxsdir. Əmək müqaviləsi (kontraktı) isə işəgötürənlə işçi arasında fərdi qaydada bağlanan əmək münasibətlərinin əsas şərtlərini, tərəflərin hüquq və vəzifələrini əks etdirən **yazılı müqavilə**dir.

Həmçinin AR Əmək Məcəlləsinin 44-cü maddəsinə əsasən əmək müqaviləsi **yazılı formada** bağlanır. Tərəflərin razılığı ilə əmək müqaviləsi AR Əmək Məcəlləsinə əlavə edilmiş nümunəvi formaya uyğun tərtib edilir. Əmək müqaviləsi 2 (iki) nüsxədən az olmayaraq tərtib olunub tərəflərin imzası (məhürü) ilə təsdiq edilir və onun bir nüsxəsi işçidə, digər nüsxəsi isə işəgötürəndə saxlanılır.

Əmək müqavilələrinin qüvvəyə minməni olaraq isə AR Əmək Məcəlləsinin 49-cu maddəsində müəyyən edilmişdir ki, AR Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, əmək müqaviləsinin bağlanması, ona dəyişiklik edilməsi və ya xitam verilməsi bununla bağlı elektron informasiya sisteminə gücləndirilmiş elektron imza vasitə-

si ilə daxil edilmiş **əmək müqaviləsi bildirişinin** həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyatdan alınmasından və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsindən sonra hüquqi qüvvəyə minir.

Bu müddələrin qısa nəticəsi müəyyən edilərsə, işçi və işəgötürən arasında yazılı əmək müqaviləsi bağlanmalı, həmin müqavilə barəsində elektron bildiriş olmalıdır. Əmək qanunvericiliyi əmək müqaviləsini yazılı formada tanıyır.

Bu prosedur gözlənilməzsə və hər hansı fiziki şəxs işlədirlərsə, baş vermiş hal ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Belə ki, qüvvədə olan **AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin** 192.1. maddəsi Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən işəgötürən tərəfindən fiziki şəxsləri hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə görə inzibati hüquqi məsuliyyət [3], qüvvədə olan **AR Cinayət Məcəlləsinin** 162-1. maddəsi isə Əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdir [1].

Həm AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin, həm də AR Cinayət Məcəlləsinin qeyd olunan müddələrinə nəzər saldıqda hüquqi məsuliyyətin yaranması

üçün həlledici anın əmək müqaviləsinin hüquqi qüvvəyə minib-minməməsi barəsində formalaşdığına müşahidə etmək mümkündür. AR Əmək Məcəlləsinin yuxarıda qeyd olunmuş müddəaları isə əmək müqaviləsinin qüvvəyə minmə anını elektron informasiya sisteminə gücləndirilmiş elektron imza vasitəsi ilə daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişinin həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyatda alınması və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsi ilə əlaqələndirir.

Lakin AR Əmək Məcəlləsinin özündə bu məsələlər barəsində ciddi ziddiyyət mövcuddur ki, bu hal hüquqi məsuliyyət məsələlərində də qeyri-müəyyənlik yaradır.

AR Əmək Məcəlləsinin 258.3. maddəsi müəyyən edir ki, ailə-kəndli təsərrüfatlarında və ailə müəssisələrində əmək münasibətləri, bir qayda olaraq, bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada yazılı formada əmək müqaviləsi bağlanılmaqla tənzimlənir. Bu təsərrüfatlarda və müəssisələrdə **əmək müqaviləsi şifahi formada da bağlanıla bilər.** Bu halda əmək münasibəti tərəflərdən birinin tələbi ilə rəsmiləşdirilməlidir. Əmək müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi ailə kəndli təsərrüfatı başçısının və ya ailə müəssisəsinin rəhbərinin (işəgötürənin) əmri, sərəncamı verilməklə və ya müvafiq qaydada tərtib edilmiş ailə kitabında (jurnalında) qeydiyyatda salınmaqla həyata keçirilə bilər.

Göründüyü kimi, AR Əmək Məcəlləsi digər müddəələrindən fərqli olaraq, ailə-kəndli təsərrüfatlarında şifahi formada əmək müqaviləsinin bağlanma bilməsini də mümkün hesab edir. *Bu isə əmək müqaviləsinin yazılı formada olması, hüquqi qüvvəyə minmə prosedurana dair tələblərlə ziddiyyət yaratmaqdan əlavə AR İXM-in 192.1 və AR CM-in 162-1 maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqi məsuliyyət məsələləri barəsində ciddi anlaşılmaqlıq yaradır.* Belə ki, şifahi formada bağlanmış əmək müqaviləsi faktiki olaraq həmin müqavilənin olması və ya olmamasının sübutunu imkansız edir. Həmçinin əmək münasibətlərində işçinin işəgötürəndən maddi və digər asılılığını nəzərə alıqda şifahi əmək müqaviləsinin bağlanmadığını aydınlaşdırmaq üçün işçinin heç bir təsir olmadan, tam sərbəst şəkildə məsələnin həqiqi tərəflərini ifadə edəcəyini gözləmək mümkünsüz olur. Digər tərəfdən əmək müqaviləsinin bağlanması işəgötürənin vəzifəsi, işçinin isə hüququ olduğundan elektron informasiya sistemlərinin, inzibati və cinayət məsuliyyətinin tətbiqi xüsusilə bu məsələlərin tənzimlənməsi məqsədilə müəyyən edilmişdir. Ailə-kəndli təsərrüfatlarında şifahi formada bağlanan əmək müqaviləsi anlayışının mövcudluğu bu mexanizmləri məhdudlaşdırmaqla bərabər, ailə kəndli təsərrüfatlarında işçi kimi çalışan vətəndaşların əmək hüquqlarının qorunmasında və onların istənilən sahədə çalışan digər işçilərlə bərabərlik hüququ-

nun gözlənilməsində çətinliklər yaradır. Həmçinin bu hallarda işəgötürən AR İXM-in 192.1. və AR CM-in 162-1 maddələrinin təsirindən tam kənarda qalır, heç bir hüquqi məsuliyyət daşmır.

- 2) Digər diqqət edilməli məsələ **minimum əmək haqqı** anlayışı barəsindədir. Qüvvədə olan AR Əmək Məcəlləsinin 155.2. maddəsinə əsasən, minimum əmək haqqı- iqtisadi, sosial şərait nəzərə alınmaqla qanunvericiliklə **ixtisasız əməyə və xidmətə görə** aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativdir. Minimum əmək haqqının məbləği müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. AR Prezidentinin 05 yanvar 2023-cü il tarixli “Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamına əsasən, minimum aylıq əməkhaqqının məbləği 2023-cü il yanvarın 1-dən 345 manat müəyyən edilmişdir.

Həm qanunvericiliyin, həm də elmi anlayışların məzmunu onu ifadə edir ki, minimum aylıq əmək haqqı bütün əmək və xidmətə görə deyil, yalnız ixtisasız əməyə və xidmətə görə müəyyən edilir. Buna əsasən ixtisaslı əməyə və xidmətə görə minimum əmək haqqı ilə ixtisasız əməyə və xidmətə görə minimum əmək haqqı məbləği eyni ola bilməz. Məsələn, müqayisə üçün hüquqşünas və texniki işçi ilə bağlanan əmək müqavilələrində əmək haqqının 346 manat göstərilib minimum aylıq əmək haqqı məbləğindən aşağı olmadığını iddia

etmək həm elmi və normativ anlayışlarla uyğun olmur, həm də sosial ədalətin pozulmasına gətirir.

Lakin qüvvədə olan qanunvericilikdə ixtisasız əməyə və xidmətə görə müəyyən edilmiş minimum aylıq əmək haqqı barəsində işəgötürənin vəzifəsi və bu məbləğindən aşağı məbləğdə əməkhaqqı verilməsinə görə məsuliyyəti təsbit edilsə də, *ixtisaslı əməyə və xidmətə görə minimum aylıq əmək haqqı məbləği və işəgötürənin məsuliyyəti barəsində normativ boşluğun mövcudluğu işəgötürənlər tərəfindən sosial ədalətin pozulmasına imkan yaradır, işçilərin isə əmək hüquqlarının qorunması və müdafiəsində çətinliklərə səbəb olur.*

Qüvvədə olan AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 192.3. maddəsinə əsasən, İşçiyə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqından aşağı məbləğdə əməkhaqqı verilməsinə görə hüquqi məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Lakin istər əmək qanunvericiliyi üzrə, istərsə də inzibati xətalər qanunvericiliyi üzrə heç bir normada ixtisaslı əməyə və xidmətə görə minimum aylıq əmək haqqı məsələləri dəqiqləşdirilməmişdir.

- 3) Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 37.II. maddəsinə əsasən, əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, **ildə azı bir dəfə**

21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

Həmçinin AR Əmək Məcəlləsinin 114.2. maddəsinə əsasən, işçilərə ödənişli əsas məzuniyyət 21 təqvim günündən az olmayaraq verilməlidir.

Qeyd edilən müddəə Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktların müddəalarına uyğun idisə, 06 yanvar 2004-cü il tarixdə “Avropa Sosial Xartiyası” təsdiq edildikdən sonra qeyd edilən beynəlxalq aktın müddəaları ilə ziddiyyət yaranır. Belə ki, “Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyası”nın [5] “Ədalətli əmək şəraiti hüququ” adlı 2-ci maddəsinə əsasən, **ən azı dörd həftəlik (yəni 28 təqvim günü) ödənişli illik məzuniyyətin verilməsini təmin etmək** ədalətli əmək şəraiti hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflərin götürdükləri öhdəliklərdən biridir.

Qüvvədə olan “Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiyaya Qanununun “Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü” adlı 22-ci maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir. [6]

Göründüyükimi, Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyində ildə azı bir dəfə 21 təqvim gü-

nündən az olmayan ödənişli məzuniyyət barədə müddəanın nəzərdə tutulması əvvəlki dövrlər üçün aktual idisə, 06 yanvar 2004-cü il tarixdə “Avropa Sosial Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildikdən sonra bu barədə beynəlxalq normalarla ziddiyyət yaranır və bu ziddiyyətin aradan qaldırılması üçün əmək qanunvericiliyində işçilərə ən azı dörd həftəlik (yəni 28 təqvim günü) ödənişli illik məzuniyyətin verilməsini təmin etmək barədə müddəaların müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Həmçinin düşünürük ki, ixtisaslı əmək və xidmətlərdə çalışanlar və ixtisasız əmək və xidmətlərdə çalışan işçilər üçün ödənişli illik məzuniyyət barəsində beynəlxalq normalara uyğun müvafiq uyğunlaşdırılmaların, fərqləndirilmələrin aparılması faydalıdır.

Qeyd olunanlara əsasən düşünürük ki, Azərbaycan Respublikasının əmək, inzibati xətalar və cinayət qanunvericiliklərində müvafiq ziddiyyətlər və boşluqların aradan qaldırılması həm vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, həm də qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi baxımından zəruri və faydalıdır.

İstinadlar:

1. <https://e-qanun.az/framework/46947> (AR Cınayət Məcəlləsi) 14.10.2023
2. <https://e-qanun.az/framework/46943> (AR Əmək Məcəlləsi) 14.10.2023
3. <https://e-qanun.az/framework/46960> (AR İnzibati Xətalər Məcəlləsi) 14.10.2023
4. <https://e-qanun.az/framework/897> (AR Konstitusiyası) 14.10.2023
5. <https://e-qanun.az/framework/5409> (Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyası) 14.10.2023
6. <https://e-qanun.az/framework/21300> (“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiyaya Qanunu) 14.10.2023

2023

Azərbaycan Respublikasında inzibati- prosesual hüquq elmi və qüvvədə olan inzibati-prosesual qanunvericiliyin bir sıra məsələləri haqqında

Dünya nizamı dəyişməz qalmadığı kimi, hüquq elmi, həmçinin praktik hüquq münasibətləri də ənənəvi və yeni olaraq müxtəlif istiqamətlərdə müşahidə olunur. Çoxsaylı maddi hüquq sahələrindən fərqli olaraq, cəmi üç prosesual hüquq sahəsi mövcuddur ki, bunların da sırasında inzibati-prosesual hüquq müstəqil sahə kimi yeni olması səbəbindən həm elmi baxımdan, həm də qanunvericilik normaları baxımından daha çox təkmilləşdirilməyə, anlayışların və mexanizmlərin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac duyur.

Prosesual hüquq sahələri ənənəvi olaraq mülki-prosesual hüquq və cinayət-prosesual hüquqdan ibarət olmaqla iki istiqamətdə müəyyən edilirdisə, artıq yeni və üçüncü istiqamət olaraq inzibati-prosesual hüquq fərqləndirilmişdir. Bununla da müasir prosesual hüquq sistemi üç sahədən ibarətdir: mülki- prosesual hüquq, cinayət- prosesual hüquq, inzibati- prosesual hüquq.

Geniş mənada bəşəri nəsil olaraq hazırkı nəsil inzibati-prosessual hüququn müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmasını yaşamaq və müşahidə etməklə bərabər, hüquq münasibətlərində onun formalaşması üzrə tədbirlər görmək vəzifəsini daşıyan subyekt kimi mövcuddur. Bu səbəbdən düşünürük ki, hazırkı mərhələdə inzibati-prosessual hüquq barəsində bir sıra məqamlara diqqət yetirilməsi vacibdir.

İnzibati-prosessual hüquq və mülki-prosessual hüquq. Düşünürük ki, inzibati-prosessual hüquq barəsində doğru olmayan və ciddi səhv sayıla bilən hallardan biri inzibati-prosessual hüquq sahəsinin adında “inzibati” sözünün olması səbəbindən onun əvvəllər mövcud olmamış, tamamilə yeni bir məsələ olması və inzibati hüquqla əlaqəli sahə kimi formalaşması haqqında təsəvvürlərdir. Halbuki inzibati-prosessual hüququn predmetinə daxil olan məsələlər yeni formalaşan hallar deyil, artıq mövcud olan halların inkişafı və müasir dünya nizamında dövlət-vətəndaş, dövlət-hüquq münasibətlərində təkmilləşən münasibətlərlə bağlıdır. Belə ki, qeyd edildiyi kimi, çoxsaylı maddi hüquq münasibətlərindən fərqli olaraq, cəmi iki prosesual hüquq sahəsinin (mülki-prosessual hüquq, cinayət-prosessual hüquq) mövcudluğu uzun əsrlər boyu müşahidə edilmiş, hüquq və dövlət anlayışlarının, dəyərlərinin təkmilləşməsi ilə inkişaf etmişdi. Buna uyğun olaraq, əlbəttə ki, müxtəlif inzibati aktlar, dövlət orqanlarının fəaliyyəti və vəzifəli şəxslərin hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə bağlı müraciətlər, mübahisələr hüquq, dövlət, vətəndaş anlayışlarının olduğu bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur.

Bu baxımdan inzibati-prosessual hüququn predmetini formalaşdıran məsələlər yeni deyil, bu məsələlərin müstəqil prosessual hüquq sahəsində fərqləndirilməsi yeni haldır.

Hüquq nəzəriyyəsinə görə, hüquq sahəsi eyni xarakterli və keyfiyyətə həmcins ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq sisteminin müstəqil hissəsini təşkil edən hüquq normalarının məcmusudur.[2, səh. 226] İnzibati-prosessual hüququn predmetini təşkil edən məsələlər də daha əvvəllər artıq mövcud olmuş digər hüquq sahəsindən ayrılaraq müstəqil sahə kimi formalaşmışdır. Tərkibindən ayrıldığı bu sahə isə mülki-prosessual hüquqdur.

Mülki- prosessual hüquqda məhkəmə icraatının üç növü fərqləndirilirdi: iddia icraatı, xüsusi iddia icraatı, xüsusi icraat.

Mülki-prosessual hüquqa aid olan iddia icraatı hüququn ümumi subyektləri arasında maddi hüquq xarakterli mübahisənin həlli üzrə məhkəmə araşdırmasını nəzərdə tuturdusa, xüsusi iddia icraatı subyektlərdən biri qismində mütləq dövlət orqanları və ya vəzifəli şəxslərin olmasını əsas tələblərdən biri müəyyən etməklə xüsusi subyektlərin iştirakını nəzərdə tuturdu. Xüsusi icraat isə hüquq subyektləri arasında mübahisələrin olmadığı, müxtəlif hüquqi faktların tanınması üzrə məsələlərin mövcudluğu halını nəzərdə tuturdu.

Mülki- prosessual hüquqa xas olan icraatın bu cür üç növlüyü həm hüquq elmində, həm də prosessual qanunvericilikdə öz əksini tapmışdı.

İnzibati- prosessual hüququn müstəqil hüquq sahəsinə çevrilməsi isə mülki-prosessual hüququn tərkibindən xü-

susi iddia icraatının ayrılması ilə baş vermişdir. Bu səbəbdən də mülki-prosessual hüququ bilmədən inzibati-prosessual hüququ anlamaq mümkün deyil.

Qanunvericilik baxımından xüsusi iddia icraatının mülki- prosesual qanunvericiliyin tərkibindən çıxarılaraq, inzibati- prosesual qanunvericilik kimi nəzərdə tutulmuşdursa da, elmi baxımdan xüsusi iddia icraatı mülki-prosessual hüquq elminin kateqoriyalarından biri olaraq qalmaqdadır və tarixilik baxımından bu bağlılıq inkarolunmazdır.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan İnzibati-Prosessual Məcəllənin müddəalarına nəzər saldıqda “1.2. Bu Məcəllə ilə başqa qayda müəyyən edilmədiyi və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş prosesual prinsiplərə zidd olmadığı hallarda, inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatında (bundan sonra - inzibati məhkəmə icraatı) AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin müddəaları tətbiq oluna bilər.” kimi normativ münasibətin təsbit edildiyini müşahidə etmək mümkündür.[1]

Qeyd edilənlərə əsasən düşünürük ki, inzibati-prosessual hüququn predmeti üzrə məsələlər təhlil edilərkən prosesual hüquq sahəsi olması, mülki-prosessual hüquqla tarixi və sistemli bağlılığı unudulmamalıdır. Bu səbəbdən də inzibati-prosessual hüququn mülki-prosessual hüquqla deyil, inzibati hüquq, inzibati icraat və digər sahələrlə birgə araşdırılması, öyrənilməsi barəsində baxışlar doğru sayıla bilməz.

İnzibati-prosessual hüquq (inzibati məhkəmə icraatı) və inzibati icraat. Yerli hüquq ədəbiyyatlarında müşahidə

olunan hallardan biri inzibati icraatın inzibati-prosessual hüququn tərkibində götürülməsinə dair baxışlardır ki, fikrimizcə, bu baxışlar da ciddi prosessual səhvlər üzərində formalaşmışdır.

Belə ki, inzibati icraat - fiziki və ya hüquqi şəxslərin müraciəti əsasında və ya inzibati orqanların öz təşəbbüsü ilə inzibati aktın qəbul edilməsi, icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, habelə inzibati şikayətlərə baxılması üzrə müvafiq inzibati orqanlar tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş prosedur qaydalar daxilində həyata keçirilən fəaliyyətdirsə, inzibati məhkəmə icraatı-inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatını, məhkəmələr tərəfindən işlərə baxılmasının və həll edilməsinin prosessual əsaslarını müəyyənləşdirir.

Bu baxımdan inzibati icraat və inzibati məhkəmə icraatı anlayışları həm subyekt, həm predmet, həm də hüquqi xarakter baxımından kəskin və ciddi fərqlənir.

Fikrimizcə, inzibati məhkəmə icraatı və inzibati icraat barəsində bir neçə fərqi qeyd etmək mümkündür:

- 1) İnzibati məhkəmə icraatının səlahiyyətli subyektləri qismində bütün hallarda yalnız məhkəmə orqanları nəzərdə tutulur.
İnzibati icraatın səlahiyyətli subyektləri qismində isə heç bir halda məhkəmə orqanları nəzərdə tutulmur.
- 2) İnzibati məhkəmə icraatı yalnız və bilavasitə məhkəmələr tərəfindən müvafiq işlərə baxılıb həll edilməsi üzrə fəaliyyəti (ədalət mühakiməsini) nəzərdə tutur.

İnzibati icraat isə hüquq münasibətlərinin məhkəməyəqədər nizamlanması üzrə fəaliyyəti əhatə edir.

- 3) İnzibati məhkəmə icraatı müstəqil inzibati məhkəmələrin ədalət mühakiməsini həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyəti prosesində formalaşır və təbəçilik münasibətləri ilə səciyyələnir.

İnzibati icraat isə inzibati orqanların təşkilati-sərəncamverici funksiyalarının icrası prosesində formalaşır və təbəçilik münasibətləri ilə səciyyələnir.

- 4) İnzibati məhkəmələr prosessual qaydalar daxilində fəaliyyət göstərirlər.

İnzibati orqanlar isə prosedur qaydaları daxilində fəaliyyət göstərirlər.

(Prosessual qaydalar və prosedur qaydalar tam fərqli anlayışlardır. Prosedur qaydalar qanunvericiliyə uyğun olaraq inzibati-hüquq münasibətlərinin mövcudluğu mühitində formalaşarsa, prosessual qaydalar yalnız mütləq subyekt kimi məhkəmənin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi məqsədilə iştirak etdiyi münasibətlərdə və prosessual qanunvericilik çərçivəsində formalaşır.)

- 5) İnzibati- prosessual hüquq, inzibati məhkəmə icraatı prosessual hüquq münasibətlərində mövcud olur. Prosessual hüququn və prosessual hüquq münasibətlərinin mütləq subyektə məhkəmədir.

İnzibati icraat isə prosessual hüquq münasibətlərində mövcud olmur, maddi hüquq əsaslı prosedur münasibətlərlə səciyyələnir.

Qeyd olunanlara əsasən, həm elmi-nəzəri anlayışlar, həm də qanunvericilik baxımından inzibati icraat inzibati-prosessual hüququn tərkibinə aid deyil və inzibati-prosessual hüququn predmetinə daxil olan məsələ kimi nəzərdən keçirilməsi hüququn sistemliliyi tələbləri, elmi anlayışlarla uyğunluq yaratmır.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” Qanununun 91-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi ilə eyni gündə qüvvəyə minir.” müddəası inzibati icraatın inzibati-prosessual hüququn tərkibində nəzərdən keçirilməsi üçün hüquqi əsas yaratmır.

İnzibati məhkəmə icraatında mediasiya məsələləri.

Son dövrlər prosesual-hüquqi məsələlərlə bağlı istifadə olunan yeni anlayışlardan biri mediasiya anlayışıdır. Fikrimizcə, prosesual hüquqa mediasiya anlayışının tətbiqi bütövlükdə mübahisəlidirsə də, hazırkı mətnə məhz inzibati-prosessual hüquqda, inzibati məhkəmə icraatında mediasiya ilə bağlı məqama toxunmaq zəruridir.

Qüvvədə olan “Mediasiya haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, mediasiya- mediatorun (mediatorların) vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həlli ilə bağlı bu Qanunla müəyyən olunan proses, mediator isə peşəkar əsasda mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün tərəflərin cəlb etdiyi və ya mediasiya təşkilatı tərəfindən təyin olunmuş, bu Qanunun tələblərinə cavab verən fiziki şəxsdir. [1]

Həmçinin qüvvədə olan AR İnzibati- Prosesual Məcəlləsinə nəzər saldıqda inzibati məhkəmə icraatında mediasiya ilə bağlı bir sıra məsələlərin nəzərdə tutulduğunu müşahidə etmək mümkündür. Məs., AR İPM-in 7.3.-cü maddəsinə görə “Məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində məhkəmə işin hallarını nəzərə alaraq öz təşəbbüsü ilə, yaxud tərəflərdən birinin müraciəti əsasında onlara mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllini təklif edə bilər. Tərəflər arasında “Mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlanarsa, məhkəmə icraatı barışıq sazişi və mediasiya prosesinin nəticələri barədə protokol təqdim edilənədək dayandırılır”. [1]

Fikrimizcə, inzibati məhkəmə icraatında, inzibati-prosessual hüquqda mediasiya kateqoriyasının nəzərdən keçirilməsi hüquqi ziddiyyət yaradır. Belə ki, inzibati məhkəmə icraatında məhkəmələr tərəfindən baxılan işlərdə mübahisə subyektləri (tərəflər) vətəndaşlar və dövlət orqanları və ya vəzifəli şəxslərdir. Vətəndaşlar dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin qəbul etdikləri aktlardan və ya onların hərəkət, yaxud hərəkətsizliyindən hakimiyyətin müstəqil qolu olan məhkəmə hakimiyyətinə aid inzibati məhkəmələrə müraciət edərək konstitusion normalar əsasında xüsusi mexanizmlərlə vəzifə tutan hakimlər tərəfindən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini xahiş edir. Dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasında üçüncü şəxslər ola bilməz, əks halda münasibətlər müasir hüquq və dövlət anlayışlarının mahiyyətinə, prinsiplərinə uyğun gəlməz. Dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin aktları, hərəkət və hərəkətsizliyindən təbəçilik qaydasında yuxarı orqanlara,

yaxud müvafiq məhkəmələrə müraciət etmək vətəndaşlara münasibətdə təbii sayılan hüquqlardan biridir. Belə bir situasiyada dövlət orqanları ilə vətəndaş arasında dövlət hakimiyət orqanlarında olmayan üçüncü şəxsin- mediatorun iştirakı (dövlət orqanı ilə vətəndaşı barışdırması) həm inzibati-hüquqi münasibətlər, həm prosesual hüquq baxımından, həm də hakimin ixtisaslaşmış subyekt olması baxımından uyğun gəlir.

Bu baxımdan düşünürük ki, inzibati-prosessual hüquqda mediasiyanın mövcudluğu inzibati icraat, inzibati məhkəmə icraatı, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin prinsipləri ilə ziddiyyət yaradır.

Digər məsələlər. Qüvvədə olan inzibati-prosessual qanunvericilikdə mövcud olan iki anlayış da var ki, fikrimizcə, mütləq nəzərdən keçirilməlidir. Bu anlayışlara aiddir:

- 1) AR İPM-in 18.0.2. maddəsinə görə, *proses iştirakçılarından birinin və ya onlardan hər hansı birinin nümayəndəsinin və ya vəkilinin, eləcə də məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinin rəsmi və ya faktiki əri (arvadı) olduqda və ya olmuşdursa, hakim işə baxa bilməz və özü-özünə etiraz etməlidir.* [1]

Bu normada diqqəti çəkən və Azərbaycan hüquq elminin, qanunvericiliyin anlayışları ilə uyğunsuz olan ifadə “faktiki əri (arvadı)” ifadəsidir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan Ailə Məcəlləsinin müddəalarına görə, Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Məcəllədən, bu Məcəlləyə uyğun olaraq qəbul edilmiş digər müvafiq qanunverici-

lik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında nikah və ailə münasibətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanında bağlanmış nikah tanınır. Dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatdan keçirilən könüllü ittifaqıdır. [1]

Ümumi hüquqi anlayışlardan məlumdur ki, bəşəri yaradılış və hüququn ümumi subyektivi olan insan fərdi iştirak etdiyi hər hüquq münasibətində müvafiq subyekt statusunu əldə edir. Məsələn, alqı-satqı münasibətlərində alıcı və ya satıcı, əmək hüquq münasibətlərində işçi və ya işəgötürən və s. Buna uyğun olaraq ailə hüquq münasibətlərində də rəsmi nikaha daxil olan tərəflərin hüquqi statusu “ər” və ya “arvad” terminləri ilə ifadə edilir. Yəni müasir ailə hüququnun və qanunvericiliyin anlayışları əsasında təhlil etdikdə hüquqi statusu ifadə edən bu terminlərin (ər-arvad) istifadəsi yaradılış halı cins baxımından kişi və qadın olan iki insan arasında rəsmi nikahın mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Belə bir vəziyyətdə inzibati-prosessual qanunvericilikdə “faktiki” ifadəsi ilə qeyri-müəyyən halın nəzərdə tutulması, bu anlayışın həmçinin ailə hüquq münasibətlərinə dair konkret normaları nəzərdə tutan ailə qanunvericiliyinə də zidd olması mübahisəsizdir, real müəyyən edilə bilən anlayış, meyar deyil.

Həmçinin qeyd edilməlidir ki, “faktiki əri (arvadı)” ifadəsi digər prosesual qanunvericiliklərdə, ümumiyyətlə digər aktlarda müşahidə edilmir, yalnız inzibati-prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur.

Düşünürük ki, qeyd edilən müddəanın nəzərdən keçirilərək, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan ailə qanunvericiliyinə uyğun şəkildə formalaşdırılması zəruridir.

- 2) AR İPM-in 21.2.-ci maddəsinə görə, *“Qərardadda məhkəmə aktının dərc olunacağı kütləvi informasiya vasitəsi (gündəlik qəzet) göstərilməlidir. Bu zaman həmin aktın qüvvəsinin şamil olunacağı ehtimal edilən ərazilərdə daha çox yayılan kütləvi informasiya vasitələrinə (gündəlik qəzetlərə) üstünlük verilməlidir.”* [1]

Fikrimizcə, qeyd edilən normada kütləvi informasiya vasitələrinin seçimi meyarlarına diqqət edilməsi zəruridir. Bu zaman dövlətlərin quruluş və idarəetmə formalarına dair xüsusiyyətləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Belə ki, mövcud norma federativ dövlətlər üçün xarakterik hal kimi müşahidə oluna bilər. Çünki federasiya miqyasında KİV və federal subyektlər daxilində KİV fərqli olduğundan inzibati məhkəmələr tərəfindən qərarlar qəbul edilərkən müvafiq ərazi üzrə KİV-in aydınlaşdırılması zəruridir.

Lakin unitar dövlətlər üçün bu hal spesifik deyil. Azərbaycan Respublikası unitar dövlət olduğundan düşünürük ki, qeyd edilən normada aktın qüvvəsinin şamil olunacağı ehtimal edilən ərazilərdə daha çox yayılan KİV (gündəlik qəzetlər) deyil, **rəsmi KİV**-in (gündəlik qəzetlərin) nəzər-

də tutulması praktik və faydalıdır. Əks halda, məsələn, Bakı şəhəri barəsində fərz etsək, inzibati məhkəmənin qəbul etdiyi qərar Yasamal rayonu üzrədirsə, həmin ərazidə daha çox yayılan KİV (gündəlik qəzetlər), Xətai rayonu üzrədirsə, həmin ərazidə daha çox yayılan, ölkənin başqa şəhərləri və ya rayonları üzrədirsə, yenə də həmin ərazilərdə daha çox yayılan KİV (gündəlik qəzetlər) üzrə olmalıdır ki, məhkəmənin (hakimin) də bunu təkbaşına müəyyən etməsi mümkün deyil. Bunun üçün məhkəmə (hakim) tərəfindən KİV üzrə müvafiq orqanlara reytingə dair sorğular göndərməlidir, əlavə müddətlər hesablanmalıdır, həmçinin konkret ərazidə ən çox yayılan KİV (gündəlik qəzetlər) predmet baxımından məhkəmə qərarı kimi ciddi aktın dərci üçün uyğun gəlməyə bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən düşünürük ki, inzibati-prosessual hüquq elmi və qüvvədə olan inzibati-prosessual qanunvericiliyin öyrənilməsi, inkişafı üçün sadaladığımız məqamların diqqətdə saxlanılması və aydın hüquqi baxışların formalaşdırılması zəruridir və həmin məqamlar barəsində müvafiq əlavələr, dəyişikliklərin olunmasını təklif edirik.

İstinadlar:

1. <https://e-qanun.az/> AR Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası 25.03.2023
2. M.Məlikova, “Hüquq nəzəriyyəsi”, Dərslik, “Elm və təhsil”, Bakı- 2019, 448 s.

2023

**Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının
hüquqi statusu və publik hüquqi şəxs anlayışı
(Qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik normalarının
müqayisəli-hüquqi təhlili)**

Hüquq və idarəetmə kateqoriyalarının, xüsusilə dövlət idarəetməsi anlayışının sıx bağlılığı ilə yanaşı dəyişən dünya nizamında ictimai münasibətlərin, çoxsaylı fəaliyyət sahələrinin idarə edilməsi üçün müxtəlif idarəetmə modellərinin mütəmadi təkmilləşdirildiyi, klassik idarəetmə modelləri və yeni modellər kimi növlərin formalaşdığı məlum anlayışlardandır.

İnzibati idarəetmə məsələlərində dövlət orqanları klassik idarəetmə modellərindən birdirsə, publik hüquqi şəxslər son illər formalaşan idarəetmə modeli kimi müşahidə olunur.

Lakin bir sıra təsisatlar da var ki, onların hüquqi statusu hər iki idarəetmə modellərinə həm oxşarlığı, həm də fərqliliyi ilə müşahidə olunur və hər iki modelin müəyyən xüsusiyyətlərinin məcmusu kimi fəaliyyət göstərir, amma eyni zamanda da kəskin spesifikliyi ilə seçilən, fərqli bir

idarəetmə modeli olaraq fəaliyyət göstərir. Fikrimizcə, belə nümunələri qarışıq idarəetmə modeli adlandırmaq mümkündür. Bu cür idarəetmə modelinə malik təsisatlar sırasında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı xüsusi statusu ilə seçilir.

Bu baxımdan düşünürük ki, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının hüquqi statusu təhlil edilərək, onun dövlət orqanları və ya publik hüquqi şəxslər sırasında mövqeyinin araşdırılması, qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik normalarının müqayisəli-hüquqi təhlili zəruridir.[1]

AR Mərkəzi Bankı ilkin orqan kimi. Hüquq elmindən və klassik normativ anlayışlardan məlumdur ki, dövlət orqanları yaradılma əsasları baxımından ilkin və törəmə orqanlar olaraq fərqləndirilir. İlkin orqanların yaradılması və fəaliyyətinin əsasları bilavasitə dövlətin Konstitusiyasında müəyyən edildiyi halda, törəmə orqanlar ilkin orqanlar tərəfindən yaradılır və funksionallığı da ilkin orqanlar tərəfindən müəyyən edilir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasına nəzər yetirdikdə konstitusion normalarda bilavasitə təsbit edilmiş təsisatlardan birinin Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı olduğunu müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, qüvvədə olan AR Konstitusiyasının 19-cu maddəsinə əsasən “II. Pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Mərkəzi Banka mənsubdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir.”

Həmçinin AR Mərkəzi Bankının idarəetmə orqanı olan İdarə Heyətinin tərkibinin formalaşma qaydası bilavasitə konstitusion normalarda təsbit edilmiş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı əsasında reallaşması müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, AR Mərkəzi Bankının idarəetmə orqanı dövlət hakimiyyətinin iki qolunun birgə iradəsi ilə formalaşdırılır.

Konstitusion normalarda AR Mərkəzi Bankının yalnız əsas funksionallığına və idarəetmə orqanının tərkibinin formalaşmasına dair məsələlər təsbit edilməyib, eləcə də orqanın özünün hüquqi adı birbaşa nəzərdə tutulmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, əvvəlki adı olmuş “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı” adının dəyişdirilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklərin edilməsi tələblərinə uyğun olaraq referendum qaydasında edilmiş və “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” 18 mart 2009-cu il tarixli AR Referendum Aktı qüvvəyə mindikdən sonra adı dəyişdirilərək “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” kimi adlandırılmışdı.

AR Mərkəzi Bankının əsas funksionallığının, idarəetmə orqanının tərkibinin formalaşdırılma qaydasının və təsisatın hüquqi adının bilavasitə AR Konstitusiyasında təsbit edilmiş olması AR Mərkəzi Bankının ilkin dövlət orqanı olmasını təsdiq edən xüsusiyyətlərdəndir.

Həmçinin o da qeyd edilməlidir ki, ilkin orqanların hüquqi statusu, yaradılması, fəaliyyətinin əsasları konsti-

tusion normalarda təsbit edilib konkret qanunvericilik aktlarında genişləndirilmiş şəkildə müəyyən edilir.

AR Mərkəzi Bankının da yaradılmasının və fəaliyyətinin əsasları qüvvədə olan AR Konstitusiyası və “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilir. Yəni təsisatın bilavasitə özü barəsində ayrıca qanunvericilik aktı mövcuddur.

AR Mərkəzi Bankı dövlət orqanı və ya publik hüquqi şəxs kimi. AR Mərkəzi Bankının dövlət orqanları, yaxud publik hüquqi şəxslər modelinə aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik normalarının müqayisəli-hüquqi təhlili zəruridir.

Qüvvədə olan “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” AR Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən “2.1. Mərkəzi Bankı publik hüquqi şəxsdir,…”.

“Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən “2.2. Publik hüquqi şəxs- dövlət və bələdiyyə adından tərəfindən yaradılan, ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan, dövlət və ya bələdiyyə orqanı olmayan təşkilatdır.”

Həmçinin Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən “4.1. Publik hüquqi şəxs dövlət adından müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum), bələdiyyə adından isə müvafiq bələdiyyə orqanları tərəfindən yaradılır.” Bu anlayışdan aydın olur ki, publik hüquqi şəxslər ilkin orqan deyil, törəmə orqandır. Yəni artıq mövcud olan, yaradılmış, fəaliyyət göstərən başqa orqanlar tərəfindən yaradılır, eyni şəkildə də ləğv edilə bilər.

AR Mərkəzi Bankının yaradılması əsaslarının birbaşa Konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna diqqət etdikdə aydın olur ki, AR Mərkəzi Bankı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) və ya bələdiyyə tərəfindən yaradılmır.

Həmçinin qeyd edilməlidir ki, publik hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin istiqamətləri, idarəetmə forması və digər məsələlər təsisçinin təsdiq etdiyi Nizamnamədə müəyyən edilirsə, AR Mərkəzi Bankına dair bu məsələlər qüvvədə olan AR Konstitusiyasında və “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilir.

Bir məsələyə də diqqət etmək zəruridir ki, təsisatların fəaliyyət göstərdikləri sahələri nizamlayan qanunvericilik aktlarını və bilavasitə təsisat barəsində qanunu fərqləndirmək vacibdir. Məsələn, Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətçilərinin və kreditorlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarə edilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsipləri, qaydaları və normaları “Banklar haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilir. AR Mərkəzi Bankının fəaliyyətinin əsasları isə məhz onun barəsində ayrıca qanunla müəyyən edilir.

Hüquqi şəxslərə münasibətdə isə belə hal müşahidə etmək, yaxud belə halın formalaşması hüquqi baxımdan mümkün deyil. Publik hüquqi şəxsin özü haqqında ayrıca

qanun müşahidə etmək mümkün deyil, həmçinin belə bir qanunun qəbul edilməsi də hüquq anlayışı çərçivəsində olmaz. Publik hüquqi şəxslərin fəaliyyətində “Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanunu, publik hüquqi şəxsin özünün Nizamnaməsi və konkret publik hüquqi şəxsin fəaliyyət göstərdiyi sahə üzrə qanunvericilik aktları statusu və funksionallığın hədlərini müəyyən edən normaları nəzərdə tutur.

Həmçinin “Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanununun 5-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, “5.2. Publik hüquqi şəxs yalnız nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyət ilə məşğul ola bilər.”

12 noyabr 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin müddəasından aydın görünür ki, AR Mərkəzi Bankının məşğul ola biləcəyi fəaliyyət bilavasitə Konstitusiyada müəyyən edilmişdir.

AR Mərkəzi Bankının publik hüquqi şəxslərdən fərqləri. Fikrimizcə, AR Mərkəzi Bankını publik hüquqi şəxslərdən ciddi fərqləndirən aşağıdakı xüsusiyyətləri səciyyələndirmək mümkündür:

1. Publik hüquqi şəxslər dövlət adından müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum), bələdiyyə adından isə müvafiq bələdiyyə orqanları tərəfindən yaradılır.

AR Mərkəzi Bankı isə bilavasitə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada nəzərdə tutulmuşdur.

2. Publik hüquqi şəxslərin adı, fəaliyyət istiqaməti, idarəetmə orqanlarının tərkibi müvafiq olaraq dövlət adından müvafiq icra hakimiyyəti orqanının

müəyyən etdiyi orqan (qurum), bələdiyyə adından isə müvafiq bələdiyyə orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir və dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi də təsisçilərin təkbaşına səlahiyyətindədir.

AR Mərkəzi Bankı barəsində bu məsələlər isə bilavasitə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada nəzərdə tutulmuşdur və dəyişdirilməsi, yaxud ləğv edilməsi üçün AR Konstitusiyasında əlavələr və ya dəyişikliklər edilməli, bunun üçün isə referendum keçirilməlidir.

3. Publik hüquqi şəxslərin idarəetmə orqanlarının tərkibi təsisçi tərəfindən təkbaşına iradə əsasında formalaşdırılır.

AR Mərkəzi Bankının idarəetmə orqanı olan İdarə Heyətinin üzvləri isə AR Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı əsasında müəyyən edilir.

4. Publik hüquqi şəxslər bütövlükdə publik hüquqi şəxslərin hüquqi statusuna dair məsələləri müəyyən edən “Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanunu, özlərinin Nizamnaməsi əsasında fəaliyyət göstərir, fəaliyyət sahələrinə uyğun olaraq həmin sahədə fəaliyyəti nizamlayan qanunvericilik aktları konkret mənbə qismində əsasdır.

AR Mərkəzi Bankının yaradılması, fəaliyyəti isə qüvvədə olan AR Konstitusiyası və “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” AR Qanununda konkret şəkildə nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd olunanlara əsasən düşünürük ki, Azərbay-

can Respublikasının Mərkəzi Bankı publik hüquqi şəxs deyil, ilkin dövlət orqanıdır. Həmçinin AR Mərkəzi Bankında çalışmaq dövlət qulluğunun xüsusi növünə aiddir. Bu baxımdan da qulluğa qəbulun şəffafliq və ədalətli rəqabət mühitində keçirilməsi, ictimai etimadın təmin edilməsi məqsədilə dövlət qulluğuna qəbul barəsində qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş və formalaşmış açıq müsabiqə təcrübəsinin AR Mərkəzi Bankına işəqəbul prosesində tətbiqi vacibdir.

Həmçinin təklif edilir ki, publik hüquqi şəxslər fərdi kommersionya və ya qeyri-kommersionya məqsədilə yaradılan klassik mülki-hüquqi mənada hüquqi şəxs deyil, ümumdövlət, ictimai maraqların təmin edilməsi ilə əlaqədar yaradılan və fəaliyyət göstərən subyekt olduğundan publik hüquqi şəxslərdə işəqəbul bütün vətəndaşlar üçün açıq, şəffafliq və ədalətli rəqabət mühitində müsabiqə əsasında keçirilsin və qanunvericilikdə buna dair konkret müddəalar nəzərdə tutulsun.

İstinadlar:

1. <https://e-qanun.az/> (AR Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası) 07.01.2023

Müasir hüquq təhsili, milli hüquq dili, qloballaşma və imperializm məsələlərinə dair

Hüquq elə sahədir ki, praktik fəaliyyət növü olaraq qədimi, elm sahəsi olaraq klassik, normativ əsaslarına görə müasirliyi onun məzmununda bəşər sivilizasiyasının bütün inkişaf mərhələlərini birləşdirir.

İnsanlar tərəfindən və insanlar üçün formalaşdırılması isə hüququn insan təbiətinə bağlılığını şərtləndirən məqam kimi müşahidə olunur. Xüsusilə insan hüquq və azadlıqlarının ali tutulduğu müasir dünyada.

Hüquq mövcud həyati münasibətlər əsasında inkişaf edən sahə kimi realist və soyuqqanlı olsa da, insan təbiətinə bağlılığı onun bəşəriyyətin bütün dövrlərində canlı qalmasını şərtləndirir. Bu baxımdan fərd olaraq insan, toplum olaraq cəmiyyətlər dəyişdikcə hüquq da bu dəyişiklikləri məzmununda yaşayır və hüquqla insanın inkişafı bir-birinə qarşılıqlı təsirdə müşahidə olunur. Hüququn məzmununda fərdlərin və bəşəriyyətin həyatı, inkişaf mərhələləri görünür.

İnsan inkişaf edirsə, hüquq inkişaf edir, insan inkişaf etmirsə, hüquq inkişaf etmir. Həmçinin əksinə, hüquq inkişaf edirsə, insan inkişaf edir, hüquq inkişaf etmirsə, insan inkişaf etmir. Bu baxımdan hüquq cəmiyyətin inkişafının, fərd olaraq insanların özünüdərk və realizəsinin göstəricisidir.

Hüququn realist sahə olması hüquq elmi, hüquq praktikasını və hüquq təhsilinin müasirliyini tələb etməklə yanaşı, hər üç istiqamətinin birgə vəhdət şəklində fəaliyyətini və bir-birinə qarşılıqlı təsirini zəruri edir.

Müasir hüquq təhsili. Fikrimizcə, hüquq təhsili hüquq praktikasına və hüquq elminə aparən yolun əvvəli olduğundan, ölkənin peşəkar insan resurslarının formalaşmasına ciddi təsir göstərdiyindən hazırkı mətndə müasir hüquq təhsili, inkişaf meyilləri, milli hüquq dili, qloballaşma və imperializm məsələlərinə diqqət yetirmək aktual və faydalıdır.

Hüquq təhsili həm akademik inkişafa apardığından, həm də insanların real əmək bazarına hazırlanmasına təsir göstərdiyindən müasir hüquq təhsilində inkişaf meyilləri, aparılan islahatlar müasir dünyanın elmi debatlar predmetində olan məsələlərdəndir. [11]

Müasir hüquq təhsili təhsilənləri hüquq praktikasına hazırlamalıdır. Hüquq təhsili sadəcə mətnlər məcmusu kimi olmamalı, predmet üzrə biliklər, təcrübə və peşə vərdişlərinin formalaşması üçün balans ehtiva etməlidir. [9]

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasında ali təhsil müəssisələrinin, konkret olaraq hüquqşünas kadr hazırlayan ali təhsil müəssisələrinin ilkin formalaşması

və fəaliyyəti 20-ci əsrin əvvəllərindən başlayaraq uzun müddət SSRİ dövrünü əhatə etdiyindən istər dövlətin idarəetmə və quruluş formasının, istərsə də siyasi rejimin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək hədəf və nəticə dövlət qulluğu, hüquq-mühafizə orqanları üçün kadrların hazırlanması olmuşdur. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı və xalqlar dostluğu deyilsə də, həqiqətdə SSRİ tərkibində olmuş bir sıra dövlətlər və xalqların nümayəndələri dövlət idarəetməsi üçün hazırlanır və irəli çəkildisə, digər yerlərin nümayəndələri belə imkanlarda olmur, həmin ərazilərdə hüquqşünaslıq istiqamətində xüsusilə hüquq-mühafizə orqanları üçün kadrların hazırlandığı, hüququn bilavasitə bu istiqamətli sahələrinin tədrisinin geniş yayıldığını müşahidə etmək olurdu.

Lakin keçən əsrin 90-cı illərdən gedən ictimai-siyasi proseslər, Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanması, sosializmdən kapitalist dünya normalarına keçid bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sistemində də, konkret mövzumuz baxımından isə hüquq təhsilində fərqli hədəflər və istiqamətləri zəruri etdi. Belə ki, artıq yalnız dövlət orqanları üçün hüquqşünas kadrların hazırlanması məsələsi deyil, həm də özəl sektorda fəaliyyət göstərəcək hüquqşünas kadrların hazırlanması məsələsi yaranırdı. Mülkiyyətin çoxnövlülmüyü, sahibkarlıq fəaliyyətinin qanuni tanınması, dünya dövlətləri ilə iqtisadi, ticarət, mədəni və digər sahələrdə intensivləşən müxtəlif növlü münasibətlər, qloballaşan dünyanın xüsusiyyətləri hüququn yeni sahələrinin meydana çıxması ilə bərabər, hüquq təhsilində kadr hazırlığının çoxsaylı fərqli istiqamətləri əhatə etməsini də

zərurətə çevirdi. İctimai həyatın bütün sahələrində, istər dövlət orqanlarında, istərsə də qeyri-dövlət sektorunda çalışacaq hüquqşünaslar dövlətin daxili insan resursu potensialını, milli işçi qüvvəsini formalaşdırırdı.

Lakin əvvəlki sistemin xüsusiyyətindən irəli gələn bəzi məsələlər yeni sistemin xüsusiyyətləri ilə uyğun olmadığından insan resursu ehtiyatında real problemlər yarada bilmişdi.

Müstəqilliyin ilk illərində təhsil sahəsində müşahidə olunmuş çətinliklər AR Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli, 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik Konsepsiyası”nda əksini tapmışdır. Belə ki, qeyd olunan Konsepsiyanın “3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı” adlanan bəndinə əsasən, “Təhsil sahəsi müstəqilliyin ilk illərindəki mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı maliyyə çatışmazlığı və struktur problemləri daxil olmaqla mənfi nəticələri bu gün də hiss edilən ciddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Peşəkar milli işçi qüvvəsinin və idarəetmə sektorunun inkişafı üçün zəruri olan bütün səviyyələrdə təlim və tədrisin təmin edilməsinə qadir olan mütərəqqi təhsil sisteminin inkişafındakı və idarə edilməsindəki uğursuzluq Azərbaycan Respublikasının inkişafına uzaq perspektivdə mənfi təsir göstərə bilər.” [2]

Bu zərurət və tendensiya hazırda davam edən və aktuallığı gələcək yönümlü olan məsələlərdən olmaqla, fikrimizcə, mütəmadi araşdırılmalı, müasir hüquq təhsilinin xüsusiyyətləri, hüququn həm klassik sahələri, həm də yeni formalaşan institutlar elmi-praktik təhlil olunmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik Konsepsiyası”nın “4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mədəniyyətin qorunması” adlı bəndinə əsasən, elm, təhsil, mədəniyyət və mədəniyyətin qorunması siyasəti Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlmişdir. ... Ölkənin davamlı inkişafı üçün adekvat sayda, yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş peşəkar insan potensialını, həmçinin elmi-texniki tərəqqini təmin etmək zəruridir. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalardan istifadə üçün inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirir, beynəlxalq təcrübəni öyrənir və tətbiq edir. Azərbaycan Respublikası elmi potensialın qorunması və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarını hazırlayıb həyata keçirir.” [2]

Fikrimizcə, ali təhsilin pillələrinə uyğun olaraq, hüquqşünaslıq ixtisası üzrə müasir hüquq təhsilinin inkişafında, milli insan resursu ehtiyatının formalaşmasında bir sıra məsələləri daimi diqqətdə saxlamaq faydalıdır. Məsələn, düşünürük ki, bakalavr pilləsində ali təhsil bilavasitə praktik fəaliyyət üçün olduğundan bu pillədə iki istiqamət üzrə klassik və yeni hüquq institutlarının öyrənilməsi faydalıdır:

- 1) Dövlət qulluğu üçün peşəkar insan resurslarının hazırlanması

2) Qeyri-dövlət sektoru üçün peşəkar insan resurslarının hazırlanması

Praktik müşahidələr göstərir ki, bu sahələrin ikisində də peşəkar hüquqşünasların olması vacibdir. Hər iki istiqamət üzrə peşəkarların formalaşması üçün tədris olunan predmetlərin də həm klassik yönümlü, həm də dəyişən dünya fonunda yaranan müasirlik xarakterində və məzmununda olması zəruridir. Əks halda ictimai münasibətlərin kobud zədələnməsi, insan və vətəndaş hüquq azadlıqlarının pozulması, hüquq mexanizmlərinin çəvik və ya işlək olmaması kimi ağır fəsadlı hallar baş verir.

Həmçinin düşünürük ki, Azərbaycan Respublikasında hüquq təhsili verən ali təhsil müəssisələrinin təmayülləri və məzun olduqdan sonra hüquqşünasların real əmək bazarında iştirakı ilə bağlı bir sıra real məsələləri təhlil edərək kompleks hədəflər müəyyən etmək faydalıdır.

Məlumdur ki, hazırda ölkəmizdə hüquq təhsili verən ali təhsil müəssisələri kimi həm ümumi, həm də ixtisaslaşdırılmış təhsil müəssisələri var. İxtisaslaşdırılmış ali təhsil müəssisələri bilavasitə öz fəaliyyət sahələri üzrə təmayüldə olduğundan tədris olunan fənlər, onlara ayrılan saatlar da buna uyğun olur. Məsələn, AR Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası və s.

İxtisaslaşdırılmış ali təhsil müəssisələri idarəetmənin konkret sahələri üzrə təmayüldə olsa da, təəssüf ki, ixtisaslı kadr olan məzunların müvafiq istiqamət üzrə işlə təmin edilməsi üçün tam təyinatı yoxdur. Belə olan halda məzunlar- hüquqşünaslıq ixtisasını bitirmiş insanlar hüquqşünas

olaraq real əmək bazarına sərbəst daxil olur və onların məşğulluğu məsələsi yaranır. Əmək bazarı isə geniş məzmunlu olduğundan hüquq üzrə kompleks bilikləri tələb edir. Konkret ixtisaslaşdırılmış ali təhsil müəssisələrində isə tədris təmayül üzrə müvafiq dərinlikdə olduğundan həmin məzun-kadrların real əmək münasibətlərinə peşəkar kadr kimi daxil olmasında müəyyən çətinliklər yarana, məzun olduqdan sonra əmək bazarında mövcud vakansiyalar üzrə hazırlığına əlavə vaxt, maliyyə sərfi tələbləri yarana bilər. Bunlar isə öz növbəsində ölkədəki mövcud hüquqşünas potensialının cari peşəkar işçiyə çevrilməsinə məhdudiyətlər yarada, müəyyən vaxt itkisinə səbəb ola bilər. Bəzən isə həmin insan resursu ehtiyatının başqa sahələrinə yönəlməsi ilə kadr (mütəxəssis) itkisi baş verir.

Qeyd olunanlara əsasən düşünürük ki, ötən əsrin əvvəlindən hazırkı dövrədək hüquq təhsilində inkişaf xəttini, hazırkı mərhələni, real ictimai münasibətləri nəzərə alaraq, ali hüquq təhsilinə dair vahid mərkəzləşdirilmiş təhsil müəssisəsinin yaradılması (Məsələn, AR Dövlət Hüquq Universiteti, yaxud AR Dövlət Hüquq Akademiyası və ya digər bu kimi adla), Azərbaycan Respublikasında hüquq təhsili üzrə dövlət konsepsiyası və strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, hüquqşünas kadr potensialının yetişdirilməsi və peşəkar kadrların əmək bazarına daxil olması yolu ilə inkişafın artırılması faydalı və zəruridir.

Düşünürük ki, ali hüquq təhsilinə dair vahid mərkəzləşdirilmiş təhsil müəssisəsi yaradılsa, orda həm hazırda müxtəlif ixtisaslaşdırılmış təhsil müəssisələrində olan hüquqşünaslıq ixtisasının vahid mərkəzdə tədrisi

ilə mərkəzləşmiş proqram və meyarların tətbiqi mümkün olar, həm zərurət olarsa, hüququn müxtəlif istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmaları ayrıca fakültələr şəklində dərinləşdirməklə tədris etmək olar, həm də müasir maddi-texniki bazaya malik hüquq laboratoriyaları formalaşdırmaq, təhsil və tədrisin həm elmi-nəzəri, həm də tətbiqi tərəflərini inkişaf etdirmək, bütün təhsilalanlar üçün əlçatan etmək olar. Bir təhsil müəssisəsini müasir maddi-texniki baza, laboratoriya, avadanlıqlarla təchiz etmək bir neçə yeri təchiz etməkdən daha az maliyyə tələb edir. Həmçinin hüquq üzrə vahid mərkəzləşdirilmiş ali təhsil müəssisəsi yaradılsa, onun inzibati, elmi-pedaqoji heyətinin şəffaf, sağlam mənəvi dəyərli, milli baxışlı, real savadlı insan resurslarından formalaşması, ədalətli əmək haqqı sisteminin müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Eləcə də hüquq təhsili alan kontingentin mənəvi meyarları, mənəvi dəyərləri təhlil olunmaqla, saf-çürük edilməsi mümkün olar. Praktika və müşahidələr göstərir ki, müxtəlif sahələrdə olan praktik hüquq fəaliyyətində baş verən pozuntu halları (məs., korrupsiya) əksərən heç də savadsız olmayan kadrlar tərəfindən törədilir. Yəni baş vermə səbəbləri savad azlığı və ya yoxluğu deyil, mənəvi dəyərsizliklə bağlı olur.

Hüquq mənəvi çalarsız olmadığı kimi hüquqşünas da mənəvi dəyərsiz faydalı olmur.

Hüquq realist sahə olduğundan, dövlətlərin suverenliyinə bağlı olduğundan metafizik xarakterlərin deyil, sağlam dəyərli və bilikli peşəkarların formalaşması vacibdir.

Bu səbəbdən də ali hüquq təhsilinə cəlb edilən təhsilverənlər, təhsilalanlar, inzibati heyətin xüsusilə sağlam

mənəvi dəyərli, milli baxışlı olması faydalı və zəruridir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, ali hüquq təhsilinə dair vahid mərkəzləşdirilmiş təhsil müəssisəsinin yaradılması (Məsələn, AR Dövlət Hüquq Universiteti, yaxud AR Dövlət Hüquq Akademiyası və ya digər bu kimi adla), Azərbaycan Respublikasında hüquq təhsili üzrə dövlət konsepsiyası və strategiyasının müəyyənləşdirilməsi təklif olunur.

Müasir imperializm və qloballaşmada hüquq vasitə kimi. Elm, təhsil yalnız ictimai həyatın, real ictimai münasibətlərin ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi məsələsi deyil, dövlətin milli təhlükəsizlik məsələlərindən biridir. Hüquq dövlətin və ictimai həyatın nizamlanmasının əsas mexanizmlərindən olduğundan peşəkar hüquqşünas kadrların milliliyi, xalqın və dövlətin maraqlarını dərk edərək formalaşması vacibdir. Əks halda müasir dünyada dövlətlərin başqa əraziləri təsirində saxlaması, mədəni-ideoloji ilhaqı üçün ideoloji imperializm ssenarilərində hüquqşünaslar təbliğatçı və icraçı qismində müşahidə oluna bilər.

Müasir dünyada imperializm orta əsrlər və qədim dünyadan fərqli olaraq, daha çox ideoloji imperializm şəklində reallaşdırıldığından başqa xalqların, ərazilərin ilhaqı xüsusilə dil, mədəniyyət, təhsil vasitəsilə həyata keçirilir.

Hüquq dövlətlərin müstəqillik anlayışına bağlı sahədir. Tarixən müstəmləkələrin olduğu yerlərdə hüququn müvafiq dövlətin təhsil müəssisələrində öyrənilməsi yüksək fərqləndirici göstərici sayılırdı, çünki müstəmləkə ərazilərin idarə olunması üçün orda doğulmuş, yerli əmsalları, ictimai xüsusiyyətləri bilən, yerli əhalinin özünə yad

saymayacağı, lakin müstəmləkəçinin ideoloji nizamında formalaşan icraçı yerli kadrlar hazırlanırdı. Məsələn, SSRİ-də müttəfiq dövlətlər üçün yerli kadrların Rusiyada hazırlanması.

Qeyd edilməlidir ki, Avropa ölkələrində və ABŞ-da müasir hüquq təhsilində imperializm məsələləri elmi tədqiqatlarda ayrıca araşdırılır və hazırda dünyada yayılan tendensiyalar nəzarətdədir. [10]

Bu baxımdan düşünürük ki, məsələn, hüquq elə sahədir ki, praktikasıyla məşğul olanlar haqqında “xaricdə təhsil almış yeni nəsil hüquqşünas” ifadəsinin istifadəsi korrekt sayıla bilməz. Xüsusilə də əgər o təhsildəki ixtisaslaşma istiqaməti müstəsna sahələrdən deyilsə (Məs., kriminalistika, beynəlxalq iqtisadi hüquq və s.). Belə ifadə ideoloji asılılıq, populizm və yerli kadrlara münasibətdə kobud ədalətsizlik olar. Anqlo-Sakson və Roman-German hüquq sistemlərinin köklü fərqlərindən əlavə, milli hüquq sistemlərinin xüsusiyyətləri, insanların (vətəndaşların) aid olduqları ölkədə hüquq təhsili almaq üçün çəkdikləri böyük zəhmət, yüksək zəka göstəriciləri kimi məqamlar, eləcə də elmi-pedaqoji kontingentin əməyi və əməyinə dəyər məsələləri var. Cəmiyyət üzvlərinin maliyyə imkanlarından qaynaqlanan halları isə hünər kimi təqdim etməyə çalışmaq sosial ədalətsizlik rüşeymlərini gücləndirər, insan resursu ehtiyatlarını daxildən (mənəvi-psixoloji) zədələyər, peşəkarlığın və milli maraqların əhəmiyyətinin itməsinə gətirər. Hüquq realist sahədir və praktikası hər dövlətin milli hüquq sisteminə bağlı məsələdir.

Fikrimizcə, belə məsələlərdə praktik fəaliyyət üçün təhsil və elmi fəaliyyət üçün təhsil pillələrinin fərqləndirilməsi faydalıdır. Elmi fəaliyyət üçün təhsil pilləsinin (magistratura, doktorantura) xaricdə olması elmi işgüzar əlaqələrin formalaşmasına, genişlənməsinə şərait yarada bilər, yalnız praktik fəaliyyətdə isə belə hal fərqləndirici meyar, xüsusi hal kimi çıxış etmir, hüquq praktikası bilavasitə dövlətin hüquq sisteminə bağlıdır.

Müasir dünyanın müşahidə olunan ciddi məsələlərindən biri qloballaşmadır ki, onun da hüquqa təsiri az və əhəmiyyətsiz deyil.

Dünyada qloballaşma hüquq sisteminin qloballaşmasına aparır, hüquqda qloballaşma isə hər şeydən əvvəl yeni hüquq qaydaları, institut və normaların yaranmasına özünü göstərir. [7] Bununla bağlı olaraq hüququn fərqli məsələləri, yeni sahələri formalaşır. Məsələn, qlobal inzibati hüquq.

Fikrimizcə, qloballaşmanın gətirdiyi əsas təhdidlərdən biri ideoloji imperializm məsələləri ilə inteqrasiya edərək dünyanın böyük dövlətləri tərəfindən digər dövlətlərin faktiki olaraq, hüquq, dil, təhsil, mədəniyyət və s. yolu ilə ilhaqıdır.

Bu baxımdan düşünürük ki, mütərəqqi təcrübənin öyrənilməsi və zehni inkişafın mədəni-ideoloji ilhaqı məsələlərinin xüsusi araşdırılması zəruridir.

Milli hüquq dili. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müasir dünyada imperializm orta əsrlər və qədim dünyadan fərqli olaraq, daha çox ideoloji imperializm şəklində reallaşdı-

rıldığından başqa xalqların, ərazilərin ilhaqı xüsusilə dil, mədəniyyət, təhsil vasitəsilə həyata keçirilir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. [4]

Xalqın dilinin dövlət dili statusunda olması onun sərbəst işlədilməsini, dövlət orqanlarının fəaliyyətində, rəsmi kargüzarlığın aparılmasında tətbiqini vacib etdiyi kimi ictimai həyatın bütün sahələrində, o cümlədən təhsildə, konkret mövzumuz üzrə hüquqsünaslıqda və hüquq ədəbiyyatlarında tətbiqini, inkişafını tələb edir. Azərbaycan dili həm də elm dilidir, həm də hüquq dilidir.

Həm hüquq elmində, həm də praktikasında istər təhsilverənlər, istər təhsilənlər, istərsə də prosesin bütün digər iştirakçılarının şifahi və yazılı ünsiyyətində hüquq dilinin spesifik üslubu ilə bərabər Azərbaycan dilinin inkişaf qanunauyğunluqlarında, ədəbi dilin anlaşılan leksikonunda olması, həmçinin hüququn mahiyyətindən irəli gələrək ifadələrdə konkretlik və reallığın, ölçülə bilən mənaların olması vacibdir. O cümlədən düşünürük ki, hüquqda omonim məzmunlu ifadələrdən istifadə anlama və icra, riayət etmə konkretliyinə, hüququn reallığına xələl gətirir.

Məsələn, müxtəlif dərslilər və hüquq ədəbiyyatlarına baxdıqda “əhəmiyyətli rol oynayır”, “rol almaq”, “çıxış etmək” və s ifadələri görmək olar. Ümumi dilçiliyin izahlı lüğətlərində araşdırmadan da aydındır ki, “rol almaq” feili hansısa bir obrazın (halın) görünüşünü yaratmaq, həqiqi olmayan vəziyyətdir, eləcə də “çıxış etmək” feili. Halbuki hüquq teatral davranışlar halı deyil, konkret münasibətlər-

də konkret davranış hallarında müşahidə olunur. Fikrimizcə, “rol almaq”, “çıxış etmək” kimi ifadələr əqli mülkiyyət hüququnda, məsələn, artistlərin fəaliyyətinin hüquqi tərəfləri aydınlaşdırılarkən istifadə oluna bilər, digər sahələr və məsələlərdə isə onların istifadəsi hüququn mahiyyətinə uyğun gəlmir. Hüquqda konkret davranış aktı müşahidə olunur, “yerinə yetirmək”, “icra etmək” və s. şəklində. Yaxud başqa bir misala baxsaq, “səmimi peşmançılıq” ifadəsində müşahidə edə bilərik. Hər hansı hüquqpozmaya yol vermiş şəxsin peşmanlığı vurduğu ziyanın (zərərin) nəticələrini aradan qaldırmasında, aradan qaldırma cəhdlərində, yəni sonrakı real addımlarında bilinir və görünür. Şəxsin səmimi olub-olmadığı hüquqda ölçülə bilən bir kateqoriya deyil, bu sadəcə yazılı mətndə, yaxud şifahi nitqdə “səmimi” sözünün işlədilməsi ilə ehtimal olunur və hüquq terminologiyasından çox teatral obraz, poetik təsvir təəssüratı yaradır. Yaxud yenə də ölçülməsi, konkretliyi mücərrəd olan “ağlabatan” sözü. Eləcə də həm hüquqi şəxsin bir hissəsi, həm də təmsiletmə mənalılarında olan “nümayəndəlik” ifadəsi və s.

Həmçinin başqa misal olaraq “vəzifəli şəxs” ifadəsinə diqqət edə bilərik. “Vəzifəli şəxs” ifadəsi bilavasitə rəhbər vəzifələrdə çalışanları və ya təşkilati-sərəncamverici funksiyalara malik olanları fərqləndirmək üçün istifadə olunur. Halbuki geniş mənada əmək münasibətlərində, yəni istərsə dövlət qulluğu olsun, istərsə qeyri-dövlət qulluğu olsun, kimin harda çalışmasından asılı olmayaraq, vəzifəsi şəxs olmur. Bütün şəxslər vəzifəlidir. Bir tərəfin yalnız hüquqlarının, digər tərəfin yalnız vəzifələrinin ol-

ması qəbuledilməz və yolverilməzdir, hüquqa ziddir. Bütün şəxslərin hüquqları və vəzifələri var, lakin hər kəsin səlahiyyəti olmur. Ona görə də fikrimizcə, əslində tutulan pozisiyalar və ya təşkilati-sərəncamverici funksiyalardan irəli gələrək “vəzifəli şəxs” ifadəsi deyil, “səlahiyyətli şəxs” ifadəsi uyğundur.

Yaxud daha bir misal olaraq, “mütəxəssis” ifadəsinə baxa bilərik. “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununda, AR Əmək Məcəlləsində, həmçinin digər qanunvericilik aktlarında peşəkarlığa dair keyfiyyət göstəricisi olaraq “mütəxəssis” sözü işlədilir, eyni zamanda da “İnzibati və yardımçı vəzifələrin Təsnifat Topplusu”nda yardımçı vəzifələrdə vəzifə adı olaraq “mütəxəssis” sözü işlədilir. Halbuki dövlət qulluğunda mahiyyətə mütəxəssis inzibati vəzifələrdə çalışanlardır və o vəzifələrin adları “məsləhətçi” termini ilə qeyd edilir, mütləq ali təhsilli şəxslər olmalıdırlar. Yardımçı vəzifələrdə çalışanlar isə konkret dövlət orqanının əsas funksiyası üzrə işləri görmür, inzibati vəzifələrdə çalışanlara dəstək xarakterli işləri görür, onlara dair ali təhsil tələbi yoxdur, lakin tutduqları vəzifənin adı “mütəxəssis” kimidir. Fikrimizcə, bu sözün omonim kimi istifadəsi çaşqınlıq və terminoloji səliqəsizlik yaradır.

Başqa bir misal olaraq nümayəndəlik anlayışına diqqət etmək olar. Mövcud nəzəri materiallarda istər maddi, istərsə də prosessual hüquqda nümayəndəliyin növləri olaraq, qanuni nümayəndəlik və könüllü (müqavilə ilə) nümayəndəlik göstərilir ki, fikrimizcə, bu təsnifat istər terminoloji, istərsə də normativ-hüquqi məzmun baxımından məqbul sayıla bilməz. Çünki nümayəndəlik öz-özlüyündə qanuni

tanınma əsasında formalaşan, normativ realizədə olan bir haldır, qeyri-qanuni nümayəndəlik olmur, ola bilməz. Milli hüquq nəzəriyyəsində qeyd olunduğu kimi, nümayəndəlik hüquq münasibətidir. Belə bir vəziyyətdə nümayəndəliyin hansısa bir növünü “qanuni nümayəndəlik” adlandırmaq sanki qanundan kənar və ya qeyri-qanuni nümayəndəliyin də olduğunu dolaylı bildirmiş olur ki, bu da doğru sayıla bilməz.

Fikrimizcə, nümayəndəliyin yaranması və reallaşdırılmasında icraçı subyektin iradəsi baxımından 3 növünü fərqləndirmək mümkündür:

- 1) İcbari nümayəndəlik (valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, patronaj)
- 2) Könüllü nümayəndəlik (etibarnamə əsasında yaxın qohumlar, müqavilə ilə vəkillər və s.)
- 3) Məcburi nümayəndəlik (İnzibati qaydada tutulmuş şəxslərə, cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə və məhkəmədə vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan, hüquqi yardımı dövlət hesabına həyata keçirən vəkil)

Hüquqda nümayəndəlik anlayışının mahiyyəti və növləri barəsində təhlillər, fikirlərimiz və növlər barəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz təklif çap olunmuş başqa məqalədə təfərrüatlı açıqlandığından hazırkı mətnə üzərində çox durmuruq. [3, s. 10-17]

Düşünürük ki, hüquq realist sahə olduğundan terminologiyanın da dəqiqliyi, müasir dilin leksikonuna uyğun inkişafı, anlaşılan olması vacibdir.

Dil yalnız peşəkar ünsiyyət, real ictimai münasibətlərdə iştirak, normayaratma fəaliyyəti və ya sənədləşmələr üçün deyil, həm də özünüinkişaf, mütaliə prosesində ciddi məsələdir. Bu baxımdan Azərbaycan dilində müxtəlif xarakterli hüquq ədəbiyyatlarının artması, inkişafı vacibdir.

XXI əsrdə informasiyanın sürətli inkişafı mütaliə mədəniyyətinin əhəmiyyətini müəyyən edən mühüm amillərdən sayılır. Pedaqoqlarımız şəxsiyyətin təşəkkül tapmasında onun nitq və təfəkkürünün inkişafında, mənəvi dünyasının zənginləşməsində mütaliənin əvəzsiz rol oynadığını göstərmiş, dünyanın dərk edilməsində, insanın mədəniyyətinin yüksəldilməsində, dünyagörüşünün zənginləşməsində onun mühüm imkanlara malik olduğu vurğulanmışdır. [5]

Hazırda Azərbaycan dilində mövcud hüquqi ədəbiyyat siyahısı dərsliklər, dərs vəsaitləri, elmi məqalələr, qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Müşahidələr göstərir ki, hüquq təhsili alanların, eləcə də hüquq ədəbiyyatı mütaliə etmək istəyən digərlərinin daha çox mütaliə üçün Azərbaycan dilində hüquq ədəbiyyatları tapmaq, xüsusilə müasir hüquq ədəbiyyatları barəsində real çətinlikləri mövcuddur. Hazırda bu mütaliə istəyi daha çox hüquq ədəbiyyatları deyil, müxtəlif bədii ədəbiyyatlarla təmin edilir.

Dərsliklər konkret predmet üzrə ilkin və ümumi anlayışları ehtiva etdiyindən istifadəsi əsasən tədris proqramı üzrə qiymətləndirmə yönümlüdür. Hüquq dünyagörüşünün, təfəkkürün formalaşması, alternativ fikirləri düşünmək və onlarla işləmə, strateji planlaşdırma, əsaslandırma

(arqumentləşdirmə) vərdişlərini əldə etmək üçün dərslik məhdud xarakterlidir və tam məqbul material hesab oluna bilinmir.

Tədris proqramları ixtisas üzrə ilkin bilikləri aşılaya bilər, lakin hüquq düşüncəsinin və milli hüquq dilinin inkişafı üçün dərsliklə kifayətlənmək, fikrimizcə, mümkün deyil.

Elmi məqalələr isə ən azından bakalavr pilləsini bitirmiş, müəyyən hazırlıqlı hüquqşünas ixtisaslı insanlar üçün qismən aydın ola bilər.

Bu baxımdan, fikrimizcə, həmçinin hüquq düşüncəsinin, milli hüquq dilinin inkişafı üçün hüquq publisistikası, hüquqi traktatlar təcrübəsinin formalaşdırılması faydalıdır.

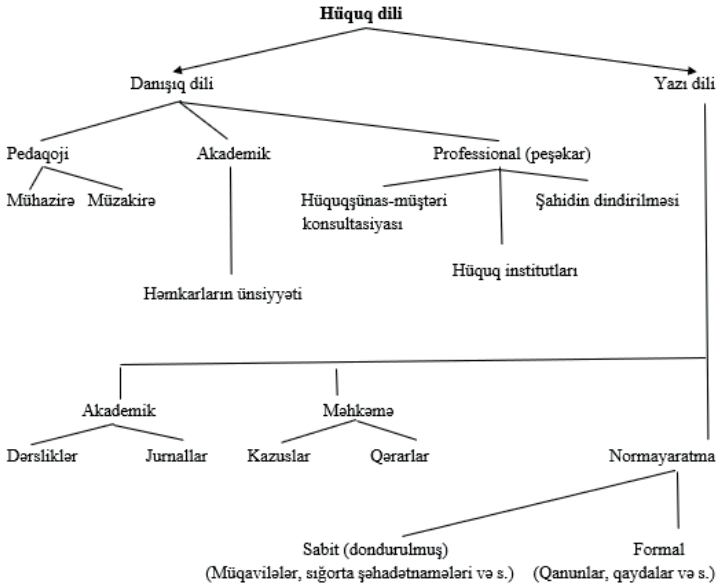
Həmçinin qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan dilində müasir Hüquq Ensiklopedik Lüğətlərinin tərtibi obyektiv zərurət kimi mövcuddur. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində Hüquq Ensiklopedik Lüğəti 1991-ci ildə kiril qrafikalı Azərbaycan əlifbasında dərc olunmuşdu. [6] Qeyd edilən lüğətin mətnində açıqlanmış bir sıra ifadələr həmin dövrün terminoloji məzmununda əksini tapmışdı, lakin həmin vaxtdan keçmiş 30 il ərzində dünya və milli hüquq praktikasında, hüquq elmində çoxsaylı dəyişikliklər, yeniliklər olmuşdur və bəzi terminlərin məzmunu arxaizm, bəzilərinə isə neologizm kateqoriyasına keçmişdir. Fikrimizcə, bunları nəzərə alaraq Hüquq Ensiklopedik Lüğətinin hazırlanması faydalıdır.

Bu zaman insanların internetdən istifadəsi, asılılığı məsələlərinin də diqqətdə saxlanması, həm ənənəvi daşıyıcılarda, həm də elektron mənbələrdə materialların çoxaldılması faydalıdır.

Bir sıra elmi araşdırmalarda tələbələrin 81,5%-nin internetdən online oyun oynamaq, 80,3%-nin e-poçtlarına baxmaq, 52,8%-nin filmə baxmaq, 29,6%-nin isə öz ixtisası ilə tapşırıqlarını və dərs vəsaitlərini axtarmaq üçün internetdən istifadə etdiyi müəyyən edilmişdir. Uzaq Şərq ölkələrində və Avropada universitet tələbələrində internet asılılığı ilə bağlı aparılan tədqiqatların nəticələri də nəzərdən keçirildiyi vaxt bir-birinə yaxın nəticələr əldə olunmuşdur. [1]

Düşünürük ki, hüquq dili bəzəsində həm yazı dili, həm danışq dilinin fərqləndirilməsi, onların hər birinin fəaliyyət istiqamətləri, növlər üzrə müəyyənləşdirilməsi və inkişafı, Azərbaycanda hüquq dilinin yaranması və inkişafına dair elmi araşdırmaların aparılması zəruridir.

Xarici ədəbiyyatların ümumi qəbul olunmuş anlayışlarında hüquq dilinin təsnifatı aşağıdakı kimi (Sxem 1) aparılır: [8]

Qeyd olunanlar ümumiləşdirilərsə, aşağıdakı məsələlər təklif olunur:

1. Azərbaycan Respublikasında hüquq təhsili üzrə dövlət konsepsiyası və strategiyasının müəyyən-ləşdirilməsi;
2. Azərbaycan Respublikasında hüquq təhsili üzrə vahid mərkəzləşdirilmiş ali təhsil müəssisəsinin yaradılması;
3. Müasir hüquq təhsilində qloballaşma və müasir imperializm təhdidlərinin araşdırılması;
4. Azərbaycan hüquq dilinin yaranması və inkişafının elmi-praktik araşdırılması;

5. Azərbaycan dilində xüsusilə təhsilalanlara ünvanlı hüquq ədəbiyyatlarının dilinin aydınlığı və işlək Azərbaycan dilində olması (Cümlələrin mürəkkəb quruluşlu olmasına deyil, məna yüklü olmasına üstünlük verilməsi);
6. Azərbaycan dilində müasir Hüquq Ensiklopedik Lüğətin tərtibi;
7. Hüquq üzrə tərcümə ədəbiyyatının inkişafı, tərcümə mətnlərinin dilində Azərbaycan dilinin norma və tələblərinin gözlənilməsinə nəzarətin artırılması;
8. Hüquq publisistikası, hüquqi traktatlar təcrübəsinin formalaşdırılması və inkişafı;
9. Dərsliklər və dərs vəsaitlərinin dilində ağırlığa, mürəkkəb cümlələrə üstünlük verilməməsi, müasir mətnlərdə mürəkkəb quruluşlu cümlələrə deyil, məna yüklü, sadə və anlaşıqlı cümlələrə üstünlük verilməsi;
(Müəlliflərin mürəkkəb cümlələr qura bilmək bacarıqlarının deyil, materialı oxuyanlar üçün mətnin mənasının görünməsi faydalıdır. Elmi çevrə üçün hazırlanan mətn ilə hüquq təhsili alan geniş oxucu kütləsi üçün hazırlanan mətndə dilin ağırlığı eyni və ya oxşar ola bilməz.)
10. Müasir hüquq dilində qeyri-dəqiq, real eyniləşdirilə bilinməyən, omonim məzmunlu ifadələrin istifadəsindən uzaqlaşmaq;
11. Hüquqda klassik terminologiya ilə yanaşı müasir terminologiyaları formalaşdırmaq;

(İctimai münasibətlər, xalqın dilində yaşanan dəyişikliklər hüquq dilində özünü göstərməlidir.)

12. “Hüquq dili” və “Qanunların dili” anlayışlarını fərqləndirmək.
13. Nümayəndəliyin yaranması və reallaşdırılmasında icraçı subyektin iradəsi baxımından 3 növünün fərqləndirilməsi:
 - 1) İcbari nümayəndəlik (valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, patronaj)
 - 2) Könüllü nümayəndəlik (etibarnamə əsasında yaxın qohumlar, müqavilə ilə vəkillər və s.)
 - 3) Məcburi nümayəndəlik (İnzibati qaydada tutulmuş şəxslərə, cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə və məhkəmədə vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan, hüquqi yardımı dövlət hesabına həyata keçirən vəkil)

İstinadlar:

1. Atilla Bingöl “Tələbələrin informativ bilikləri ilə internet asılılıqları arasındakı əlaqələri üzrə işin sistemi”, Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya işinin Avtoreferatı/ Gəncə-2021/ http://www.aak.gov.az/upload/dissertation/pedaqogika/Atilla_Bing%C3%B6l_-_Avtoreferat_SON_AZ_+.pdf 23.12.21

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik Konsepsiyası” <http://www.e-qanun.az/framework/13373>
21.12.21

3. Cəbi Gülşən “Maddi və prosesual nümayəndəlik (Bir sıra məsələlərə müqayisəli hüquqi baxış) . “Qanun” jurnalı, № 08 (310) / 2020, səh. 10-17

4. “Dövlət dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi haqqında” AR Prezidentinin Fərmanı/18 iyun 2001-ci il tarixli, № 506 <http://www.e-qanun.az/framework/3568>
21.12.21

5. Əliyev Pıralı. Mütaliə pedaqoji problem kimi. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2021, № 4 (697), səh. 55-72

6. Hüquq ensiklopedik lüğəti. Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş redaksiyası. Bakı, 1991, JSBN 5–89600-032-4

7. Лукашук, И. И. “Глобализация, государство, право, XXI век”. Москва: Спарк, 2000. ISBN 5-88914-148-1, с. 173

8. Bhatia V. K. “Language of the law”/Published online by Cambridge University Press: 23 December 2008/
<https://www.cambridge.org/core/journals/language-teaching/article/abs/language-of-the-law/1E5F4AA7C1DEE-0DA1D55EFAAC6A85A65> 04.05.21

9. Dr. Jonathan L.Black Branch “Modern Legal Education: Towards Practice-Ready Attitudes, Attributes and Professionalism” http://themanitobalawjournal.com/wp-content/uploads/articles/MLJ_39.1/Modern%20Legal%20Education%20Towards%20Practice%20

Ready%20Attitudes,%20Attributes%20and%20Professionalism.pdf 04.05.21

10. John Anthony Flood “Legal Education, Globalization, and the New Imperialism” https://www.researchgate.net/publication/228135496_Legal_Education_Globalization_and_the_New_Imperialism 21.12.21

11. Udina Natalia “Law Education: Language and Legal Translation Perspectives” <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815060838/pdf?md5=2d9b6a7fc9c3c0046df8cdccd5a65076&pid=1-s2.0-S1877042815060838-main.pdf> 04.05.2021

Hərbçi və hərbi qulluqçu anlayışlarının fərqləndirilməsinin əhəmiyyətinə dair

Dövlətlərin funksiyaları sırasında bir sıra funksiyalar var ki, onlar daimi xarakterli olması ilə bərabər, digər funksiyaların reallaşdırılmasının mümkünlüyü üçün də əsas qismində çıxış edir. Bu funksiyaların səmərəli fəaliyyət göstərmədiyi, boşluqların olduğu mühitdə digər funksiyalar, onların həyata keçirilməsi üzrə formalaşdırılmış idarəetmə sistemləri real fəaliyyət göstərə bilməz, əldə etdikləri nəticələr isə bir anda yox ola bilər.

Fikrimizcə, bu funksiyalar sırasında digər funksiyalara zəncirvari təsir göstərə bilən və ən vaciblərdən biri müdafiə funksiyasıdır. Dövlətin müdafiəsində boşluqlar olarsa, müdafiə səmərəli qurulmarsa, dövlətin ərazi bütövlüyü və müstəqilliyini xarici təhdidlərdən qoruyan adekvat idarəetmə və ixtisaslı insan resursları potensialı olmazsa, digər funksiyalar, xüsusilə dövlətin daxili funksiyaları sahəsində əldə edilən nailiyyətlərin əhəmiyyəti qalmaz.

Dövlətin funksiyalarının, idarəetmənin səmərəli formalaşdırılması və realizəsi üçün ən vacib məsələlərdən biri

isə ixtisaslı insan resursları və onların düzgün idarə edilməsi məsələsidir. İnsan resursları ən dəyərli aktivdir. Bu baxımdan hərbi və hərbi qulluqçu anlayışlarının fərqləndirilməsi zəruri və faydalıdır.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 9.I. maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr yaradır. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan Ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarətdir. [1]

Həmçinin AR Konstitusiyasının 94.I.18) maddəsi müdafiə və hərbi qulluq məsələlərinə dair ümumi qaydaların müəyyən edilməsini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalara aid etmişdir.

29 dekabr 2017-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunması, habelə təhlükəsizliyinin və müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə yaradılmasını nəzərdə tutur və Silahlı Qüvvələrin iki tərkib hissəsindən ibarət formalaşdığını müəyyən edir: [3]

- 1) Azərbaycan Ordusu (Silahlı Qüvvələrin əsas tərkib hissəsidir)
- 2) Başqa silahlı birləşmələrdən ibarət hərbi təsisat

Qanuna əsasən, **Azərbaycan Ordusu** Silahlı Qüvvələrin əsas tərkib hissəsi olmaqla Azərbaycan Respublikasına qarşı yönəlmiş təcavüzün dəf edilməsini, ərazi bütövlüyünün və toxunulmazlığının **silahlı müdafiəsini təmin edən**

və fəaliyyəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təşkil edilən silahlı birləşmədir.

Azərbaycan Respublikasının **başqa silahlı birləşmələri isə** Silahlı Qüvvələrin tərkib hissəsi olmaqla Qanunla müəyyən edilmiş **xüsusi vəzifələri yerinə yetirən** və hərbi xidmət nəzərdə tutulan dövlət orqanlarıdır (dövlət orqanlarının strukturuna daxil olan qurumlar).

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş normativlərdən görüldüyü kimi, bilavasitə müdafiə funksiyası Azərbaycan Ordusuna, xüsusi vəzifələrin yerinə yetirilməsi isə başqa silahlı birləşmələrə aid edilmişdir.

Azərbaycan Ordusunun fəaliyyəti ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı olaraq Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, başqa silahlı birləşmələrin fəaliyyəti ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı olaraq isə müxtəlif orqanlar çıxış edir.

Fikrimizcə, qeyd edilən məsələlər araşdırılarkən **hərb və hərbişdirilmiş anlayışları, hərbi və hərbi qulluqçu anlayışlarının fərqləndirilməsi zəruridir.**

Bu fərqlər həm praktik fəaliyyətdə, həm də hərbi təhsil və digər xüsusi təyinatlı təhsil anlayışlarında özünü göstərir.

Belə ki, hərb məhz bu sahədə təhsil almış ixtisaslı hərbiçilərdən ibarət sahə, hərbi isə məhz hərbi təhsil müəssisəsində təhsil almış müvafiq ixtisaslı kadrıdır. Hərbişdirilmiş anlayışı isə xüsusi vəzifələri yerinə yetirən və həqiqi hərbi xidmət keçmiş olmaq barədə tələb nəzərdə tutulan sahələrə aiddir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 76.I maddəsinə əsasən, “Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

Qüvvədə olan “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” AR Qanununun 2.0.9 maddəsi müəyyən edir ki, hərbi qulluqçular – həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslərdir. Həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış və ya könüllü daxil olmuş şəxs hərbi qeydiyyatdan çıxarılaraq xidmət etdiyi müvafiq icra hakimiyyəti orqanında xüsusi qeydiyyata alınırlar. [6]

Qeyd edilən normativlərə baxdıqda, həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər anlayışında yalnız ixtisaslı hərbcilər deyil, digər şəxslərin də olduğunu müəyyən etmək mümkündür.

Belə ki, “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” AR Qanununun 2.0.2. maddəsinə görə, hərbi xidmət- dövlət qulluğunun xüsusi növü olmaqla Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş digər dövlət orqanlarında (dövlət orqanlarının strukturuna daxil olan qurumlarda) qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin həyata keçirdikləri xidməti fəaliyyətdir.

Bu anlayışlara əsasən geniş mənada işlədilən hərbi qulluqçu anlayışında 2 kateqoriyanı fərqləndirmək mümkündür:

1) Ordunun daimi əsaslı heyəti (hərbcilər).

Bura hərbi təhsil almış, hərbi üzrə ixtisaslı kadrlar daxildir və bu heyət ordunun peşəkar hissəsi olmaqla daimi əsaslarda fəaliyyət göstərir.

2) Digər hərbi qulluqçular.

Həmçinin hərbi ixtisasının digər xüsusi təyinatlı ixtisaslardan fərqləndirilməsi və aydınlaşdırılması üçün təhsil qanunvericiliyinə diqqət etmək zəruridir.

Belə ki, qüvvədə olan “Təhsil haqqında” AR Qanununun 14.8 maddəsinə əsasən, “... Azərbaycan Respublikasında xüsusi təyinatlı təhsil (hərbi, dövlət təhlükəsizliyi və digər) müvafiq təhsil müəssisələrində, bu Qanunun tələbləri nəzərə alınmaqla, dövlət hesabına həyata keçirilir.” [7]

“Xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin təsis edilməsi qaydaları”nın və “Xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 may 2010-cu il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmiş xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin siyahısına diqqət etdikdə Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin strukturunda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Təlim və Tədris Mərkəzi, Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi, Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Lisey, Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyin aid edildiyini müşahidə etmək mümkündür. [5] Qeyd edilən Fərmanda AR Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin, AR Daxili İşlər Nazirliyinin, AR Ədliyyə Nazirliyinin AR Dövlət Sərhədi Xidmətinin, AR Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturunda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri də fərqləndirilmişdir.

Hərbi təhsil sistemi müxtəlif pilləli ardıcıl təhsil proqramlarını həyata keçirən xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələ-

ri şəbəkəsindən və təhsili idarəetmə orqanlarından ibarətdir və əsas məqsədi dövlət təhsil standartlarına uyğun biliyə, bacarığa və dünyagörüşünə malik olan, xalqını və Vətəninə sevən, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək üçün yaradılan Silahlı Qüvvələrin və digər silahlı birləşmələrin qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirməyi bacaran kadrların hazırlanmasıdır. [2]

Qüvvədə olan “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun 2.3. maddəsinə əsasən, **Prokurorluq, ədliyyə, müdafiə, fəvqəladə hallar, dövlət təhlükəsizliyi xidməti, xarici kəşfiyyat xidməti, sərhəd xidməti, səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış üzrə dövlət xidməti, xüsusi dövlət mühafizə xidməti, miqrasiya xidməti, daxili işlər, gömrük, vergi və xarici işlər orqanlarında, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında dövlət qulluğunda çalışan şəxslərin dövlət qulluğu keçməsi** bu Qanunun Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququna, dövlət qulluğuna qəbulun müsabiqə və şəffaflyq əsasında həyata keçirilməsinə, dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə və dövlət qulluğunun digər prinsiplərinə aid müddəaları, həmçinin bu Qanunun 15-1-ci maddəsi nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunları ilə tənzimlənir və **bu orqanlarda qulluq dövlət qulluğunun xüsusi növüdür.** [4] Bu normadan da göründüyü kimi, müdafiə və başqa silahlı birləşmələr fərqləndirilir, həmçinin onların hər birinə aid məsələlərin müvafiq sahəvi aktlarla tənzimlənməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasına qarşı yönəlmiş təcavüzün dəf edilməsi, ərazi bütövlüyünün və toxunulmazlığının silahlı müdafiəsinin təmin edilməsi dövlətin daimi məsələsi olmaqla, ixtisaslı hərbi kadrların olmasını və onların peşəkarlığının artırılması məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Bu baxımdan hesab edirik ki, başqa silahlı birləşmələr haqqında bilavasitə sahəvi aktlar qəbul olunduğu kimi, AR Silahlı Qüvvələrinin əsas tərkib hissəsi olan Azərbaycan Ordusu haqqında ayrıca normativ-hüquqi aktın qəbulu zəruri və faydalıdır.

Həmçinin fikrimizcə, Azərbaycan Ordusunun AR Silahlı Qüvvələrinin əsas tərkib hissəsi olması, müdafiə funksiyasından irəli gələn tələblərin ağırlığı, məsuliyyəti, hərbi həyatının digər qulluqçuların peşə həyatından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlərlə olan ağırlığı və həyati məhdudyyətləri, riskləri nəzərə alınaraq, hərbiçilər və digər hərbi qulluqçuların ixtisas kateqoriyaları və təminatı məsələlərində fərqlərin müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

İxtisaslı və peşəkar hərbi müdafiənin onurğa sütünüdür.

Hərbi və hərbi qulluqçu anlayışlarının, hüquqi statusun, təminatlarının eyniləşdirilməsi insanların istər hərbi təhsil dövrü, istər peşə fəaliyyəti dövrü xüsusi ağırlıqla və məhdudyyətlərlə seçilən, real həyati riskli hərbi ixtisasını deyil, müqayisədə daha az ağırlıqlı, amma bərabər və ya daha yüksək təminatlı digər ixtisasları seçməsinə, bununla da müdafiənin və kadr potensialının zəifləməsinə, hərbiçilərə münasibətdə isə ədalətsizliyə səbəb olar.

İstinadlar:

1. <http://www.e-qanun.az/framework/897> Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. <https://mod.gov.az/az/azerbaycan-ordusunun-herbi-tehsil-sistemi-326/> Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəsmi saytı
3. <http://www.e-qanun.az/framework/37672> “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” AR Qanunu
4. <http://www.e-qanun.az/framework/4481> “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanunu
5. <http://www.e-qanun.az/framework/19623> Xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 may 2010-cu il tarixli Fərmanı
6. <http://www.e-qanun.az/framework/23021> “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” AR Qanunu
7. <http://www.e-qanun.az/framework/18343> “Təhsil haqqında” AR Qanunu

Ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin bir sıra məsələlərinə dair

İnsan həyatı və sağlamlığı üçün yüksək təhlükəliliyi, eləcə də konkret fəaliyyət sahəsində funksionallığın spesifik həyatı riskliliyi və xidmətin ağırlığı ilə seçilən müxtəlif fəaliyyət sahələri və həmin sahələrdə çalışan insan resursları var ki, bunlar sırasında hərbi qulluqçuların fəaliyyəti dövlətin müdafiə funksiyası üçün vacibliyi şübhə doğurmayan, klassik təsbitli məsələlərdəndir.

Bu baxımdan Silahlı Qüvvələrin maddi-texniki təchizatının müasirliyi və keyfiyyətliliyi vacib sayıldığı kimi, xidmətdə olan və ehtiyata buraxılmış şəxsi heyətin ixtisaslı və peşəkar kadrlar olması, sahənin həyatı riskliliyi, insan həyatı və sağlamlığı üçün yüksək təhlükəliliyi nəzərə alınaraq onların və ailələrinin sosial müdafiəsi məsələləri dövlətlərin xüsusi diqqətində saxlanılır, normativ əsaslar və müxtəlif realizə mexanizmləri ilə təminatlar müəyyən edilir. İnsan resursları ən dəyərli aktivdir.

Silahlı Qüvvələrin xidmətdə olan və ehtiyata buraxılmış şəxsi heyəti, xidmətdə, istifadədə və ya ehtiyatda olan

hərbi qulluqçular hər məsələdən əvvəl insan və dövlətin vətəndaşdır. Bu baxımdan digər insan və vətəndaşlarla bərabər əsas hüquqlar və azadlıqlara malik olmaqla yanaşı, çalışdıqları sahənin insan həyatı və sağlamlılığı üçün yüksək təhlükəliliyi, həyatı riskliliyi, fəaliyyət sahəsinin isə dövlətin və xalqın müdafiəsi üçün vacibliyi nəzərə alınaraq, xidmətdə olan və ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsi məsələləri həm ümumi, həm də sahəvi normativ-hüquqi aktlarda əksini tapır.

Bu məsələlər sırasında vacib olan və aktuallığı ilə seçilən məsələlərdən biri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş illər ərzində xidmət keçdikdən sonra öz xahişi ilə ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçuların, onların ailələrinin sosial müdafiəsi, öz xahişi ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların) mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin dövlət tərəfindən ödənilməsi məsələsidir ki, hazırkı mətnə bu mövzu üzrə bir sıra məqamların və qüvvədə olan qanunvericilik normalarının nəzərdən keçirilməsi zəruri və faydalıdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyasının Preambulasında müəyyən olunmuşdur ki, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək Azərbaycan xalqının özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təh-

lükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə bəyan etdiyi niyyətlərindən biridir. [2]

Həmçinin AR Konstitusiyasının 12.I. maddəsində təsbit olunmuşdur ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

AR Konstitusiyasının 9.I. maddəsi isə təsbit edir ki, Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr yaradır. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan Ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarətdir.

Həmçinin AR Konstitusiyasının 7-9-cu maddələrinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir: - icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur. Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

AR Konstitusiyasının 38.I. maddəsi müəyyən edir ki, hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

AR Konstitusiyasının 43.II. maddəsinə əsasən, dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

AR Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən, “I. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. II. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra bilməz.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2010-cu il 8 iyun tarixli, 1029-IIIQR nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “**Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası**”nın VI.48 bəndində müəyyən edilmişdir ki, Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr hərbi qulluqçuların, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin strukturlarında qulluq edən mülki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təminatı, onların **sosial müdafiəsinin və həyat səviyyəsinin təmin edilməsi** prinsipi əsasında qurulur. [2]

“Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası”nın “VII. Hərbi quruculuğun inkişaf perspektivləri adlı” maddəsinin 61-ci bəndində müəyyən edilmişdir ki, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin hərbi qulluqçularının və mülki işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və onların həyat şəraitinin daim yaxşılaşdırılması Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin hazırkı mərhələdə və ortamüddətli perspektivdə əsas quruculuq, inkişaf və hazırlıq prioritetlərindən biridir.

Qüvvədə olan konstitusion hüquq normalarına uyğun qəbul edilmiş, 23 may 2007-ci il tarixli “**Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik Konsepsiyası**”nın “Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi” adlı 4.2. bəndində müəyyən edilmişdir ki, ölkə ərazisinin və onun

vətəndaşlarının tam müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbidir ki, bu da bütün vasitələrlə təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr səlahiyyətləri daxilində öz vəzifələrini həyata keçirirlər. [2]

“Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” AR Qanununun 1.0.1. maddəsi müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunması, habelə təhlükəsizliyinin və müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış, Azərbaycan Ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarət hərbi təsisatdır. [2]

Qeyd olunan Qanunun 10.1. maddəsinə əsasən, Silahlı Qüvvələrin şəxsi heyəti hərbi qulluqçulardan, dövlət qulluqçularından və digər mülki işçilərdən ibarətdir.

Həmçinin “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” AR Qanununun “Silahlı Qüvvələrdə hüquqi və sosial müdafiə” adlı 12-ci maddəsi müəyyən etmişdir ki, Silahlı Qüvvələrdə hərbi qulluqçuların, dövlət qulluqçularının və digər mülki işçilərin, onların ailə üzvlərinin, həmçinin ehtiyata və istefaya buraxılmış şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi müvafiq olaraq “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında”, “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq həyata keçirilir.

“Müdafiə haqqında” AR Qanununun 6-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti hərbi qulluqçuların, hərbi qulluqdan ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin, onların ailələrinin sosial və hüquqi təminatlarına dair qanunvericiliyin icrasını təmin edir. [2]

“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” AR Qanununun 1.1. maddəsi isə müəyyən etmişdir ki, Hərbi qulluqçuların statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktlarında müəyyən edilən hüquqlardan, vəzifələrdən, bunların həyata keçirilməsi üçün təminatlardan və məsuliyyətdən ibarətdir. [2]

Həmçinin **“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” AR Qanununun 1.3. maddəsinə əsasən, Heç kəsin ixtiyarı yoxdur ki, hərbi qulluqçuları və onların ailə üzvlərini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və qanunlarında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı hüquq və azadlıqlardan məhrum etsin və ya onların hüquqlarını məhdudlaşdırsın; buna yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına müvafiq surətdə yol verilir.**

Qeyd edilən Qanunun 12.2. maddəsinə əsasən, ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin seçilmiş yaşayış yerinə gəldikləri günün 3 aylığından mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərini bu şəxslərin müvəqqəti yaşayış yerindəki yerli icra hakimiyyəti başçıları Azərbaycan Res-

publikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə və qaydada ödəyirlər.

Qanunun “Hərbi qulluqçuların mənzillə və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsilə təmin olunmaq hüququ” adlı 12-ci maddəsində həm ümumi əsaslarla (məs., öz xahişi ilə), həm də xüsusi əsaslarla (məs., xəstəliyə görə) ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçuların müvafiq təminatı məsələləri nəzərdə tutulmuşdur. Buna uyğun olaraq, yalnız yaşa, xəstəliyə və s. yox, **öz xahişi ilə ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçular üçün də 12.2. maddə konkret təminatlar müəyyən etmişdir.**

“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” AR Qanununda **öz xahişi ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların) mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin dövlət tərəfindən ödənilməsinə dair hər hansı məhdudiyət və ya qadağa müəyyən edilməmişdir.**

Həmçinin Qanunun 12.2. maddəsi “yerli icra hakimiyyəti başçıları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə və qaydada ödəyirlər” norması ilə müvafiq qaydanın müəyyənləşdirilməsini AR Nazirlər Kabinetinin üzərinə vəzifə qoymuşdur.

Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsinə dair AR Nazirlər Kabinetinin “Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qay-

dasının müəyyən edilməsi barədə” 6 avqust 2012-ci il tarixli, 174 Nöli Qərarı mövcuddur.

Lakin AR Nazirlər Kabinetinin “Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsi barədə” 6 avqust 2012-ci il tarixli, 174 Nöli Qərarı AR Konstitusiyası və qanunları ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, reallaşdırılmasını məhdudlaşdırma və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan yuxarı hüquqi qüvvəli aktların normalarına zidd ola bilməz.

Qanunvericiliyə əsasən, AR Nazirlər Kabineti hərbi qulluqçuların, hərbi qulluqdan ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin, onların ailələrinin sosial və hüquqi təminatlarına dair qanunvericiliyin icrasını təmin edir, bu isə onun həmin hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırmaq, yaxud ləğv etmək kimi səlahiyyətinin olmadığını birbaşa və açıq göstərir.

Həmçinin AR Konstitusiyasının 148.I. maddəsinə əsasən, qanunvericilik sisteminin ibarət olduğu normativ hüquqi aktlar sırasında üstün hüquqi qüvvə ardıcılığı ilə AR Konstitusiyası, referendumla qəbul edilmiş aktlar, qanunlar, fərmanlar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları müəyyən edilmişdir.

Belə ki, AR Konstitusiyasının 149.V. maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunları-

na və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına zidd olmamalıdır.

Həmçinin **“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Qanununun** 19.1. maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 120-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları əsasında, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, referendum aktının, Azərbaycan Respublikası qanunlarının və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarının **icrasını təmin etmək məqsədi ilə** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qərarlar formasında normativ hüquqi aktlar qəbul edir. [2]

Qeyd edilən Konstitusiya Qanununun 2.6. maddəsinə əsasən, Fərman və ya digər normativ hüquqi akt qanunla ziddiyyət təşkil etdikdə qanun tətbiq edilir.

Həmçinin Qanunun 2.7. maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları fərmanla ziddiyyət təşkil etdikdə fərman tətbiq edilir.

Əgər hətta əksi fərz edilərsə ki, AR Nazirlər Kabinetinin “Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsi barədə” 6 avqust 2012-ci il tarixli, 174 Nöli Qərarı bilavasitə öz xahişi ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslə-

rin (hərbi qulluqçuların) mənzil kirayə haqqı barəsində hər hansı sual yaradır, bunun üçün də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiya Qanunu ilə müəyyən edilmiş qanunun analogiyası anlayışı və tətbiqi əsasları mövcuddur.

Belə ki, **“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiya Qanununun** “Hüququn analogiyasından və qanunun analogiyasından istifadə olunması qaydası” adlanan 13-cü maddəsi müəyyən etmişdir ki, “13.1. Konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadıqda hüququn analogiyasından və ya qanunun analogiyasından istifadə oluna bilər. 13.2. Əvvəlcə qanunun analogiyasından istifadə olunur. Konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadıqda həmin ictimai münasibətlərə oxşar ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları tətbiq edilir.”

Konstitusiya Qanununun “Qanunvericilikdə boşluqların aşkar edilməsi” adlı 14-cü maddəsi isə müəyyən etmişdir ki, 14.0. qanunvericilikdə boşluqlar aşkar edilərkən “14.0.1. faktiki hal hüquqi tənzimləmə dairəsinə aid olmalıdır; 14.0.2. konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmamalıdır; 14.0.3. faktiki hal qanunvericilikdə qismən tənzimlənməlidir (tam tənzimlənməməlidir).” Yəni bu üç haldan biri olarsa, qanunvericilikdə boşluq hesab olunur və əvvəlcə qanunun analogiyasından istifadə olunur, daha sonra hüququn analogiyasından.

Konstitusiya Qanunun 16.0. maddəsi müəyyən edir ki, bir sıra hallarda hüququn analogiyasından və ya qanunun

analogiyasından istifadə oluna bilməz: 16.0.1. qanunvericilikdə boşluqlar zahiri xarakter daşdıqda; 16.0.2. normativ tənzimləmə zərurəti olmadıqda; 16.0.3. normativ tənzimləmə qanunla qadağan olunduqda; 16.0.4. normativ tənzimləmə mövcud olduqda.

Konstitusiya Qanununun 64.8. maddəsi isə müəyyən edir ki, **normativ hüquqi aktda vəzifəli şəxsin öz mülahizəsindən asılı olaraq fiziki və hüquqi şəxslər üçün ümumi qaydadan istisnalar müəyyənləşdirmək imkanı nəzərdə tutula bilməz.**

Həmçinin diqqət yetirilməlidir ki, AR Konstitusiyasına və “Normativ hüquqi aktlar” haqqında” AR Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən AR Milli Məclisinin qəbul etdiyi Qanunlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq olunur. Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

“İnzibati icraat haqqında” AR Qanununun 11.1. maddəsi müəyyən etmişdir ki, inzibati orqanlar qanunun tələblərinə riayət etməyə borcludurlar. [2]

Bu Qanunun “Hüququn tətbiqindən imtinanın qadağan olunması” adlı 16-cı maddəsinə əsasən, **“16.1. Fiziki və ya hüquqi şəxsə münasibətdə hər hansı hüquq normasını tətbiq etməli olan inzibati orqan, maraqlı şəxsin vəsatətinə əsasən və ya xidməti vəzifəsindən irəli gələn hallarda öz təşəbbüsü ilə həmin normanı tətbiq etməyə borcludur.** 16.2. Hüquq normasının tətbiqi inzibati orqa-

nın diskresion səlahiyyətlərinə aid olduğu hallarda, maraqlı şəxs diskresion səlahiyyətlərin düzgün həyata keçirilməsini tələb etməkdə haqlıdır.”

Qeyd olunanlara əsasən görüldüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyası, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiya Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında”, “Müdafiə haqqında”, “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” AR Qanununun müvafiq normaları ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin seçilmiş yaşayış yerinə gəldikləri günün 3 aylığından mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin bu şəxslərin müvəqqəti yaşayış yerindəki yerli icra hakimiyyəti başçıları tərəfindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə və qaydada ödənilməsi təsbit edilmişdir.

Həmçinin qanunvericilikdə öz xahişi ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin seçilmiş yaşayış yerinə gəldikləri günün 3 aylığından mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin (və ya kompensasiyanın) dövlət tərəfindən ödənilməsinə dair norma müəyyən edilməmiş, hər hansı qadağa və ya məhdudiyyət təsbit edilməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Qanunları, o cümlədən AR Prezidentinin aktları ilə tanınmış hüquq və azadlıqların, müvafiq təminatların hər hansı icra hakimiyyəti orqanı, o cümlədən AR Nazirlər Kabineti tərəfindən məhdudlaşdırılması, yaxud qadağan edilməsi hüquqi mümkün deyil, belə bir hal (müddəa) olarsa, Azər-

baycan Respublikasında qanunvericilik sisteminə daxil olan aktların hüquqi iyerarxiyasına, qüvvədə olan qanunvericilik normalarına ziddir və tətbiq oluna bilməz.

Belə ki, AR Nazirlər Kabineti AR Konstitusiyası və AR Prezidentinin aktları əsasında, AR Konstitusiyasının, referendum aktının, AR qanunlarının və AR Prezidentinin aktlarının **icrasını təmin etmək məqsədi ilə** AR Konstitusiyası və AR Prezidentinin aktları ilə AR Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qərarlar formasında normativ hüquqi aktlar qəbul edir.

Yəni AR Nazirlər Kabineti üstün hüquqi qüvvəli aktlarla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların, müvafiq məsələlərin məhdudlaşdırılması, qadağan edilməsi məqsədilə deyil, yalnız və məhz icrasını təmin etmək məqsədi ilə müvafiq aktlar qəbul edə bilər.

Eləcə də “Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsi barədə” *AR Nazirlər Kabinetinin, 6 avqust 2012-ci il tarixli, 174 Nöli Qərarı öz xahişi ilə ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların (hərbi qulluqçuların) müvəqqəti mənzil kirayə haqqından imtina edilməsi, belə bir hüququn qadağan edilməsi, hət hansı şəkildə məhdudlaşdırılması, ümumiyyətlə tanınmaması və s. demək deyil, bu akta istinadən hüquq məhdudlaşdırıcı və ya qadağanedici təfsir və tətbiq hüququayğun hesab oluna bilməz.*

Yuxarıda qeyd edilmiş qanunvericilik aktlarının müdələərindən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının

da öz xahişi ilə ehtiyata və ya istifadəyə buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların) mənzil sahəsi və ya müvəqqəti mənzil kirayə haqqı almaması, imtina edilməsi, bununla bağlı hər hansı məhdudziyyətin və ya qadağanın müəyyən edilməsinə dair norma təsbit olunmamışdır, belə bir məhdudziyyət və ya qadağa mövcud deyil, əksinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xidmət illərindən sonra öz xahişi (öz arzusu) ilə tərxis olunmuş ehtiyata və ya istifadəyə buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların) mənzil sahəsi və ya müvəqqəti mənzil kirayə haqqı alması qüvvədə olan qanunvericilikdə konkret və aydın şəkildə təsbit olunmuşdur.

AR Konstitusiyası və qanunları ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, reallaşdırılması məhdudlaşdırıla və müvafiq orqanların səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri aktlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan üstün hüquqi qüvvəli aktların normalarına zidd ola bilməz.

Həmçinin qeyd edilməlidir ki, AR Konstitusiyasının 35-ci maddəsinə əsasən, “I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır. II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. III. Heç kəs zorla işlədilə bilməz.”

1996-cı il 3 may tarixli Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyasının I Hissəsinə əsasən, “1. Hər bir insan sərbəst şəkildə seçdiyi ixtisas üzrə öz zəhməti ilə yaşayış üçün qazanc əldə etmək imkanına malik olmalıdır.” və “12. Bü-

tün işçilərin və onların öhdəsində olanların sosial təminat hüququ vardır.”

“Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”nin 22-ci maddəsinə əsasən, “Cəmiyyətin bir üzvü kimi, hər bir insan sosial təminat hüququna və öz ləyaqətini qoruyub saxlaya bilmək və öz şəxsiyyətini azad inkişaf etdirmək üçün iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə zəruri olan hüquqlarını milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə, hər bir dövlətin strukturu və resurslarına müvafiq olaraq həyata keçirmək hüququna malikdir.”

Bəyannamənin 23-cü maddəsi müəyyən edir ki, hər bir insan işləmək, istədiyi işi sərbəst seçmək, ədalətli və əlverişli iş şəraitinə malik olmaq və işsizlikdən müdafiə olunmaq hüququna malikdir. Hər bir insan, heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan, bərabər əməyə görə bərabər haqq almaq hüququna malikdir. İşləyən hər bir insan, onun özünün və ailəsinin layiqli dolanışığını təmin edən, ədalətli və qənaətbəxş həcmdə zəruri hallarda isə digər sosial təminat vəsaitləri ona əlavə edilməklə haqq almaq hüququna malikdir.

Qeyd olunan normalara əsasən, hər bir insanın sərbəst şəkildə seçdiyi ixtisas üzrə öz zəhməti ilə yaşayış üçün qazanc əldə etmək imkanına malik olması, sərbəst şəkildə fəaliyyət sahəsi müəyyənləşdirməsi ən təbii hüquqlarından biridir, kimsə zorla işlədilə bilməz.

Hərbi qulluqçular hər məsələdən əvvəl insan və Azərbaycan Respublikasının bərabər hüquqlu vətəndaşdır.

Bu baxımdan onlar da digər insanlar və vətəndaşlarla bərabər hüquqlara və azadlıqlara malikdir.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə xidmət illəri ərzində çalışdıqdan sonra öz xahişi (öz arzusu) ilə tərxis olunmaq təbii hüquqdur və bu halın əsas götürülərək onların və ailələrinin sosial təminat hüquqlarının məhdudlaşdırılması, qadağan edilməsi, hər hansı məhrumiyyətlərin yaradılması AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə və insan hüquqları sahəsində tərəfdar çıxdığımız beynəlxalq normalara zidd davranış olar.

Eləcə də ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən işlər üzrə ali məhkəmə orqanı olan **Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin praktikasına** nəzər saldıqda mövcud məsələ üzrə iddiaçının iddiasının təmin edilməsi haqqında qərarların qəbul edildiyini müşahidə etmək mümkündür.[1] Məsələn:

- 1) AR Ali Məhkəməsi İnzibati Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmiş, 23.06.2020-ci il tarixli, İş № 2-1 (102)-945\2020 barəsində Qərar (İddiaçı Səddar oğlunun Binəqədi rayon İcra Hakimiyyətinə qarşı iş üzrə)
İddiaçı Səddar oğlunun cavabdeh Binəqədi rayon İcra Hakimiyyətinə qarşı “mənzil növbəsinə götürülməsi və mənzil kirayə haqqının ödənilməsi” tələblərinə dair iddiası təmin edilmişdir.
- 2) AR Ali Məhkəməsi İnzibati Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmiş, 22.09.2020-ci il tarixli, İş № 2-1 (102)-1542\2020 barəsində Qərar (Cavabdeh Binəqədi rayon İcra Hakimiyyətinə qarşı iş üzrə)

İddia təmin edilmiş, Cavabdehin kassasiya şikayəti təmin edilməmişdir.

- 3) AR Ali Məhkəməsi İnzibati Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmiş, 02.03.2021-ci il tarixli, İş № 2-1 (102)-242/2021 barəsində Qərar (İddiaçı Cavabdeh Sumqayıt şəhər İcra Hakimiyyətinə qarşı kompensasiya ödənişinin bərpa edilməsi tələbinə dair inzibati iş üzrə)

İddia təmin edilmiş, Cavabdehin kassasiya şikayəti təmin edilməmişdir.

Ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanı olan, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirən və məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verən AR Ali Məhkəməsinin qeyd edilən məsələ üzrə müvafiq iddiaların təmin edilməsi haqqında çoxsaylı qərarları mövcuddur.

Qeyd olunanlara əsasən hesab edirik ki, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə xidmət keçdikdən sonra **öz xahişi (arzusu ilə) ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların)** seçilmiş yaşayış yerinə gəldikləri günün 3 aylığından mənzil və ya fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsi alanadək **müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərini (və ya kompensasiyanı) bu şəxslərin müvəqqəti yaşayış yerindəki yerli icra hakimiyyəti başçıları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə və qaydada ödəməlidirlər.** Əlbəttə ki, bu norma qanunvericiliklə

müəyyən edilmiş qaydada mənzil təminatı hüququna malik olan şəxslərə aiddir.

Hazırki halda AR Nazirlər Kabinetinin bu mövzuda Qərarı “Ehtiyata və ya istefaya buraxılmış vətəndaşların bəzi kateqoriyalarına müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin məbləğinin və ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsi barədə” 6 avqust 2012-ci il tarixli, 174 Nəli Qərardır.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə xidmət keçdikdən sonra öz xahişi (arzusu ilə) ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin (hərbi qulluqçuların) müvəqqəti mənzil kirayəsi xərclərinin (və ya kompensasiyanın) müvəqqəti yaşayış yerindəki yerli icra hakimiyyəti başçıları tərəfindən ödənilməsi qüvvədə olan qanunvericilik aktlarında tam aydın və konkret şəkildə, imperativ norma olaraq təsbit edilmişdir.

Həmçinin AR Nazirlər Kabineti hərbi qulluqçuların, hərbi qulluqdan ehtiyata və ya istefaya buraxılmış şəxslərin, onların ailələrinin sosial və hüquqi təminatlarına dair qanunvericiliyin icrasını təmin edir. Bu məsələlər barəsində hər hansı məhdudlaşdırıcı, qadağanedici norma müəyyənləşdirməsi və ya təfsir hüquqaziddir.

Eləcə də qanunvericilikdə yerli icra hakimiyyəti orqanları (yerli icra hakimiyyəti başçıları) konkret məsələ barəsində icraedici subyekt olaraq müəyyən edilmiş və hüquq və azadlıqlara münasibətdə məhdudlaşdırıcı, yaxud qadağanedici təfsir səlahiyyətləri müəyyən edilməmişdir.

İstinadlar:

1. <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/> (Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin rəsmi saytı) 01.11.2022
2. <https://e-qanun.az/> (Hüquqi aktların vahid elektron bazası) 23.11.2022

Maddi və prosesual nümayəndəlik **(Bir sıra məsələlərə müqayisəli hüquqi baxış)**

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. [6]

Bununla əlaqədar olaraq, hüquq və azadlıqların təsbit edilməsi ilə bərabər həmçinin onların reallaşdırılması, müdafiəsi üçün mexanizmlər müəyyən edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilərlər (maddə 53.1), hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir (maddə 60.I.), insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir (maddə 71.VII.) və s.

Konstitusion səviyyədə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların reallaşdırılmasında, onların müdafiəsi üçün forma-

laşdırılan inzibati və məhkəmə mexanizmlərinə müraciət olunarkən hüquq subyektlərinin nümayəndəlik institutundan istifadə etmə imkanları mövcuddur ki, bu anlayış elmdə və hüquq praktikasında aksiom xarakterlidir.

İnsanlar konstitusion və beynəlxalq səviyyədə tanınmış hüquq və azadlıqlarını həm bilavasitə, həm də nümayəndələri vasitəsilə reallaşıdırırlar. Bu əsnada bilavasitə şəxsi iradənin birbaşa ifadəsinə bağlılıq üzərində formalaşan nikaha daxil olma, vəsiyyətnamənin tərtibi, aktiv seçki hüququnda səsvermənin reallaşdırılması halları istisna olmaqla.

Bütövlükdə hüquqi termin olaraq “nümayəndəlik” anlayışının varlığı elmi-nəzəri və praktik ziddiyyətlər yaratmır, nümayəndəlik mexanizminin mövcudluğunu inkar edən, mübahisələndirən subyekt görünür, təbii görünüşlü və ənənəvi anlayış olaraq sabit mövqedədir. Lakin “nümayəndə” anlayışının özünün məzmunu, subyektlər, səlahiyyət həcminə münasibətdə normativlər və nəzəri yanaşmalar fərqlənir ki, bunlar da mövcud real ictimai münasibətlər fonunda anlayışın həm maddi hüquqi, həm də prosessual hüquqi təhlilini vacib edir. Dəyişən suallar da məhz bu istiqamətdə formalaşır. Kim nümayəndə ola bilər? Kim nümayəndə ola bilməz? Niyə?

Hüquq elmindən məlumdur ki, hüquq normalarının maddi və prosessual hüquq normaları kimi növləri fərqləndirilir. Belə ki, maddi hüquq normaları ictimai münasibətlərin məzmunu ilə əlaqədar məsələləri nizama salır və onların iştirakçılarının subyektiv hüquq və vəzifələrinin həddini müəyyən edir. Prosessual hüquq normaları

isə səlahiyyətli dövlət orqanlarının maddi hüquq normalarının və ictimai münasibətlərin subyektlərinin hüquq və qanuni mənafeələrinin həyata keçirilməsi və mühafizəsi ilə əlaqədar olan, həmçinin ədalət mühakimə orqanlarının və hüquqi prosesin digər iştirakçılarının fəaliyyətini tənzimləyir, bu fəaliyyətin formalarını, burada iştirak edən bütün subyektlərin hüquq və vəzifələrini, onların hüquqi vəziyyətini müəyyənləşdirir, konkret olaraq, prosessual hüquq normaları maddi hüquq normalarının həyata keçirilməsinin prosedur qaydalarıdır. [1, s.165]

Deməli, vahid hüquqi yanaşmanın müəyyənləşdirilməsi üçün nümayəndəlik anlayışına birtərəfli deyil, həm nəzəri və normativ, həm də maddi hüquqi və prosessual hüquqi baxış, mövcud anlayışların kompleks təhlili faydalıdır.

Nümayəndəliyin anlayışına dair. Ölkəmizdə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına nəzər saldıqda “nümayəndəlik” termininin çoxsaylı istifadə olunduğu görünsə də, vahid məzmun açıqlamasının təsbit edildiyi norma müşahidə olunmur. Nümayəndəlik hüquq münasibətini yaradan, dəyişdirən, xitam edən hallardan biri kimi, insan hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması mexanizmlərindən biri kimi nəzərdə tutulsa da, bilavasitə terminoloji açılış, mənanın konkret hüquqi ifadəsi mövcud deyil. Bununla bağlı anlayışın hüquqi mənası, açıqlanması bütövlükdə hüquq nəzəriyyəsinin, müxtəlif hüquq sahələrinin (mülki hüquq, ailə hüququ, mülki-prosessual hüquq, inzibati-prosessual hüquq və s.) predmetinə aid məsələlərdə mövcuddur.

Qanunvericilikdə (AR Mülki Məcəlləsi, AR Ailə Məcəlləsi, AR Mülki-Prosessual Məcəlləsi, AR İnzibati-Prosessual Məcəlləsi və s.) nümayəndəliyin rəsmiləşdirilməsi qaydaları, nümayəndə ola bilən və ola bilməyən şəxslərə dair tələblər, nümayəndəliyin reallaşdırılmasına dair normativlər nəzərdə tutulsa da, konkret olaraq nümayəndəliyin özünün nə olduğu ifadə edilməmişdir. Proses var, lakin terminoloji anlayış yoxdur. [8]

Milli hüquq nəzəriyyəsinə baxdıqda “nümayəndəlik” anlayışı hüquq münasibəti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu münasibətə görə bir şəxs (nümayəndə) ona verilmiş səlahiyyət əsasında digərinin (təmsil olunanın) adından bilavasitə onun (təmsil olunan) üçün hüquqlar və vəzifələr əmələ gətirir (dəyişir, xitam edir). [3, s. 340]

Rusiyanın hüquq ədəbiyyatlarına əsasən, nümayəndəlik hüquq münasibətidir. Bu hüquq münasibətində bir tərəf (təmsilçi) onda olan səlahiyyətlər əsasında digər şəxsin (təmsil olunan) adından çıxış edərək bilavasitə onun üçün hüquq və azadlıqlar yaradır, dəyişdirir, xitam edir. [4, s. 685]

Anqlo-sakson hüquq sisteminə aid nəzəri materiallarda nümayəndəlik başqasının təmsilçisi (agenti) olmaq, müştərinin vəkili qismində çıxış etmək, seçkilərdə təmsil etmək, işgüzar danışıqlar və ya məhkəmə prosesi zamanı hər hansı faktın təsdiqi imkanı, aktı kimi nəzərdən keçirilir. [5, s. 471]

Roman-German hüquq sisteminə aid ədəbiyyatlarda nümayəndəlik hüquq münasibəti kimi, Anqlo-sakson

hüquq sisteminə aid ədəbiyyatlarda isə hərəkət aktı kimi nəzərdən keçirilir.

Həmçinin o da qeyd olunmalıdır ki, bəzi hallarda “nümayəndəlik” termininin özü eyni hüquq sahəsində ümumi dilçiliyin omonim sözlər anlayışı ilə eyniyyət təşkil edir. Fikrimizcə, hüququn realist və dəqiq sahə olduğunu nəzərə aldıqda məhz hüquqda hər hansı hüquq sahəsinin daxilində omonim terminologiya yolverilməzdir. Məsələn, mülki hüquqa və mülki qanunvericiliyə nəzər yetirdikdə nümayəndəliyin həm hüquqi və fiziki şəxslərin maddi və prosessual təmsilçiliyi mənasında işləndiyini görmək olur, həm də hüquqi şəxsin olduğu yerdən kənarında yerləşən və hüquqi şəxsin mənafeələrini təmsil və müdafiə edən ayrıca bölməsi kimi mövcudluğunu. Başqa sözlə, həm hüquq və fəaliyyət qabiliyyətlərinə malik olan müstəqil fiziki və ya hüquqi şəxsdir, həm də hüquqi şəxs olmayan bölmədir ki, hüquqi şəxs olmaması onun ümumi nümayəndəlik üçün əsas tələblərdən olan tam fəaliyyət qabiliyyətində olmadığını göstərir.

Fikrimizcə, nümayəndəliyin istər maddi, istərsə də prosessual hüquqda əhəmiyyətini, hüquq elminin ənənəvi terminologiyasına aid ifadələrdən biri olduğunu, real ictimai münasibətlərdə çoxsaylı tətbiqini nəzərə alaraq, yalnız nəzəri anlayışların deyil, həmçinin vahid leqal anlayışın müəyyən edilməsi, hüquqi terminologiyada omonimlik xarakterinə yol verilməməsi faydalıdır.

Nümayəndəliyin növlərinə dair. Nümayəndəliyin anlayışından az əhəmiyyətli olmayan başqa bir məsələ onun növləridir ki, bu barədə dəqiq təsnifatların müəyyənləşdi-

rilməsi yalnız nəzəri araşdırmalar mövzusu deyil, həmçinin nümayəndəlik institutunun reallaşdırılmasında normativ sistemliliyin qorunmasına təsir göstərir.

Mövcud nəzəri materiallarda istər maddi, istərsə də prosessual hüquqda nümayəndəliyin növləri olaraq, qanuni nümayəndəlik və könüllü (müqavilə ilə) nümayəndəlik [2, s. 95] göstərilir ki, fikrimizcə, bu təsnifat istər terminoloji, istərsə də normativ-hüquqi məzmun baxımından məqbul sayıla bilməz. Çünki nümayəndəlik öz-özlüyündə qanuni tanınma əsasında formalaşan, normativ realizədə olan bir haldır, qeyri-qanuni nümayəndəlik olmur, ola bilməz. Milli hüquq nəzəriyyəsində qeyd olunduğu kimi, nümayəndəlik hüquq münasibətidir. Belə bir vəziyyətdə nümayəndəliyin hansısa bir növünü “qanuni nümayəndəlik” adlandırmaq sanki qanundan kənar və ya qeyri-qanuni nümayəndəliyin də olduğunu dolaylı bildirmiş olur ki, bu da doğru sayıla bilməz.

Həmçinin normativ-aktlarda “qanuni nümayəndəlik” anlayışı ilə analogi məzmununda “qanun üzrə nümayəndəlik” ifadəsi işlədilir ki, bu termini də eyni səbəbdən məqbul hesab etmək mümkün olmur. Məsələn, AR Mülki Məcəlləsinə əsasən, qəyyumlar qəyyumluqda olanların qanun üzrə nümayəndələri olur və onların adından və onların məna-fələri üçün bütün zəruri əqdləri bağlayırlar (maddə 33.5).

Fikrimizcə, nümayəndəliyin yaranması və reallaşdırılmasında icraçı subyektin iradəsi baxımından 3 növünü fərqləndirmək mümkündür:

- 4) İcbari nümayəndəlik (valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, patronaj)

- 5) Könüllü nümayəndəlik (etibarnamə əsasında yaxın qohumlar, müqavilə ilə vəkillər və s.)
- 6) Məcburi nümayəndəlik (İnzibati qaydada tutulmuş şəxslərə, cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə və məhkəmədə vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan, hüquqi yardımı dövlət hesabına həyata keçirən vəkil)

İcbari nümayəndəlik nümayəndə qismində çıxış edən şəxsin təbii həyatı münasibətlərindən, ailə hüquqi münasibətlərində mövcud vəzifələrindən irəli gəlir və nümayəndə olmaq üçün özünün iradə ifadəsi minimumdadır. Bu növdə icraçı subyektin iradə ifadəsi üzərinə konkret vəzifələrin götürülməsi zamanı müşahidə olunur, yəni könüllü olaraq konkret hüquqi statusda çıxış etdikdən sonra mövcud vəzifələrindən irəli gələrək icbari nümayəndəlik halı formalaşır. Məsələn, AR Ailə Məcəlləsinə əsasən, valideynlər uşaqların hüquq və mənafelərini müdafiə etməlidirlər. Valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndəsi kimi onları məhkəmələrdə, habelə hər hansı fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna səlahiyyət almadan müdafiə edə bilərlər (maddə 59.1). İnsan valideyn olma statusunu öz iradəsi ilə qəbul edir və bu hüquqi status üzrə vəzifələri də götürmüş olur. Bundan sonra isə həmin vəzifələrdən irəli gələrək icbari nümayəndəlik halı formalaşır.

Könüllü nümayəndəlik etibarnamə və ya müvafiq müqavilələr əsasında hər iki tərəfin iradə ifadəsinə əsas-

lanan razılaşması ilə yaranır. Bu nümayəndəliyin özünün də altnövləri kimi müxtəlif anlayışları fərqləndirmək olar. Məsələn, müqavilə ilə vəkillik, mülki-hüquqi əqdlərin təmsilçi vasitəsilə bağlanması və s.

Normativ misala baxsaq, məsələn; AR İnzibati- Prosesual Məcəlləsinə əsasən, “31.1. İnzibati məhkəmə icraatında proses iştirakçılarının vəkillə təmsil olunmaq hüququ vardır. Dövlət və bələdiyyə orqanları, yaxud hüquqi şəxslər, həmçinin bu Məcəllənin 26.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətli nümayəndə vasitəsilə, fiziki şəxslər isə yaxın qohumlar vasitəsilə təmsil oluna bilərlər. 31.2. Prosesual nümayəndə onun nümayəndəliyini təsdiq edən sənədi məhkəməyə təqdim etdiyi andan məhkəmə icraatı ilə bağlı bütün məhkəmə aktları və sənədləri bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydada ona təqdim olunur və həmin nümayəndə təmsil etdiyi şəxsin adından bütün prosesual hərəkətləri həyata keçirə bilər.”

Yaxud AR Mülki-Prosesual Məcəlləsinə əsasən. işdə iştirak edən şəxslər, qanunla onların nümayəndəliyi zəruri olan hallar istisna edilməklə, özləri öz hüquq və mənafeələrini müdafiə edə bilərlər. Onlar maraqlarının təmsil olunması və ya prosesual hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün peşəkar hüquqi yardım almaq məqsədi ilə özlərinə sərbəst vəkil seçə bilər (maddə 14.4.).

Məcburi nümayəndəlik isə tərəflərin iradə ifadəsinə deyil, bilavasitə normativ məcburetməyə, qanunvericilikdə müəyyən edilmiş imperativ hallara əsaslanır.

Məsələn, AR Cinayət- Prosesual Məcəlləsinə əsasən, törədilmiş cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxs ölmüşsə,

bu maddədə nəzərdə tutulmuş zərər çəkmiş şəxsin hüquqlarını onun yaxın qohumları həyata keçirirlər. Ölmüş zərər çəkmiş şəxsin yaxın qohumları olmadıqda, digər qohumları, onlar da olmadıqda və ya həmin şəxslər AR CPM-ə əsasən hüquqi varis hesab edilə bilmədikdə, zərər çəkmiş şəxsin hüquqları cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı əsasında müvafiq ərazi üzrə fəaliyyət göstərən vəkil qurumunun rəhbərinin təyin etdiyi vəkil tərəfindən həyata keçirilir (maddə 87.2).

Yaxud AR Mülki-Prosessual Məcəlləsinə əsasən, bu Məcəllə ilə vəkilin prosesdə məcburi iştirakı tələb olunduğu hallarda işdə iştirak edən şəxslərin vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadıqda, onlar maraqlarının təmsil olunması və prosessual hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün pulsuz (dövlət hesabına) peşəkar hüquqi yardım almaq hüququna malikdirlər (maddə 14.5).

Həmçinin “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanuna əsasən, İnzibati qaydada tutulmuş şəxslərə, cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə və məhkəmədə vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan vəkil tərəfindən göstərilən hüquqi yardım dövlət hesabına həyata keçirilir (maddə 20.I) [10]

Qeyd edilməlidir ki, istər maddi, istərsə də prosessual hüquqda fiziki şəxslərə münasibətdə nümayəndəliyin hər üç növü formalaşa bilirsə, hüquqi şəxslərə münasibətdə könüllü nümayəndəlik halı mümkündür.

Düşünürük ki, nümayəndəliyin növlərinin bu 3 kateqoriyada fərqləndirilməsi istər nəzəri, istər normativ baxım-

dan mövcud olan anlayışları daha aydın, sistemli ifadə edir.

Nümayəndəliyin subyektlərinə dair. Ümumən məlumdur ki, nümayəndəliyin subyektləri təmsil olunan və təmsil edəndir, ümumi şərtlərdə nümayəndə qismində çıxış edə bilmək üçün əsas tələb isə fəaliyyət qabiliyyətinin olmasıdır.

Həmçinin təmsil edilən subyektə görə fiziki şəxslərin və hüquqi şəxslərin nümayəndəliyi, onların nümayəndəsi qismində çıxış edə bilən subyektlərin dairəsi fərqlənir ki, bu fərqlərə də konstitusion hüquqi normativlər mövqeyindən yanaşmaq faydalıdır.

Fikrimizcə, prosessual hüquqda nümayəndələrin hüquqi ixtisaslaşmaya münasibəti baxımından 2 kateqoriyasını fərqləndirmək mümkündür:

- 1) Ümumi nümayəndələr (Fiziki şəxsə münasibətdə təmsil olunanın ailə üzvləri, valideyn, qəyyum, himayəçi, övladlığa götürən, hüquqi şəxsə münasibətdə isə səlahiyyət verdiyi şəxs, idarəetmə orqanı, hüquqi şəxs ləğvetmə prosesində olduqda ləğvedici)
- 2) Xüsusi nümayəndələr (Vəkillər)

Yaxud eyni kateqoriyaları başqa adlarla, məsələn, ixtisaslaşmamış nümayəndələr və ixtisaslaşmış nümayəndələr kimi təsnifləşdirmək mümkündür.

Birinci kateqoriya nümayəndələr ixtisas və peşəkarlıqdan asılı olmayaraq, qohumluq bağları əsasında nümayəndə olmaq imkanı əldə etdikləri halda, ikinci kateqoriya nü-

mayəndələr bilavasitə ixtisas və peşəkarlıq əmsallarından irəli gələrək nümayəndə olmaq imkanı əldə edirlər.

Düşünürük ki, nümayəndə qismində çıxış edə bilən subyektlər barəsində mövcud real ictimai münasibətlər və normativ əsaslara konstitusion-hüquqi baxış faydalıdır.

Ölkəmizdə hazırda qüvvədə olan prosessual hüquq normalarına əsasən, fiziki şəxsin nümayəndəsi onun yaxın qohumu və ya vəkil, hüquqi şəxsin nümayəndəsi isə təsis sənədi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətli şəxs, əsas iş yeri həmin hüquqi şəxs olan işçilər və ya vəkillər təmsil edir.

Bilavasitə bir sıra normativlərə baxsaq, AR Mülki-Prosessual Məcəlləsinə əsasən, “69.1-1. Fiziki şəxsin nümayəndəsi onun yaxın qohumu və ya vəkil (bu Məcəllənin 71-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxslər istisna olmaqla) ola bilər. Nümayəndənin məhkəmədə iş aparmaq səlahiyyəti lazımi qaydada rəsmiləşdirilməlidir. 69.2. Hüquqi şəxsi məhkəmədə qanunlarla, digər hüquqi aktlarla və ya hüquqi şəxsin təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətli şəxsləri, yaxud müvafiq qaydada səlahiyyət verilmiş və əsas iş yeri həmin hüquqi şəxs olan işçiləri və ya vəkillər təmsil edir.” Yaxud AR İnzibati-Prosessual Məcəlləsinə əsasən, “31.1. İnzibati məhkəmə icraatında proses iştirakçılarının vəkillə təmsil olunmaq hüququ vardır. Dövlət və bələdiyyə orqanları, yaxud hüquqi şəxslər, həmçinin bu Məcəllənin 26.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətli nümayəndə vasitəsilə, fiziki şəxslər isə yaxın qohumlar vasitəsilə təmsil oluna bilərlər.”

Göründüyü kimi, normativlərdə məzmunu konkret müəyyən edilməli iki anlayış var: yaxın qohum, vəkil.

AR Ailə Məcəlləsinin 12.0.1 maddəsi müəyyən edir ki, yaxın qohumlar valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılardır.

AR MPM-in 66-cı maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülki prosesdə vəkil kimi Azərbaycan Respublikasında müəyyən olunmuş qaydada səlahiyyəti təsdiq olunmuş vəkillər iştirak edirlər. AR MPM-dən fərqli olaraq AR İnzibati-Prosessual Məcəlləsində vəkilin iştirakı nəzərdə tutulsa da, kimlərin vəkil olmasına dair müddəə nəzərdə tutulmamışdır.

“Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununa əsasən, “4.I. Vəkillər Kollegiyası üzvlüyünə müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilmiş və vəkil andı içmiş şəxs vəkillik fəaliyyətini həyata keçirə bilər.” Həmçinin Qanunun 8-ci maddəsində şəxslərin vəkil ola bilməsinə dair peşə və təcrübə tələbləri müəyyən edilmişdir.

Hesab edirik ki, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanunun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “Hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər,... yazılı testi vermədən, şifahi müsahibədən keçmədən və icbari təlimə cəlb olunmadan vəkil ola bilərlər.” normativinə konstitusion hüquq və azadlıqlar aspektindən, elm və təhsil qanunvericiliyi ilə müqayisədə diqqət etmək faydalıdır.

Belə ki, qüvvədə olan “Təhsil haqqında” AR Qanununun 1.0.15 və 1.0.18 maddələrinə əsasən, elmlər doktoru - elm sahələri üzrə doktoranturada verilən ən yüksək elmi dərəcə, fəlsəfə doktoru - elm sahələri üzrə doktoranturada verilən yüksək elmi dərəcədir. Həmçinin Qanunun 22.10.-

cu maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında fəlsəfə doktoru (elm sahələri göstərilməklə) və elmlər doktoru (elm sahələri göstərilməklə) elmi dərəcələr müəyyən edilir. [9]

Qüvvədə olan “Elm haqqında” AR Qanununun 1.0.1. maddəsi müəyyən edir ki, alim- elmi dərəcəsi və elmi əsərləri olan tədqiqatçıdır. Həmçinin 1.0.39. maddəsinə əsasən, yüksəkixtisaslı elmi kadr- fəlsəfə doktoru və ya elmlər doktoru elmi dərəcəsinə malik olan şəxsdir. Qanunun 8.4.3. maddəsi müəyyən edir ki, elmi dərəcə elm sahələri üzrə fəlsəfə doktoru və elmlər doktorudur. [7]

Göründüyü kimi, “Elm haqqında” AR Qanunu və “Təhsil haqqında” AR Qanununun normativlərindən aşkar görünür ki, istər hüquq elmləri doktoru, istərsə də, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər yüksəkixtisaslı elmi kadrlar sayılmaqla bu aspektdə bərabərhüquqludur.

AR Konstitusiyasının 25.III. maddəsi təsbit etmişdir ki, Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

Həmçinin AR Konstitusiyasının 35.II. maddəsinə əsasən, “Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst

surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.”

Fikrimizcə, qeyd olunan normativləri nəzərə aldıqda “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 8-ci maddəsində təsbit olunmuş “hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər,... yazılı testi vermədən, şifahi müsahibədən keçmədən və icbari təlimə cəlb olunmadan vəkil ola bilərlər” normativi alim anlayışına daxil olan hüquq üzrə fəlsəfə doktorunu istisna etməklə bu subyektlərin konstitusion bərabərlik hüququna, əmək hüququna münasibətdə pozuntu halını formalaşdırır, həmçinin elmin və alimin nüfuzunun zədələnməsinə təsir göstərir.

Bu baxımdan “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 8-ci maddəsində təsbit olunmuş “hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər” kateqoriyası ilə bərabər “hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər” kateqoriyasının da əlavə edilməsi və ya heç bir istisna olmadan, elmi dərəcəsindən asılı olmayaraq, hər kəsin ümumi əsaslarla imtahan verməsi, müsabiqədə iştirakı təklif edilir.

Düşünürük ki, maddi və prosessual nümayəndəliklə bağlı mövcud olan ziddiyyətlər və boşluqların müqayisəli təhlili nümayəndəlik institutunun inkişafı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması mexanizmlərinin çoxnövlüyü baxımından faydalıdır.

İstinadlar:

1. Məlikova M. “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı- 2019
2. Mövsümov M. “Mülki prosessual hüquq”, Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2011, dərslik
3. Hüquq Ensiklopedik Lüğəti, Bakı-1991
4. Юридическая Энциклопедия, под ред. М.Ю.Тихомирова, М., 2005
5. Oxford Dictionary of Law, Oxford University Press Inc., New York, 2011
6. <http://e-qanun.az/framework/897> AR Konstitusiyası
7. <http://www.e-qanun.az/framework/33489> “Elm haqqında” AR Qanunu
8. <http://e-qanun.az/> Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası
9. http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm “Təhsil haqqında” AR Qanunu
10. <http://e-qanun.az/framework/257> “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu

2020

Ədalət anlayışı hüquq müstəvisində

Hüququn fundamental kateqoriyalarından biri ədalət anlayışıdır.

Ədalət yalnız hüquq elmində, hüquq praktikasında deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin həyatında ən vacib dəyərlərdən biridir.

Ədalət mənəvi, fəlsəfi, sosioloji, ədəbi-bədii və bir çox başqa aspektlərdən təsvir edilən, əhəmiyyəti mübahisələndirilməyən anlayış olsa da, xüsusilə hüquqi müstəvidə məzmununun aydınlaşdırılması, ədaləti müəyyən etmə və qiymətləndirmə meyarlarının, bərqərar və mühafizə etmə mexanizmlərinin dəqiqləşdirilməsi zəruridir.

İstər maddi, istərsə də prosessual hüquq sahəsi olmasından asılı olmayaraq, hüququn hər bir kateqoriyasının, hər bir mexanizminin əsasında ədalət anlayışının və dəyərinin mövcudluğu durur.

Hüquq və ədalət həm təcrübədə, həm də nəzəriyyədə bir-birini tənzimləyir və bunların ayrı-ayrılıqda mövcudluğu qeyri-mümkündür. [2, səh.98-99]

Fərdi olaraq insanlar, toplum olaraq cəmiyyət, daha geniş mənada bütövlükdə bəşəriyyət varlığının, ən xırda məişət davranışlardan ən böyük ictimai-siyasi hadisələrə qədər bütün fəaliyyətinin ədalətin bərqərar edilməsi, ədalətli cəmiyyətin qurulmasına hədəfləndiyini bəyan edir.

Həm mənəvi-bioloji varlıq olaraq, həm də hüququn subyektii olaraq, istər fərdi, istərsə də kollektiv şəkildə insanlar ədalət istəyir, ədalət axtarır.

12 noyabr 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyasının Preambulasında göstərilmişdir ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ***ədalətin***, azadlığın və təhlükəsizliyin ***bərqərar edilməsini istəyərək***, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə niyyətlərini bəyan edir. Bu niyyətlərə - Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, ***ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara*** uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək, ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək kimi niyyətlər daxildir. [11]

Həmçinin 10 dekabr 1948-ci il tarixli “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”nin Preambulasında qeyd olunmuşdur ki, “Bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, *ədalət* və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq;... BMT-nin Baş Assambleyası Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini elə bir vəzifə kimi bəyan edir ki, onun yerinə yetirilməsinə bütün xalqlar və dövlətlər səy göstərir ki, hər bir insan, cəmiyyətin hər bir orqanı bu Bəyannaməni daim nəzərdə tutaraq maarif və təhsil yolu ilə həmin hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsinə milli və beynəlxalq mütərəqqi tədbirlər, onların istər təşkilatın üzv-dövlətlərinin xalqları arasında, istərsə də onların yurisdiksiyasındakı ərazilərin xalqları arasında hamılıqla səmərəli tanınması və həyata keçirilməsi yolu ilə çalışsınlar.” [12]

Göründüyü kimi, dünyəvi dövlətin qurulmasının, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinin, müxtəlif idarəetmə sistemlərinin, normaların formalaşdırılmasının, insan hüquq və azadlıqlarının tanınmasının əsas məqsədlərindən biri məhz ədalətin bərqərar edilməsidir.

Ədalət ümumməcburi qüvvəyə malik hüquq normalarının yaradılması, realizəsi və hüquqpozma hallarında cəzalandırmada mövcud olmalıdır. Bu isə hüquq elmində həm normativ yaradıcılıq, həm də idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasında ədaləti gözləmək vəzifəsinin mövcudluğu deməkdir.

Ədalət anlayışı tarixən hüquqşünaslar, iqtisadçılar, siyasətçilər, filosoflar, sosioloqlar və başqa sahə mütəxəs-

sisləri üçün əsas diqqət mövzularından biri olmuşdur. Sosial institutların formalaşmasında əhəmiyyəti baxımından ədalət bütün dövrlərdə mütəmadi olaraq müəyyənləşdirilməsi, məzmunu dəqiqləşdirilməli olan anlayışdır. [10]

Bəşər tarixinin ilk dövrlərində hesab olunmuşdu ki, ədalət insan və cəmiyyətdən asılı olmayaraq mövcuddur. Bu baxımdan ədalət səmavi (ilahi) dünya ilə yerdəki dünya arasında körpüdür. Lakin sonradan bu anlayış dəyişikliyə uğramış, “ədalət” sözü insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq yaranmış və insanların, vətəndaşların yaşayışı üçün ən yaxşı imkanları müəyyən edən ictimai quruluşun ifadəsi üçün istifadə edilməyə başlanılmışdı. Xüsusilə 1960-cı illərdən başlayaraq ədalətin sosial-psixoloji əsasları müasir məzmununda formalaşmağa başlamışdı. [4, s. 9-10]

Fəlsəfi anlayışlara görə, ədalət- insanın mahiyyəti və onun toxunulmaz hüquqları haqqında müəyyən təsəvvürlərə müvafiq olan, özündə müxtəlif fərdlərin, ictimai qrupların, cəmiyyətin həyatında rolu ilə onların ictimai vəziyyəti arasında, hüquqları ilə vəzifələri arasında, cinayətlə cəza arasında, insanların işi ilə onların ictimai mövqeyi arasında uyğunluq tələbini ifadə edən anlayışdır. [1, s. 20]

Milli hüquq ədəbiyyatına aid “Hüquq Ensiklopedik Lüğəti”nə baxdıqda, təəssüf ki, ədalət anlayışının nəzərdə tutulduğu müşahidə olunmur. Lüğətdə ədalət mühakiməsi anlayışı nəzərdə tutulmuşdur ki, bu anlayışa görə ədalət mühakiməsi- dövlət fəaliyyət forması, məhkəmələrin öz səlahiyyətləri daxilində mülki işlərə, cinayət işlərinə, mülki mübahisələrə baxması və onları həll etməsidir. [3, s. 148]

AR Konstitusiyasında “Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz.” norması (maddə 63.IV) təsbit edilsə də, nədənsə doktrinal və praktik müzakirələr zamanı bu normanın cinayət hüququna aid norma kimi nəzərdə tutulduğunu düşünənlər olur. Fikrimizcə, qeyd olunan maddənin “Təqsirlik Prezumpsiyası” adlanması və məzmununda daha çox cinayət hüququna aid müddəaların nəzərdə tutulması ədalət mühakiməsinin yalnız cinayət hüququna aid anlayış olması kimi yanlış təsəvvürlərin formalaşdırma bilirdi. Halbuki AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin 1-ci bəndinə (“Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər.”), 127-ci maddəsinin IV bəndinə (“Ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.”) diqqət yetirdikdə ədalət mühakiməsi anlayışının geniş mənada, yalnız cinayət işlərinə münasibətdə deyil, məhkəmələrin fəaliyyətinə aid olan işlər üzrə həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulduğunu müşahidə etmək olar.

Maddi və prosessual hüquqda mövcud normaların təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ədalət bütün orqanların, şəxslərin fəaliyyətinə aid əsas tələblərdən biri kimi müəyyən edilirsə, ədalət mühakiməsi xüsusi, ixtisaslaşdırılmış məsələ olmaqla məhkəmələrin fəaliyyətinə aid edilmişdir. Bu isə geniş mənada, inzibati, cinayət, mülki işlər üzrə ədalətli məhkəmə qərarlarının qəbul edilməsi deməkdir.

Məhkəmə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin əsas mexanizmlərindən olduğundan ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən prosesin iştirakçıları da vətəndaşlıq mənsubiyyətindən, digər meyarlardan asılı olmayaraq, bütün insanlar olur.

Bu baxımdan AR Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş “Ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.” normasında (maddə 127.IV) dəyişiklik edilərək “Ədalət mühakiməsi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.” normasının müəyyənləşdirilməsini təklif edirik.

Həmçinin AR Konstitusiyasında təsbit edilmişdir ki, ədalət məhkəməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır (maddə 127.IX). Konstitusiyanın digər müddəalarında “ədalət mühakiməsi” termini istifadə edildiyi halda, yalnız bir normada “ədalət məhkəməsi” ifadəsi istifadə edilmişdir. Bu isə “ədalət mühakiməsi” və “ədalət məhkəməsi” anlayışlarının fərqli məzmunlar nəzərdə tutub-tutmadığına aid suallar yarada bilər. Fikrimizcə, terminoloji baxımdan bu anlayışların leqal statusda dəqiqləşdirilməsi faydalıdır.

Düşünürük ki, hüquqda ədalət anlayışı vahid sistem elementləri şəklində baxdıqda 3 mərhələdə özünü göstərir: norma yaradıcılığı, realizə, müdafiə və bərpa.

21 dekabr 2010-cu il tarixli “Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiya Qanununun 13.1. maddəsinə əsasən, konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadıqda hüququn analogiyasından və ya qanunun analogiyasından istifadə oluna bilər. Həm-

çinin qeyd olunan Konstitusiyaya Qanunun 13.4. maddəsinə əsasən, hüququn analogiyası tətbiq edilərkən *ədalət*, insaf və mənəviyyat *tələbləri nəzərə alınmalıdır*. [6]

Qanunvericilik aktlarına nəzər yetirdikdə “ədalətlik prinsipi”nin təsbit edildiyini görmək olar ki, ayrı-ayrı hüquq sahələrində ədalət tələbləri qismində də bu prinsipdən irəli gələn meyarların formalaşdığını düşünmək mümkündür. Məsələn, AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin “Ədalətlik prinsipi” adlanan 9-cu maddəsinə əsasən, “9.1. İnzibati xəta törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən tənbeh ədalətli olmalıdır, yəni inzibati xətalərin xarakterinə, onun törədilməsi hallarına və inzibati xətanı törətməkdə təqsirli bilinən şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır. 9.2. Bir inzibati xətaya görə heç kim iki dəfə inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Davam edən inzibati xətaya görə şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunduqdan sonra da bu xətanı törətməkdə davam edirsə, inzibati məsuliyyətə cəlb olunur.” [7]

Ümumiyyətlə ədalətlik prinsipi o ictimai münasibətlərin xarakteri ilə müəyyən edilir ki, bu münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları sosial tələblərin təsiri altına düşür. [9]

İnzibati hüquqda analogiyaya yol verilmədiyindən qanunvericilikdə təsbit edilmiş normalar vahid məzmununda tətbiq edilir. Bu isə bəzən inzibati məsuliyyətə cəlb etmə anlayışına münasibətdə ədalətlik barəsində sual yaratsa da, bununla bağlı yalnız gələcəyə yönəlmiş təkliflərin verilməsi, inzibati qanunvericiliyə müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə dair fikir bildirmək mümkündür.

Misal olaraq inzibati məsuliyyət və ədalət anlayışı baxımından, AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin bir sıra müddələrinin təhlili faydalıdır.

AR İXM-in 26.3. maddəsinə əsasən, “Əsas dolanacaq mənbəyi ov olan şəxslərin odlu silahı, döyüş sursatı və digər ov alətləri müsadirə edilə bilməz.” Məlum olduğu kimi, inzibati xəta törətmiş şəxsin xüsusi mülkiyyətində olan, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda həmin predmetin məcburi qaydada və ödənişsiz dövlətin mülkiyyətinə keçməsindən ibarətdir. Qeyd olunan normaya diqqət etdikdə, istisna halı formalaşdıran fundamental meyar kimi əsas dolanacaq mənbəyi olması faktı çıxış edir. Fikrimizcə, bu normaya hazırkı real ictimai münasibətlər aspektindən yanaşmaq faydalıdır. Belə ki, sovet dövründə mövcud olmuş əmək münasibətlərindən fərqli olaraq, 12 noyabr 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyasında sahibkarlıq fəaliyyəti, mülkiyyətin çoxnövlürlüyünə aid normalar təsbit edildikdən sonra insanların əsas dolanacaq mənbəyi qismində müxtəlif fəaliyyət növləri çıxış etməyə başlamışdır. Bu baxımdan ovla məşğul olan şəxslərin digər şəxslərdən fərqləndirilməsi bərabərlik hüququna münasibətdə ciddi suallar yarada bilər. Məsələn, əsas dolanacaq mənbəyi taksi fəaliyyəti olan şəxslər tərəfindən hüquqpozmalara yol verildikdə nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılması əsas dolanacaq mənbəyinin aradan qaldırılması hesab edilə bilərmi?

AR İXM-də digər sual yaradan bir məsələ VI Bölmədə nəzərdə tutulmuş, inzibati xətalara təsnifləşdirilməsi barəsindədir. Belə ki, “Siyasi, sosial və əmək hüquqları əleyhinə olan inzibati xətalara” adlanan 21-ci Fəsildə həm məzmun, həm subyektlər, həm realizə mexanizmləri baxımından bir-birindən kəskin fərqlənən siyasi hüquqlar və sosial, əmək hüquqlarına dair hüquqpozmalar vahid kateqoriya şəklində təsnifləşdirilmişdir. Bu isə istər maddi hüquq sahələri baxımından, istər insan hüquq və azadlıqlarının təsnifatı baxımından, istərsə də subyektlər baxımından suallar yaradır. Məlum olduğu kimi, siyasi hüquqlar bilavasitə vətəndaşlara aid hüquqlardır, sosial və əmək hüquqları isə hər kəsə münasibətdə mövcuddur. Onların hüquqi mahiyyətləri, realizə mexanizmləri, subyektləri, həmçinin bu sahədə hüquqpozmalar və hüquqpozmalara görə məsuliyyətə cəlb etmənin şərtləri fərqlidir. Hüququn fərqli sahələrinə aid məsələlərdir. Belə bir halda siyasi hüquqlar əleyhinə və sosial, əmək hüquqları olan inzibati xətalara bir təsnifata daxil etmək ədalətlik anlayışı ilə ziddiyyət yarada bilər.

Fikrimizcə, hüquqda ədalət anlayışı araşdırılarkən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, insan və vətəndaşlara peşəkar hüquq xidmətinin göstərilməsində mühüm kateqoriyalardan olan vəkillik institutunun da nəzərdən keçirilməsi, elmin və alimin bu institutda yerinin aydınlaşdırılması, kompleks yanaşma zəruridir.

Başqa bir misal olaraq AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin 66-cı maddəsinə nəzər yetirmək olar. Qeyd olunan maddə ilə müəyyən edilir ki, Azərbaycan Respublikasının

ərazisində mülki prosesdə vəkil kimi Azərbaycan Respublikasında müəyyən olunmuş qaydada səlahiyyəti təsdiq olunmuş vəkillər iştirak edirlər. AR MPM-dən fərqli olaraq AR İnzibati-Prosessual Məcəlləsində vəkilin iştirakı nəzərdə tutulsa da, kimlərin vəkil olmasına dair müddəə nəzərdə tutulmamışdır.

“Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 4-cü maddəsinin I bəndinə əsasən, “Vəkillər Kollegiyası üzvlüyünə müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilmiş və vəkil andı içmiş şəxs vəkillik fəaliyyətini həyata keçirə bilər.” Həmçinin Qanunun 8-ci maddəsində şəxslərin vəkil ola bilməsinə dair peşə və təcrübə tələbləri müəyyən edilmişdir.

Hesab edirik ki, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanunun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “Hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər,... yazılı testi vermədən, şifahi müsahibədən keçmədən və icbari təlimə cəlb olunmadan vəkil ola bilərlər.” normativinə konstitusion hüquq və azadlıqlar aspektindən, elm və təhsil qanunvericiliyi ilə müqayisədə diqqət etmək, həm də ədalətli yanaşma baxımından faydalıdır.

Belə ki, qüvvədə olan “Təhsil haqqında” AR Qanuna əsasən, elmlər doktoru - elm sahələri üzrə doktoranturada verilən ən yüksək elmi dərəcə, fəlsəfə doktoru - elm sahələri üzrə doktoranturada verilən yüksək elmi dərəcədir. Həmçinin Qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasında fəlsəfə doktoru (elm sahələri göstərilməklə) və elmlər doktoru (elm sahələri göstərilməklə) elmi dərəcələr müəyyən edilir. [8]

Qüvvədə olan “Elm haqqında” AR Qanun müəyyən edir ki, alim- elmi dərəcəsi və elmi əsərləri olan tədqiqatçıdır Həmçinin yüksəkixtisaslı elmi kadr- fəlsəfə doktoru və ya elmlər doktoru elmi dərəcəsinə malik olan şəxsdir. Eləcə də qanunda müəyyən edilmişdir ki, elmi dərəcə- elm sahələri üzrə fəlsəfə doktoru və elmlər doktorudur. [5]

Göründüyü kimi, “Elm haqqında” AR Qanunu və “Təhsil haqqında” AR Qanununun normativlərindən aşkar görünür ki, istər hüquq elmləri doktoru, istərsə də, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər yüksəkixtisaslı elmi kadrlar sayılmaqla bu aspektdə bərabərhüquqludur.

AR Konstitusiyası təsbit etmişdir ki, “Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.” (maddə 25.III.)

Həmçinin AR Konstitusiyaya əsasən, “Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.” (maddə 35.II.)

Fikrimizcə, qeyd olunan normativləri nəzərə aldıqda “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 8-ci maddəsində təsbit olunmuş “hüquq elmləri doktoru

elmi dərəcəsi olan şəxslər,... yazılı testi vermədən, şifahi müsahibədən keçmədən və icbari təlimə cəlb olunmadan vəkil ola bilərlər” normativi alim anlayışına daxil olan hüquq üzrə fəlsəfə doktorunu istisna etməklə bu subyektlərin konstitusion bərabərlik hüququna, əmək hüququna münasibətdə pozuntu halını formalaşdırır, həmçinin elmin və alimin nüfuzunun zədələnməsinə təsir göstərir.

Bu baxımdan “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 8-ci maddəsində təsbit olunmuş “hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər” kateqoriyası ilə bərabər “hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər” kateqoriyasının da əlavə edilməsi və ya heç bir istisna olmadan, elmi dərəcəsindən asılı olmayaraq, hər kəsin ümumi əsaslarla imtahan verməsi, müsabiqədə iştirakının nəzərdə tutulması təklif edilir.

Düşünürük ki, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, ümumiyyətlə ədalətin bərqərar edilməsi məqsədilə həyata keçirilən hüquqi nümayəndəliklə bağlı mövcud olan ziddiyyətlər və boşluqların müqayisəli təhlili bu sahədə ədalət anlayışının müəyyənləşdirilməsi, müxtəlif elmi institutların inkişafı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması mexanizmlərinin çoxnövlüyü baxımından faydalıdır.

Müxtəlif nəzəri və ya normativ müddəaları təhlil etməklə, müqayisəli yanaşmaqla ədalət anlayışına dair fərqli nəticələr əldə etmək mümkündür.

İstər elmi-nəzəri mənbələrə, istərsə də müxtəlif qanunvericilik aktlarına diqqət etdikdə görünür ki, ədalət anlayışı ən prinsiplial, ilkin xarakterli tələblərdən biridir.

Hüquq realist sahə olduğundan hər bir anlayışı, hər bir norma real, ölçülə bilən olmalıdır ki, ədalətin bərqərar edilməsi mümkün olsun. Bu baxımdan ədalət anlayışının hüquqi müstəvidə müəyyənləşdirilməsinə dair vahid müasir konsepsiya, elmi əsaslara ehtiyac var.

Fikrimizcə, bəşər tarixi ərzində geniş mənada hər nəslin ədalət konsepsiyasının formalaşdığını nəzərə alaraq bu sahədə müasir hüquqi yanaşmaların aydınlaşdırılması zəruri və faydalıdır.

İstinadlar:

1. [1] Məmmədov C.H “Fəlsəfi anlayışlar lüğəti”, Bakı-1994

2. [2] Paşayeva Ə.N. “Hüququn fəlsəfəsində “ədalət” məfhumunun fəlsəfi və hüquqi təhlili”, Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, №3, 2015

3. [3] Hüquq Ensiklopedik Lüğəti, Bakı-1991

4. [4] Гулевич О.А. “Социальная психология справедливости”. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», Учреждение Российской Академии Наук Институт психологии РАН, 2011. – 288 с

5. [5] <http://www.e-qanun.az/framework/33489> “Elm haqqında” AR Qanunu

6. [6] <http://e-qanun.az/framework/21300> (“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiya Qanunu)

7. [7] <http://e-qanun.az/code/24> (AR İnzibati Xətlər Məcəlləsi)

8. [8] http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm “Təhsil haqqında” AR Qanunu

9. [9] <https://cyberleninka.ru/article/n/o-spravedlivosti-v-administrativnom-prave> (Панов А.Б. “О справедливости в административном праве”)

10. [10] http://www.ritsumei.ac.jp/ir/isaru/assets/file/raris/raris-13-01_Bhandari.pdf (Surendra Bhandari “The Ancient and Modern Thinking about Justice: An Appraisal of the Positive Paradigm and the Influence of International Law”)

11. [11] <https://static2.president.az/media/W1siZiI-sIjIwMTgvMDMvMDkvNXdmMDZvdmx2Y19Lb25z-dG10dXNpeWFfQVpFLnBkZiJdXQ?sha=d654e4f6cd-152b25> (AR Konstitusiyası)

12. [12] <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi)

2020

Əqli mülkiyyət hüququ və mülkiyyət hüququ müstəqil hüquqlar kimi

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən, dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir. Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları” adlanan 2-ci fəslə əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarını təsbit etmiş, onların həyata keçirilməsi, müdafiəsi məqsədilə hüquqi təminatlar müəyyənləşdirilmişdir.

Hər bir insan hörmətlə yanaşılmağa layiq olan mənəvi-zehni varlıq kimi dəyərlidir. Bu baxımdan insan hüquq və azadlıqlarının tanınması, qorunması müasir dünyanın aktual məsələlərindən hesab olunur.

Konstitusion səviyyədə təsbit edilmiş əsas insan hüquq və azadlıqlarından olaraq, əqli mülkiyyət hüququ və mülkiyyət hüququ mühüm kateqoriyalar kimi əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 30-cu maddəsində əqli mül-

kiyyət hüququ təsbit edilmiş, həyata keçirilməsi və müdafiəsi üçün hüquqi mexanizmlər müəyyən olunmuşdur. Konstitusiyanın normasına əsasən, müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

AR Konstitusiyasının 29-cu maddəsinə əsasən, “I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir. IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.”

AR Konstitusiyası “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlı ikinci fəsilə əqli mülkiyyət hüququ (maddə 30) və mülkiyyət hüququ (maddə 29) müxtəlif normalar şəklində nəzərdə tutmaqla, onları fərqləndirmiş, müstəqil hüquq və azadlıqlar kimi təsbit etmişdir.

Hüquq elmində və beynəlxalq təcrübədə əqli mülkiyyət hüququ və mülkiyyət hüququ kateqoriyalarının qarşılıqlı münasibətinə dair iki fərqli mövqə müşahidə olunur:

- 1) Əqli mülkiyyət hüququ mülkiyyət hüququnun xüsusiləşmiş bir növüdür;

- 2) Əqli mülkiyyət hüququ mülkiyyət hüququnun kateqoriyalarından biri deyil, müstəqil hüquqi kateqoriyadır.

Birinci mövqe tərəfdarları hesab edirlər ki, əqli mülkiyyət hüququ özü mülkiyyət hüququnun bir növüdür. Belə ki, bir sıra ölkələrin qanunvericiliyinə nəzər saldıqda “əqli mülkiyyət” və “mülkiyyət hüququ” anlayışları arasında ənənəvi təsəvvürlərin qəbul edilmədiyini müşahidə etmək olur. Məsələn, Moldova Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, mülkiyyətin dövlət mülkiyyəti və xüsusi mülkiyyət olmaqla iki növü fərqləndirilir, bunlar özləri də maddi və əqli (intellektual) dəyərlərdən ibarətdir (maddə 9).[1] Bu yanaşmada mülkiyyət dedikdə, əşya hüququ anlamında mülkiyyət nəzərdə tutulsa da, intellektual dəyərlər üzərində də mülkiyyət hüququnun mövcudluğunu qəbul edir. Yəni mülkiyyət dedikdə, yalnız əmlak üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qəbul edilmir, eyni zamanda mülkiyyətin obyektı olaraq yalnız əmlakın deyil, qeyri-əmlak xarakterli olan intellektual dəyərlərin çıxış etdiyi nəzərdə tutulur.

Əqli mülkiyyət hüququnun mülkiyyətin bir növü kimi təsbit edilməsi tarixən daha əvvəlki dövrlərdə də müşahidə olunmuşdu. Belə ki, ilk dəfə ABŞ-ın bəzi ştatlarının qanunvericilik aktlarında əqli mülkiyyət hüququ “mülkiyyətin ən müqəddəs növü” kimi tanınmış, Massaçusets ştatının 17 mart 1789-cu il tarixli qanununda təsbit edilmişdi. Qeyd olunan qanununa əsasən, “İnsana məxsus olan, onun əqli əməyinin nəticəsindən daha dəyərli mülkiyyət yoxdur”.[2]

Milli hüquq ədəbiyyatlarına nəzər saldıqda əqli mülkiyyət hüququnun mülkiyyət hüququnun mühüm bir növü kimi təhlil olunduğunu müşahidə etmək mümkündür. Professor Z.Əsgərov qeyd edir ki, əqli mülkiyyət hüququ mülkiyyət hüququnun xüsusiləşmiş növüdür, ümumi mülkiyyət hüququndan fərqli olaraq, əqli mülkiyyətin yaranmasında həmişə yaradıcılıq təxəyyülü durur. Professor Z.Əsgərovun fikrincə, əqli mülkiyyət hüququna mülkiyyət hüququnun bir növü kimi deyil, tamamilə fərqli, ayrı hüquq kimi baxılması doğru mövqe deyil. Əqli mülkiyyət hüququ nə qədər xüsusiləşsə də, mülkiyyət hüququnun bir növü olaraq qalır, sadəcə, əqli mülkiyyət hüququnun müdafiəsi rejimi digər mülkiyyət hüququnun müdafiəsi rejimindən bir qədər fərqlənir ki, bu da təbiidir. Lakin bu fərqlər əqli mülkiyyəti digər mülkiyyətdən tam şəkildə təcrid etməyə heç cür əsas vermir.[3]

Əks arqumentlərlə çıxış edən **ikinci mövqe** tərəfdarları isə hesab edirlər ki, əqli mülkiyyət hüququ klassik mənada mülkiyyət hüququnun xüsusiləşmiş bir növü deyil, müstəqil hüquqi kateqoriyadır. Bu mövqenin tərəfdarları fikirlərini belə əsaslandırırlar ki, mülkiyyət hüququ ilə əqli mülkiyyət hüququnun oxşar cəhəti hər ikisinin insanlar arasında münasibətlərlə bağlılığı olsa da, mülkiyyət hüququndan fərqli olaraq, əqli mülkiyyət hüququnun predmeti mücərrəddir; mücərrəd ideyalar, mövhumlar isə hava və ya işıq kimidir, onlar əşyalar kimi qəbul edilə bilməz və bu səbəbdən də mülkiyyətin predmeti deyil.[4] Ona görə də əqli mülkiyyət hüququ klassik mənada mülkiyyət hüququnun kateqoriyalarından biri deyil. Həmçinin

qeyd olunur ki, əqli, yaradıcı fəaliyyətin nəticələrinə olan hüquqlar və bu nəticələrin əks olunduğu əşyalar, maddi predmetlər üzərində hüquqlar fərqlənir. Məsələn, rəsm və ya kitab üzərində mülkiyyət hüququ onun sahibinə məxsusdur, əqli mülkiyyət hüququ isə rəsm və ya şəklə yaradıcısına (rəssam, yazıçı) məxsusdur.[5]

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli mülkiyyət hüququnun əqli fəaliyyətin nəticəsinin əks olunduğu maddi obyektə deyil (kitabın kağız məhsulu kimi özünə), bu daşıyıcının əks olunduğu əqli fəaliyyətin nəticəsinə (kitabda əks olunan romana, şeirə) olan münasibəti ifadə etməsi fikri milli hüquq ədəbiyyatlarında da öz əksini tapmışdır.[6]

Hüquq fəlsəfəsində əqli fəaliyyətin nəticələrinin mülkiyyət hüququnun predmeti olan əşya xarakterinə malik olub-olmaması məsələsi alman filosofu Georg Vilhelm Hegelin “Hüquq fəlsəfəsi” əsərində təhlil olunmuşdur. G.V.Hegel hesab edirdi ki, elm, incəsənət əsərləri, ixtiralar və s. yaradıcının istedadı, fəaliyyəti, biliyi, elmi sayəsində yarandığından, bunlar isə azad ruha xas olduğundan və daxili keyfiyyətləri ifadə etdiyindən əşya deyil. Lakin yaradıcı bu nümunələrə zahiri mövcudluq forması verərsə, yaxud bu əsərlər müqavilənin predmeti qismində çıxış edərsə, əşya xarakteri əldə edirlər. [7] Filosofun fikrincə, klassik mənada mülkiyyət hüququ anlayışı Qədim Roma hüququndan gəldiyindən məzmununa insan zəkasının və ruhunun məhsulu olan əsərlərin, ixtiraların və digər intellektual nəticələrin daxil edilməsi başa düşüləndir, çünki Qədim Romada mülkiyyət anlayışı insanlar (qullar) üzərində hüquqları da nəzərdə tuturdu və qullar (insanlar)

mülki hüquq münasibətlərinin obyektləri qismində çıxış edirdi.

Müasir dövrdə hüquq nəzəriyyəsinin inkişaf tendensiyasına və müxtəlif dövlətlərin qanunvericilik normalarının mövqelərinə nəzər saldıqda, inkişaf etmiş dövlətlərin (ABŞ, Yaponiya, Niderland və s.) əqli mülkiyyət hüququnu müstəqil hüquqi kateqoriya kimi nəzərdə tutduğunu müşahidə etmək mümkündür.

Fikrimizcə, əqli mülkiyyət hüququ və klassik mənada mülkiyyət hüququ kateqoriyalarının qarşılıqlı münasibətləri müəyyənləşdirilərkən dəyişən dünyada insan hüquqlarının əhəmiyyətinin artması, ali dəyər olaraq insanın götürülməsi əsas arqument kimi çıxış etməlidir. Belə ki, filosof G.V.Hegelin də qeyd etdiyi kimi, klassik mənada mülkiyyət hüququ anlayışının mənşəyi insanlar (qullar) üzərində mülkiyyət hüququnun Qədim Roma hüququndan gəlirdi. Müasir dünya isə insanlar üzərində hər hansı formada mülkiyyət anlayışını qəbul etmir. İnsan əşya, mülkiyyət hüququnun obyektı olmadığı kimi, insanın əqlini və ruhunu ifadə edən mənəvi-zehni fəaliyyətin nəticəsi də əşya sayıla bilməz. Əqli mülkiyyət hüququnun predmetini (elm, incəsənət əsərləri, ixtiralar, əqli fəaliyyətin digər nəticələri) isə yaradan insanın əqli fəaliyyəti, istedadı, biliyi, elmi, bir sözlə, azad insan zəkasının və ruhunun qeyri-maddi məhsulu formalaşdırır

Hesab edirik ki, əqli mülkiyyət hüququnun əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları sistemində yeri onun klassik mənada mülkiyyət hüququnun kateqoriyalarından

biri deyil, müstəqil hüquqi kateqoriya olması ilə müəyyən edilir.

Həmçinin düşünürük ki, əqli mülkiyyət hüququnu digər hüquqlardan, o cümlədən klassik mənada mülkiyyət hüququndan ciddi fərqləndirən aşağıdakı xüsusiyyətlər mövcuddur:

- Əqli mülkiyyət hüququnun predmeti əşya xarakterinə malik olmayan ideyalar, məfhumlar, yaradıcı təxəyyül, bilik, insanın mənəvi-zehni fəaliyyətinin nəticəsidir.

- Əqli mülkiyyət hüququnun predmetini (elm, incəsənət əsərləri, ixtiralar, əqli fəaliyyətin digər nəticələri) yaradan insanın əqli fəaliyyəti, istedadı, biliyidir. Bunlar isə azad insan zəkasına və ruhuna aiddir. Əqli fəaliyyətin nəticələri bilavasitə insandan yarandığından əşya kimi qəbul edilə bilməz. İnsan əşya deyil, buna görə də insan zəkasını və ruhunu ifadə edən mənəvi-zehni fəaliyyətin nəticəsi əşya sayıla bilməz.

- Əqli mülkiyyət hüququnun obyektı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş maddi formada ifadə edildikdə, yaxud mülki hüquq münasibətlərinin obyektı, mülki hüquqi müqavilənin predmeti qismində çıxış etdikdə əşya xarakteri əldə edir. Məsələn: kitab üzərində mülkiyyət hüququ onun sahibi olan şəxsə, əqli mülkiyyət hüququ isə əsərin yaradıcısı olan insan fərdinə məxsusdur.

- Əqli mülkiyyət hüququnun yaranma və xitamı anı digər hüquqlarda olduğu kimi insanın doğuldu an və ölüm anı ilə müəyyən edilmir. Əqli mülkiyyət hüququ insan hələ doğulmadıqdan da yarana bilir və ölümü ilə xitam verilməyərək müddətsiz davam edə bilir. Çünki bu hüquq

bilavasitə insanın zəkası ilə əlaqədar olaraq meydana çıxır və yaş kateqoriyası ilə məhdudlaşmır. İnsan zəkasının fərdiliyini nəzərə alaraq, bu hüququn başlanma anı kimi hər hansı yaş dövrünün, dəqiq vaxtın fərqləndirilməsi mümkünsüzdür. Bəzən isə insan hələ doğulmamışdan da əqli mülkiyyət hüququnun subyektinə çevrilə bilər. Məs., hamilə qadın uşaq qidaları, geyimləri barəsində reklama çəkilərkən.

- Əqli mülkiyyət hüququnun bir sıra növləri vərəsəlik qaydasında ötürülə bilirsə, digər növləri vərəsəlik qaydasında ötürülmür. Məs., əmlak xarakterli intellektual hüquqlar vərəsəlik qaydasında ötürülə bilər. Əqli mülkiyyət hüququnun bəzi növləri isə insan öldükdən sonra nə vərəsəlik qaydasında ötürülür, nə də xitam verilir. Məs., qeyri-əmlak xarakterli intellektual hüquqlar (müəlliflik hüququ, ad hüququ, əsərin (ifanın) toxunulmazlığı hüququ və s.) vərəsəlik qaydasında ötürülmür, həmçinin insanın ölümü ilə xitam verilmir.

- Əqli mülkiyyət hüququnun iqtisadi növləri hər hansı müddətlə məhdudlaşsın, qeyri-iqtisadi növləri heç bir müddətlə məhdudlaşmır. Məs., eramızdan əvvəl yaşamış tarixçi Herodotu görmüş olmasa da, “Tarix” əsərinin ona aid olduğu məlumdur. Buna münasibətdə hüquqlar hər hansı dövrlə, müddətlə məhdudlaşmayıb.

- Əqli mülkiyyət hüququnun yaranması üçün yaradıcı insanın tam hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli olması mütləq şərt deyil. Digər hüquq sahələri üçün vacib kateqoriyalardan olan hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti anlayışları, onların yaş üzrə təsnifatı əqli mülkiyyət hüququ barəsində

özünü doğrultmur. Məs., ruhi-əsəb halının müxtəlifliyi ilə fərqlənmiş yazıçılar, bəstəkarlar və digər yaradıcı insanlar tarixən müxtəlif fəaliyyət sahələrində müşahidə olunmuşdur.

İstinadlar:

[1] https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2006?lang=en

[2] Сергеев А.П. “Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации”, М., 1996, səh. 11

[3] Ziyafət Əsgərov “Konstitusiya hüququ”, Dərslik, Bakı-2006, səh. 218

[4] “Intellectual Property Rights”, UNESCO, Paris, 2015, səh. 6

[5] В.Т. Батычко “Международное частное право” (Конспект лекций), Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011, səh. 80

[6] Ziyafət Əsgərov “Konstitusiya hüququ”, Dərslik, Bakı-2006, səh. 219

[7] Георг Вильгельм Фридрих Гегель «Философия права», Москва, 2007, səh. 100-102

2016

Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanması sahəsində qüvvədə olan qanunvericilik normaları haqqında

Müasir qloballaşan dünyada biliklər iqtisadiyyatının irəli çəkilməsi əqli mülkiyyət hüququnu global cəmiyyətin əsas məsələlərindən birinə çevirmişdir.

Milli hüquq ədəbiyyatlarında əqli mülkiyyət hüququna aid məsələlər daha çox ənənəvi şəkildə mülki hüquqa aid edilən xüsusi normativ-hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilmiş, klassik mənada mülkiyyət anlayışına daxil olan kateqoriya kimi nəzərdən keçirilmiş və bir qayda olaraq, mülki hüquq elmi tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Lakin müasir dövrdə əqli mülkiyyət hüququnun əsas insan hüquq və azadlıqlarından biri kimi tanınması əqli mülkiyyətin konstitusiya hüququ tərəfindən tədqiqini labüd edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlı ikinci fəslində əqli mülkiyyət hüququ (maddə 30) və mülkiyyət hüququ (maddə 29) müxtəlif normalar şəklində nəzərdə tutulmaqla fərqləndirilmiş, hər

biri müstəqil hüquq kimi təsbit etmişdir. Bu isə əqli mülkiyyət hüququnun klassik mənada mülkiyyət hüququ anlayışının məzmununa daxil olmadığını ifadə edən mühüm konstitusiyə hüquq normasıdır.

AR Konstitusiyasının 147-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyə ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olmaqla, qanunvericilik sisteminin əsasıdır. [1]

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə Konstitusiyə və referendumla qəbul edilmiş aktlardan sonra hüquqi qüvvəyə malik olan aktlar isə qanunlardır. Buna əsasən, əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlərin nizamlanması məqsədilə 22 may 2012-ci il tarixdə qəbul edilmiş, xüsusi normativ-hüquqi akt olan “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və pıratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 01 sentyabr 2000-ci il tarixli Mülki Məcəllə və digər qanunvericilik aktları hüquqi mənbələr qismində çıxış edir.

Hüquq nəzəriyyəsində qeyd olunur ki, əqli mülkiyyət hüququ ilə bağlı münasibətlər 05 iyun 1996-cı il tarixli “Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında” və 10 iyun 1997-ci il tarixli “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları ilə, o cümlədən Mülki Məcəllənin ümumi normaları ilə tənzimlənir. [2]

Fikrimizcə, əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanması sahəsində qanunvericilik normalarının qarşılıqlı təhlili bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün zəruri olmaqla bərabər, əqli mülkiyyət hüququna münasibətdə ənənəvi yanaşmalarla müasir yanaşmalar arasında fərqlərin, əqli mülkiyyət hüququ və klassik mənada mülkiyyət

hüququ anlayışlarının müxtəlifliyinin müəyyənləşdirilməsi, ziddiyyətlərin aşkarlanması baxımından məqsədəuyğundur.

Bir sıra hüquq ədəbiyyatlarında ənənəvi olaraq, əqli mülkiyyət hüququ sahəsində məsələlərin tənzimlənməsi üzrə hüquq normalarının əksəriyyətinin mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu qeyd olunur. AR Mülki Məcəlləsinin 2.1. maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır, Mülki Məcəllədən, digər qanunlardan və onların əsasında qəbul edilən, mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa normativ hüquqi aktlardan ibarətdir. [3]

AR Mülki Məcəlləsinə əsasən, elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərlərinin, ixtiraların və əqli fəaliyyətin digər nəticələrinin yaradılması mülki hüquqların və vəzifələrin əmələ gəlmə əsaslarından biri kimi çıxış edir (maddə 14.2.5). Həmçinin, müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar ilə bağlı münasibətlər, əgər müəlliflik və digər xüsusi qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar ilə tənzimlənilir (maddə 2.3).

Qeyd etmək lazımdır ki, AR Mülki Məcəlləsində elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərlərinin, ixtiraların və əqli fəaliyyətin digər nəticələrinin yaradılması mülki hüquqların və vəzifələrin əmələ gəlmə əsaslarından biri kimi təsbit edilsə də, bilavasitə əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlər çox məhdud nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Mülki Məcəllədə “əqli mülkiyyət” termini bir dəfə istifadə edilmiş,

Məcəllənin 731-ci maddəsi fransızca müqaviləsinin predmeti kimi çıxış etməsi halında hüquq münasibətlərinin nizamlanması qaydasını müəyyənləşdirmişdir (*“Əgər fransızca müqaviləsinin predmetini əqli mülkiyyətdən istifadə hüquqlarının verilməsi təşkil edirsə, ona müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında, habelə patent hüququ haqqında qanunvericiliyin müddəaları tətbiq edilir.”*).

AR Mülki Məcəlləsinə nəzər yetirdikdə əqli fəaliyyətin nəticələrinin mülki hüquqların və vəzifələrin əmələ gəlmə əsaslarından biri kimi çıxış etməsi faktına istinad edərək, mülki hüquq normalarını qanunun və ya hüququn analogiyası qaydasında tətbiq etmək mümkündür. Bu hüquq normaları bir tərəfdən əqli fəaliyyətin nəticəsini, yaxud əqli fəaliyyətin nəticələrinə olan hüquqların ötürülməsi və ya özgəninkiləşdirilməsi haqqında müqaviləni dövlət qeydiyyatına saldırmaq, yaxud əqli fəaliyyətin nəticəsini qeydiyyata almış və ya qeydiyyatdan imtina etmiş səlahiyyətli dövlət orqanının qərarını mübahisələndirmək istəyən fiziki və ya hüquqi şəxslərin, digər tərəfdən isə dövlət orqanlarının çıxış etdikləri hüquq münasibətlərində subordinasiya məsələlərini, müəlliflik müqavilələrinə əsasən haqların ödənilməsi üzrə hesablaşmaların aparılması qaydalarını da nizamlayır. Mülki Məcəllə elm, ədəbiyyat və ya incəsənət əsərinin, ixtiranın və ya qanunla qorunan digər əqli fəaliyyət nəticəsinin müəllifi hüquqlarını valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı olmadan müstəqil surətdə həyata keçirməyi 14 yaşından

18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların hüququ kimi müəyyən etmişdir (maddə 30.2).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Mülki Məcəlləsində əqli mülkiyyət və əqli mülkiyyət hüququ məsələlərinə dair nəzərdə tutulmuş konkret hüquq normalarının dairəsi yuxarıda sadalanan normalarla yekunlaşır.

AR Mülki Məcəlləsinin normativlərinə əsasən, əgər qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar bir tərəfin digər tərəfə inzibati və ya digər hakimiyyət tabeliyinə əsaslanan əmlak münasibətlərinə, o cümlədən vergi, maliyyə və inzibati münasibətlərə tətbiq edilmir (maddə 2.3). Bu normadan məlum olur ki, mülki qanunvericilik mülki-hüquq münasibətləri olmayan münasibətlərin də nizamlana bilməsi imkanını qəbul edir. Yəni istisna olaraq müəyyən edilir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutularsa, mülki qanunvericilik inzibati, vergi, maliyyə münasibətlərinə tətbiq edilə bilər. İnzibati və digər hakimiyyət münasibətlərinin mülki qanunvericiliklə nizamlanması isə qanunvericiliyin məntiqinə uyğun gəlməlidir. Mülki Məcəllənin normativlərinə əsasən, elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərlərinin, ixtiraların və əqli fəaliyyətin digər nəticələrinin yaradılması mülki hüquqların və vəzifələrin əmələ gəlmə əsaslarından biri kimi çıxış etdiyindən, bütün dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqlara hörmət bəsləməyə və onların müdafiəsinə kömək göstərməyə borcludurlar (maddə 17). Bu halda mülki qanunvericilik normaları bir tərəfin digər tərəfə

inzibati və ya digər hakimiyyət tabeliyinə əsaslanan inzibati münasibətlərə tətbiq edilir, dövlət hakimiyyət orqanlarının üzərinə vəzifə qoyur.

“Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində bu Qanunda nəzərdə tutulmayan məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında”, “Patent haqqında”, “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında”, “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında”, “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, digər normativ hüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənir. Qanun əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarında nəzərdə tutulan hüquqların təminatına, istisnalara və məhdudiyətlərə dair müddəaları inkar etmir (maddə 2). [4]

Maraqlıdır ki, qeyd edilən qanunda əqli mülkiyyət məsələlərinin tənzimlənməsi məqsədilə digər qanunvericilik aktlarının adları dəqiq göstərilmiş, lakin bu siyahıda AR Mülki Məcəlləsi nəzərdə tutulmamışdır.

21 dekabr 2010-cu il tarixli “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 10.3. maddəsinə əsasən, ziddiyyət təşkil edən normativ hüquqi aktlar bərabər hüquqi qüvvəyə malikdirsə, konkret münasibətlərə sahə normativ hüquqi aktı tətbiq

edilir. [5] Buna əsaslanaraq, konkret halda “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və pıratçılığa qarşı mübarizə haqqında” AR Qanunu sahə normativ hüquqi aktı olduğundan, eləcə də hüququn normalar arasında ziddiyyət yarandığı təqdirdə tətbiq edilən, normaların iyerarxiyasına əsasən birinin üstün götürülməsini, digərinin isə qüvvədən düşməsinə nəzərdə tutan “lex posteriori derogat legi priori- sonrakı qanun əvvəlki qanunu ləğv edir” [6] prinsipinə istinad etdikdə, bu nəticəyə gəlmək olur ki, qanunvericilik mövqeyindən əqli mülkiyyət hüququ klassik anlamda mülkiyyət hüququnun xüsusi növü deyil, müstəqil hüquqdur.

Əks halda yuxarıda sadalanan qanunvericilik aktları arasında hüquqi kolliziya mövcuddur və qanunvericiliyin məntiqini anlamağa, əqli mülkiyyət hüququna dair məsələləri aydınlaşdırmağa maneə yaradır. Belə olduqda isə qeyd olunan qanunvericilik aktları arasındakı hüquqi kolliziyaların əlavə və ya dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə aradan qaldırılması məqsədəuyğundur.

Əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanmasına dair hüquq normalarının təsbit edildiyi qanunvericilik aktlarının dairəsinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, əqli mülkiyyət hüququ üçün konkret hüquqi rejimin müəyyənləşdirilməsi xasdır. Bu isə hüquq sahibinin əqli fəaliyyətin nəticələrinə münasibətdə malik olduğu müstəsna hüquqların xüsusi (ictimai-hüquqi) təbiətə malik olması ilə şərtlənir. [7]

İstinadlar:

[1] <http://www.president.az/azerbaijan/constitution>

[2] Ziyafət Əsgərov “Konstitusiya hüququ”, Dərslik, Bakı-2006, səh. 219

[3] Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı-2012

[4] <http://www.president.az/articles/5361>

[5] <http://www.president.az/articles/1616>

[6] E.H.Nəsirov, A.V.Əyyubov ““Lex specialis derogat legi generali”- xüsusi qanun ümumi qanunu ləğv edir prinsipinin hüquqtətbiqetmə təcrübəsində yaratdığı problemlər”, “Bakı Universitetinin Xəbərləri”, №3, 2013, səh. 39

[7] Усольчева С.В. «Интеллектуальные права: проблемы правопонимания»/ Журнал «Право интеллектуальной собственности», Москва, 2008, №1, səh. 3

2016

Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanması sahəsində idarəetmə məsələləri haqqında

Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun dövlət tərəfindən müdafiə mexanizmi aşağıdakı səlahiyyətli orqanların sistemindən ibarətdir:

1. Müvafiq səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanları
2. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman)
3. Məhkəmə orqanları

İcra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə müdafiə məhkəmə müdafiəsi qədər vacib olsa da, hesab olunur ki, o, məhkəmə müdafiəsinə görə ikincidir. Çünki icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən törədilən qanun pozuntularından məhkəmə vasitəsilə müdafiə olunmaq mümkündür.[1]

Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi əqli mülkiyyət hüququnun dövlət tərəfindən müdafiə mexanizminə aid olan ixtisaslaşdırılmış icra strukturlarıdır.

AR Müəllif Hüquqları Agentliyinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları, həmçinin Agentliyin 30 avqust 2005-ci il tarixli Əsasnaməsi ilə nizamlanır. Agentlik müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar, Azərbaycan folkloru nümunələrinə (ənənəvi mədəni nümunələrinə), integral sxem topologiyalarına və məlumat toplularına əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən, normativ hüquqi tənzimlənməni, əqli mülkiyyət sahəsinin inkişafını təmin edən, bu sahədə fəaliyyəti əlaqələndirən və hüquqi statusu mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının statusuna bərabər sayılan dövlət orqanıdır.[2]

AR Müəllif Hüquqları Agentliyinin Əsasnaməsinə əsasən, Agentliyin vəzifələrinə aşağıdakı məsələlər daxil edilmişdir: [3]

- 1) əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirmək, bu sahədə müvafiq konsepsiya və məqsədli proqramlar hazırlamaq və onların icrasını təmin etmək;
- 2) əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına və təmin edilməsinə dair qanunvericilikdə nəzərdə tutulan tənzimlənməni həyata keçirmək, əqli mülkiyyət sahəsində dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının və bu sahənin subyektləri olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi işində köməklik göstərmək;
- 3) əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək;

- 4) elm, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində çalışan yaradıcı şəxslərin və digər hüquq sahiblərinin işgüzar fəaliyyəti üçün daha əlverişli hüquqi şəraitin və əqli mülkiyyətdən cəmiyyətin tələblərinə uyğun kütləvi istifadə yolu ilə sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının yaradılması və əqli mülkiyyəti əmtəəyə çevirmək məqsədilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə aid təkliflər hazırlamaq və lazımlı tədbirlər görmək;
- 5) əqli mülkiyyətin müasir iqtisadiyyatda artan roluna əsaslanan və əqli mülkiyyət sənayesinin inkişafına yönəldilmiş investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə müasir elmi-texniki potensiala və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq əqli mülkiyyət sahəsinə aid olan normativ sənədləri öz səlahiyyətləri daxilində müntəzəm şəkildə təkmilləşdirmək və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər görmək;
- 6) rəqəmli informasiya texnologiyalarının və elektron ticarətin inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə əqli mülkiyyətin bu istiqamətdən irəli gələn yeni obyektlərinə olan hüquqların qorunmasına aid mexanizmlərin yaradılmasına dair təkliflər hazırlamaq və müvafiq tədbirlər görmək;
- 7) əqli mülkiyyət hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən və dövlət qeydiyyatına alınmış təşkilatların uçotunu aparmaq, onların fəaliyyətinə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada nəzarət etmək;

- 8) əqli mülkiyyət obyektlərinin dövlət qeydiyyatını aparmaq, hüquq sahibləri və istifadəçilər haqqında milli informasiya sistemini yaratmaq və onun müntəzəm
- 9) təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;
- 10) tərkibində əqli mülkiyyət obyektləri olan mallar gömrük sərhədindən keçirilərkən onlara qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada və gömrük orqanlarının müraciəti əsasında gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinə yardım göstərmək;
- 11) öz fəaliyyəti haqqında əhalinin məlumatlandırılmasını, internet saytının yaradılmasını, malik olduğu və siyahısı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş açıqlanmalı olan ictimai informasiyanın həmin saytda yerləşdirilməsini və bu informasiyanın daimi yeniləşdirilməsini təmin etmək;
- 12) öz səlahiyyətləri daxilində əqli mülkiyyətin beynəlxalq mübadiləsini və bu sahədə əməkdaşlığı təmin etmək;
- 13) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

AR Müəllif Hüquqları Agentliyinin sadalanan vəzifələrindən aydın olduğu ki, Agentliyin fəaliyyəti yalnız müəllif hüquqları üzrə məsələləri deyil, bütövlükdə əqli mülkiyyət hüququnun qorunması, müdafiəsi, bu sahədə yerli hakimiyyət orqanları arasında fəaliyyəti əlaqələndirmək, beynəlxalq əməkdaşlıq və digər məsələləri əhatə edir. Həm konstitusion- hüquqi normaların məzmunundan, həm də hüquq nəzəriyyəsiindən məlum olduğu kimi,

müəlliflik hüququ əqli mülkiyyət hüququnun növlərindən sadəcə biridir.

Fikrimizcə, qeyd olunan nüansı nəzərə aldıqda, Müəllif Hüquqları Agentliyi adı ilə fərqləndirilmiş icra strukturunun bütövlükdə əqli mülkiyyət hüququna aid məsələlər üzrə fəaliyyəti həyata keçirməsi uyğunsuzluq yaradır.

Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun dövlət tərəfindən müdafiə mexanizminə aid olan digər icra strukturu Azərbaycan Respublikasının Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzdə Dövlət Komitəsidir. Komitə öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları, həmçinin Agentliyin 31 avqust 2005-ci il tarixli Əsasnaməsi əsasında həyata keçirir.

AR Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyət istiqamətlərinə əqli mülkiyyət hüququnun növləri olan ixtira, patent, faydalı model, sənaye nümunələri, əmtəə nişanları, coğrafi göstəricilər üzrə yaranan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, hüquq mühafizənin qanunvericiliyə uyğun olaraq təmin edilməsi, lisenziya müqavilələrinin qeydiyyatına alınması və digər məsələləri əhatə edir. Komitədə sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi sahəsində, həmçinin patent müvəkkillərinin attestasiyası, qeydiyyatı, fəaliyyəti ilə bağlı yaranan mubahisələrə baxan Apellyasiya Şurasını yaradılmışdır və onun fəaliyyəti Komitə tərəfindən təmin edilir.

AR Müəllif Hüquqları Agentliyi və AR Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyət istiqamətlərindən aydın olduğu kimi, qeyd olunan icra strukturları əqli mülkiyyət hüququnun müxtəlif növləri

üzrə ictimai münasibətləri nizamlayır, dövlət mühafizəsini həyata keçirirlər. Bu isə əqli mülkiyyət hüququnun müxtəlif növləri üzrə hüquqları pozulmuş və ya hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanunazidd maneələr yaradılmış şəxslərin səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanlarına müraciət etməsini, hüquqlarının dövlət müdafiəsi ilə təmin edilməsini mümkün edir.

Fikrimizcə, əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlərin sistemləşdirilməsi, əqli mülkiyyət sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, səmərəliliyin artırılması məqsədilə əqli mülkiyyətin müxtəlif növləri üzrə funksiyalar həyata keçirən icra orqanlarının vahid idarəetmə orqanında (Məs.; Əqli Mülkiyyət Mərkəzi, yaxud Əqli Mülkiyyət Hüquqları Komitəsi və s.) birləşdirilməsi məqsəduyğundur. Bu halda əqli mülkiyyətin müxtəlif növlərinin nizamlanması, qeydiyyatı və digər məsələlər vahid mərkəz tərəfindən həyata keçirilməklə aşağıdakı sahələrdə fəaliyyətin təşkili daha da səmərəli şəkildə həyata keçirilə bilər:

- 1) Əqli mülkiyyət məsələləri, elm, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə əqli fəaliyyətin inkişafı, əqli mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi üzrə real vəziyyət (inkişaf, maneələr, nailiyyətlər, nöqsanlar), görülən tədbirlər kompleks şəkildə vahid mərkəzin məlumat bazasında saxlanılır;
- 2) Əqli mülkiyyət hüququnun müxtəlif növlərinə dair real vəziyyət mərkəzdə kompleks şəkildə və müqayisəli təhlil edilərək, inkişaf yönümlü operativ tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi asanlaşar. Bu zaman əqli fəaliyyət, əqli mülkiyyət hüquqla-

rı barəsində müraciətlərini, şikayətlərini də vahid icra hakimiyyəti orqanına bildirməsi real vəziyyətin öyrənilməsinə, kompleks təhlillərin aparılmasına, cəmiyyət üzvlərinin bu sahədə fəaliyyətinə çevik dəstək verilməsi üçün operativ reaksiyalar verməyə köməklik göstərər.

- 3) Əqli fəaliyyətin nəticələrindən idarəetmənin, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istifadə edilməsi üçün onların tanındılmasına, proseslərin kordinasiya edilməsinə dəstək verir.
- 4) Əqli fəaliyyətin inkişaf istiqamətləri ilə real tələblərin uyğunluğu müqayisə edilərək, real ehtiyacın yarandığı müvafiq sahələrdə əqli fəaliyyət daha da stimullaşdırılır. Məsələn, qeyri-neft sektorunun inkişafı prosesində bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq, daha çox tələb olunan intellektual məhsulların yaradılmasına ehtiyac müəyyənləşdirildikdən sonra bu istiqamətdə əqli fəaliyyət stimullaşdırılır.
- 5) Əqli mülkiyyət hüququnun müxtəlif növləri üzrə məsələlərin nizamlanması istiqamətində fəaliyyət göstərən eyni və ya oxşar funksiyalı icra strukturlarının birləşdirilməsi ilə müvafiq strukturların və dövlət qulluğu vəzifələrinin təsnifat qrupuna uyğun olaraq, təşkilati xərclər, işçi heyətinin saxlanmasına çəkilən xərclər və digər xərclərin azaldılmasına təsir göstərər.

Əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlər inkişaf etməkdədir. Əqli mülkiyyət hüququnun ilk dəfə 12 noyabr

1995-ci il tarixdə Konstitusiyada təsbit edilməsindən bu günədək normativ hüquqi aktların sayı artmışdır, hüquq normalarının, hüquqi mexanizmlərin müxtəlifliyi meydana çıxmışdır. İlk dövrlərdə əqli mülkiyyət hüquqları dedikdə, təsəvvürdə daha çox müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar canlanırdısa, bu gün artıq çoxnövlülük, müxtəliflik müşahidə olunur. Bunları nəzərə alaraq, əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlərin elmdə, qanunvericilikdə və idarəetmədə mərkəzləşdirilməsini təklif edirik. Qanunvericiliyin məcəllələşdirilməsi, əqli mülkiyyət hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi tanınması, vahid idarəetmə və nəzarət orqanı olaraq Əqli Mülkiyyət Mərkəzinin təsis edilməsinin ölkədə əqli fəaliyyətin stimullaşdırılması, əqli mülkiyyət obyektlərinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdafiəsi, elm, təhsil, mədəniyyət, informasiya texnologiyaları digər sahələrinin inkişafına dəstək verilməsi, əqli fəaliyyətin nəticələrindən müxtəlif sahələrdə səmərəli istifadə edilməsi, eləcə də əqli mülkiyyət hüququnun müdafiəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində faydalı olacağını düşünürük. Fikrimizcə, xüsusilə təbii ehtiyatların tükənməkdə olduğu, iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının prioritet məsələ sayıldığı bir dövrdə əqli fəaliyyətin stimullaşdırılması, yeni nəticələrin əldə olunması üçün bu istiqamətdə görülən tədbirlərin operativləşdirilməsi, proseslərin mərkəzləşdirilməsi məqsəddəyğündür.

İstinadlar:

[1] Ziyafət Əsgərov “Konstitusiya hüququ”, Dərslik, Bakı-2006, səh. 128

[2] <http://www.copag.gov.az/cgi-bin/site9/main9.cgi?l=0;s=48;s2=1;i=1> 15.12.2015

[3] <http://www.copag.gov.az/cgi-bin/site9/main9.cgi?l=0;s=48;s2=1;i=1> 15.12.2015

Əqli mülkiyyət hüququ və əqli mülkiyyət anlayışı

Müasir demokratik və hüquqi dövlətlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri dövlət tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, onların dövlət müdafiəsi ilə təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır,¹ dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir.²

Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından biri olaraq, əqli mülkiyyət hüququ təsbit edilmiş, qanunla qorunmasına dair təminatlar müəyyən edilmişdir. (*“I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. II. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.”*)³

¹<http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (maddə 7.1)

²<http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (maddə 12)

³<http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (maddə 30)

Fikrimizcə, qeyd olunan konstitusion-hüquqi norma əqli mülkiyyət hüququnun bütün növlərinin qanunla qorunduğunu bəyan etməklə yanaşı, həm də qanunverici orqanın üzərinə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş qanunların qəbul edilməsinə dair vəzifələr qoyur.

Əqli mülkiyyət hüququ geniş məzmunu və çoxnövlüyü səbəbindən hüququn müxtəlif sahələrinə aid normalar əsasında nizamlana bilmək xüsusiyyətinə malikdir. Belə ki, əqli mülkiyyət hüququ konstitusiya hüququ, mülki hüquq, informasiya hüququ və digər hüquq sahələri tərəfindən araşdırılmaqdadır.

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi, qloballaşan dünyada informasiyanın dəyərinin artması, istehsal və istehlak münasibətlərinin dinamik inkişafı sayəsində intellektual mülkiyyətin də məzmunu genişlənir, əvvəlki dövrlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İntellektual mülkiyyətin kompyuter proqramları, inteqral sxemlər və digər bu kimi obyektləri müxtəlif profilli əşyaların (avadanlıqların) tərkib hissəsinə çevrilir. Bu əşyalar (avadanlıqlar) üzərində olan əqli mülkiyyət hüquqları və onların tərkib hissələri kimi kompyuter proqramları, inteqral sxemlər və s. barəsində yaranan əqli mülkiyyət hüquqları fərqləndirilir, müəyyən edilir ki, hər bir halda əqli mülkiyyət hüquqları toxunulmazdır və qanunvericiliklə müdafiə olunur.⁴

Müasir dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri əqli mülkiyyət məsələlərinə böyük əhəmiyyət verir, əqli mülkiyyət

⁴Венгерев А.Б. Правовой узел современности // Общественные науки и современность. 1992. № 4. сәh. 24-26

hüquqlarının tanınmasına, müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Çünki əqli mülkiyyətin mühafizəsi iqtisadi artıma kömək edir, texnoloji innovasiyalar təşəbbüsünə həvəsləndirir və eyni zamanda investitsiyalar imkanı yaratmaqla, ölkə vətəndaşları üçün yeni iş yerlərinin açılmasına təkan verir.⁵

Əqli mülkiyyət hüququna dair məsələlərin elm tərəfindən öyrənilməsi, əqli mülkiyyət hüququnun əsas insan hüquq və azadlıqları sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə “əqli mülkiyyət” və “əqli mülkiyyət hüquqları” anlayışlarının məzmununun həm elmi-nəzəri aspektdən, həm də qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən aydınlaşdırılması zəruridir.

Müasir əqli mülkiyyət fəlsəfəsinin sərhədləri mənəvi və siyasi fəlsəfə, hüquq fəlsəfəsi və iqtisadi fəlsəfənin vəhdətindən formalaşır. Əqli mülkiyyətin təbiətini və mahiyyətini aydınlaşdırarkən fəlsəfi yanaşmaları diqqətdən kənar qoymaq mümkün deyil.⁶

“Əqli mülkiyyət” və “əqli mülkiyyət hüququ” anlayışlarının ilk olaraq ümumi dilçilik, hüquqi və fəlsəfi anlayışlar sistemində məzmununu aydınlaşdırmaq üçün milli ədəbiyyatlara nəzər yetirdikdə bu terminlərə rast gəlinmir. Belə ki, “Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti”⁷, “Hüquq Ensiklopedik Lüğəti”⁸ və “Fəlsəfi anlayışlar Lüğəti”⁹ndə

⁵Focus on Intellectual Property Rights; U.S. Department of State, 2006, səh. 2

⁶Intellectual Property: Incentives, Rights and Duties. An Introduction to New Frontiers in the Philosophy of Intellectual Property, Cambridge University Press, 2012, səh. 1

⁷Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı-2006, 2-ci cild

⁸Hüquq Ensiklopedik Lüğəti, Bakı-1994, səh. 190

⁹Fəlsəfi anlayışlar Lüğəti, Bakı-1994

“əqli mülkiyyət” və “əqli mülkiyyət hüququ” anlayışları nəzərdə tutulmayıb.

“Hüquq Ensiklopedik Lüğəti”ndə “intellektual mülkiyyət” termininin məzmunu açıqlanmışdır. Bu anlayış əsasən, intellektual mülkiyyət- beynəlxalq sazişlərdə, habelə bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində istifadə edilən şərti ümumi termindir. Buraya ədəbiyyat, incəsənət əsərlərinə və elmi əsərlərə, artistlərin ifaçılıq fəaliyyətinə, səsyazma, radio və televiziya verilişlərinə olan hüquqlar (yəni müəlliflik hüquqları), elmi kəşflərə, ixtiralara olan hüquqlar və sənaye mülkiyyəti ilə bağlı digər hüquqlar, habelə vicdansız rəqabətdən müdafiə olunmaqla əlaqədar hüquqlar aiddir.¹⁰

Hüquq ədəbiyyatlarına nəzər saldıqda “əqli mülkiyyət” və “intellektual mülkiyyət”, “əqli mülkiyyət hüquqları” və “intellektual mülkiyyət hüquqları” terminlərinin sinonim anlayışlar kimi istifadə edildiği müşahidə olunur.

Qeyd etmək istərdik ki, ölkəmizdə ilk dəfə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada əqli mülkiyyət hüququnun təsbiti ilə əlaqədar olaraq, mövzu milli ədəbiyyatlarda kifayət qədər araşdırılmayıb və bu səbəbdən araşdırma prosesində xarici ədəbiyyatlara, digər ölkələrin də bu sahədə təcrübələrinə müraciət etmək labüddür.

İntellektual fəaliyyətin nəticələrindən istifadə zamanı hüquq münasibətlərinin formalaşmasında digər hüquq və azadlıqlarla yanaşı, əqli yaradıcılığın nəticələrinə olan müstəsna hüquqlar da əhəmiyyətli yer tutur. Bu hüquqları ifadə etmək məqsədilə “intellektual mülkiyyət” (əqli

¹⁰Hüquq Ensiklopedik Lüğəti, Bakı-1994, səh. 190

mülkiyyət) terminindən istifadə edilir. Əqli mülkiyyət- qanunvericilik normalarına uyğun olaraq, şəxsin intellektual yaradıcılığının nəticələrinə, yaxud ona bərabər tutulan məhsullara, yerinə yetirilən iş və xidmət növlərinə (firma adı, əmtəə nişanı və s.) müstəsna hüququ olaraq tanınır.

“İntellekt” latınca “intellectus” sözündən götürülüb, ağıl, zəka deməkdir. “İntellekt” dedikdə, düşünmə qabiliyyəti, rasionallıq qavrama, mövcud bilikləri analiz etmək və tənqidi yanaşa bilməyi mümkün edən zehni funksiyaların (müqayisə, anlayışların formalaşdırılması, abstraksiya, mülahizələr irəli sürmək, nəticələr əldə etmək və s.) özünəməxsusluğu başa düşülür.¹¹ İntellekt- rasionallıq dərketmə, təfəkkür qabiliyyətidir.¹²

İntellektual fəaliyyət insanın düşünmə qabiliyyəti, zehni imkanlarından asılıdır. Çünki intellektual fəaliyyət- insanın rasionallıq dərketmənin imkanlarından istifadə etməsidir.¹³

İntellektual fəaliyyətin xüsusi bir növü kimi yaradıcılıq fəaliyyəti fərqləndirilir. İntellektual fəaliyyət bütövlükdə rasionallıq dərketmənin imkanlarından istifadə etməkdirsə, yaradıcılıq fəaliyyəti rasionallıq dərketmənin imkanlarından istifadə edərək keyfiyyətcə yeni forma və nəticələrin əldə olunmasıdır. Bu baxımdan yaradıcılıq fəaliyyəti yaradıcı, müstəqil intellektual fəaliyyət olmaqla, həyatın müxtəlif sahələrində müşahidə olunur və insanın keyfiyyətcə yeni nəticələr əldə etməsinə yönəlir.

¹¹Современный словарь иностранных слов. М., 1992, сәһ. 240

¹²Fəlsəfi anlayışlar Lüğəti, Bakı-1994, sәһ. 27

¹³Петровский С. Интеллектуальная собственность и исключительное право// Интеллектуальная собственность. 1999. Сәһ. 57-58

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin yaradıcılıq azadlığı var və dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir.¹⁴

Fikrimizcə, əqli mülkiyyət hüququ və yaradıcılıq azadlığı bir-birilə sıx və qarşılıqlı münasibətdə olan hüquqlardır. Bu səbəbdən də AR Konstitusiyasında təsbit edilmiş əqli mülkiyyət hüququ¹⁵ və yaradıcılıq azadlığı intellektual fəaliyyət adlı vahid prosesin sistem elementləri kimi çıxış edə bilər.

Azərbaycan Respublikasında yaradıcılıq azadlığı ilk dəfə 1978-ci il Konstitusiyasında təsbit olunmuş, müəyyən edilmişdi ki, “Kommunizm quruculuğu məqsədlərinə uyğun olaraq Azərbaycan SSR vətəndaşlarının elmi, texniki və bədii yaradıcılıq azadlığı təmin edilir. Bu azadlıq elmi tədqiqatların, ixtiraçılıq və səmərələşdiricilik fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsi ilə təmin olunur. Dövlət bundan ötrü lazımi maddi şərait yaradır, könüllü cəmiyyətlərə və yaradıcılıq ittifaqlarına yardım göstərir, ixtiraların və səmərələşdirmə təkliflərinin xalq təsərrüfatında və həyatın başqa sahələrində tətbiqini təşkil edir. Müəlliflərin, ixtiraçıların və səmərələşdiricilərin hüquqları dövlət tərəfindən qorunur.”¹⁶

Göründüyü kimi, 1978-ci il tarixli AR Konstitusiyasından fərqli olaraq, 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyası

¹⁴ <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (maddə 51)

¹⁵ <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (maddə 30)

¹⁶ Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı, 1978., maddə 45

yaradıcılıq azadlığını yalnız vətəndaşlara aid hüquq və azadlıqlar kimi müəyyənləşdirməmiş, vətəndaşlığından və digər mənsubiyyət faktorlarından asılı olmayaraq, hər kəsin yaradıcılıq azadlığı tanınmışdır.

Hər bir insan yaradıcı fəaliyyətlə istər peşəkar, istərsə də həvəskar səviyyədə, keyfiyyətli və ya keyfiyyətsiz şəkildə məşğul ola bilər. Şəxsin bu fəaliyyətlə peşəkar və ya həvəskar səviyyədə məşğul olmasından asılı olmayaraq, müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar, əqli mülkiyyət hüquqları, öz əməyinin nəticələri barəsində sərəncam vermək azadlığı və digər hüquqlar, o cümlədən hüquq və azadlıqlar üçün dövlət təminatı bərabər səviyyəlidir.

Əqli mülkiyyət hüququ obyektiv mənada və subyektiv mənada başa düşülür.

Obyektiv mənada əqli mülkiyyət hüququ dedikdə, intellektual fəaliyyətin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş nəticələrini təsbit edən, əqli mülkiyyət barəsində hüquqların yaranması, dəyişdirilməsi, xitamı əsaslarını, intellektual fəaliyyətin nəticələrinə olan hüquqların mühafizəsi prinsiplərini, formasını, qaydasını və üsullarını, yaradıcıların intellektual hüquqları və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi əsaslarını, əqli mülkiyyət hüququ sahəsində dövlət siyasətini müəyyənləşdirən hüquq normalarının sistemi başa düşülür.

Subyektiv mənada əqli mülkiyyət hüququ dedikdə, şəxsin əqli, yaradıcı fəaliyyətin nəticələrinə olan subyektiv hüquqları başa düşülür.

Müasir dövrdə əqli mülkiyyət (intellektual mülkiyyət) termini həm milli qanunvericilik aktlarında, həm də bey-

nəlxalq sazişlərdə istifadə edilməklə hüquqi doktrinaya daxil olmuşdur.

“İntellektual mülkiyyət” termini müxtəlif dövlətlərin Konstitusiyalarında (Ukrayna, Gürcüstan, Tacikistan, Moldova və s.) nəzərdə tutulmaqla yanaşı, həmçinin beynəlxalq aktlarda (Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını təsis etmiş 14 iyul 1967-ci il tarixli Konvensiya, “Ədəbi və bədii əsərlərin mühafizəsinə dair” 9 sentyabr 1986-cı il tarixli Bern Konvensiyası, “Sənaye Mülkiyyətinin müdafiəsi haqqında” 20 mart 1983-cü il tarixli Paris Konvensiyası və s.) öz ifadəsini tapmışdır.

“İntellektual mülkiyyət” anlayışından XVIII-XIX əsrlərdə istifadə etməyə başlanılmışdır, lakin bu terminin geniş istifadəsi XX əsrin birinci yarısında Cenevrədə BMT-nin himayəsi altında Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının təsis olunması haqqında Konvensiyanın imzalanması ilə bağlıdır. İlk dəfə “intellektual mülkiyyət” terminindən Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını təsis etmiş 1967-ci il Konvensiyasında istifadə edilmişdir.¹⁷

Müasir anlamda “intellektual mülkiyyət” termini elmi ədəbiyyatlarda mənşə etibarilə daha çox 18-ci əsrin sonlarında fransız qanunvericiliyi əsasında formalaşmış anlayış olaraq nəzərdən keçirilir. Belə ki, qeyd olunan dövrdə fransız qanunvericiliyi müəlliflik hüququ və patent hüququnu təbii hüquqlar kimi qəbul etməklə, onları dövlət tərəfindən tanınmasından asılı olmayaraq, insanın hər hansı yaradıcılıq nəticəsinə (ədəbi, bədii, elmi əsər, sənaye mülkiyyəti) olan ayrılmaz, təbii hüquqları kimi tanıyırdı. 07 yanvar

¹⁷Hüquq Ensiklopedik Lüğəti, Bakı-1994, səh. 190

1791-ci ildə Fransada patent hüquqlarının nizamlanması məqsədilə xüsusi qanunun qəbul olunur və qanunla müəyyənləşdirilir ki, bəyan edilməsi və həyata keçirilməsi cəmiyyət üçün faydalı olan hər hansı yeni ideya onu yaradana məxsusdur, yeni sənaye ixtirası onu yaratmış şəxsin mülkiyyəti kimi tanınır.¹⁸

Bir sıra hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunur ki, “əqli mülkiyyət” dedikdə, insan intellektinin hər hansı məhsulu nəzərdə tutulur və bu məhsulun digər şəxslər tərəfindən icazəsiz istifadəsindən qorunmasına qanunla təminat verilir. İntellektual mülkiyyət ənənəvi olaraq 4 kateqoriyadan ibarətdir: patent, müəlliflik hüququ, əmtəə nişanı, ticarət nişanı.¹⁹

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının təsis Konvensiyasının 2.8. maddəsinə əsasən, intellektual mülkiyyət aşağıdakılara olan hüquqlara aiddir:²⁰

- ədəbi, bədii və elmi əsərlərə
- ifalara, fonogramlara və yayım təşkilatlarının verilişlərinə olan hüquqlara
- insan fəaliyyətinin bütün sahələrində olan ixtiralara
- elmi kəşflərə
- haqsız rəqabətə qarşı müdafiəyə
- ilkin istehsalat, elmi, ədəbi və bədii sahələrdəki intellektual mülkiyyətə olan bütün digər hüquqlara

Bu təsnifata əsasən, intellektual mülkiyyətin obyektlərini iki qrupda fərqləndirmək olar:

¹⁸Андрей Минков. Международная охрана интеллектуальной собственности. Санкт-Петербург, 2001, сәh. 23

¹⁹http://www.law.cornell.edu/wex/intellectual_property

²⁰http://www.wipo.int/treaties/ru/text.jsp?file_id=283807

1. Müəlliflik hüququ - ədəbi və bədii yaradıcılıq nümunələri, filmlər, musiqi əsərləri, şəkillər, rəsmlər, heykəltaraşlıq, həmçinin memarlıq qurğuları kimi incəsənət nümunələri
2. Sənaye mülkiyyəti - ixtiralar (patentlər), əmtəə nişanları, sənaye nümunələri və coğrafi göstərişlər

Digər mənbələrə görə, əqli mülkiyyətin əsas formaları patent, müəlliflik hüquqları, ticarət nişanı və kommersiya sirridir. İntellektual mülkiyyət real və şəxsi mülkiyyətin xüsusiyyətlərinə malikdir və ona satılması, alınması, icarəyə verilməsi, əvəzsiz bağışlanması mümkün aktiv kimi yanaşmaq mümkündür. İntellektual mülkiyyət haqqında qanunvericilik normaları müəllifin, ixtiraçının, yaradıcı insanın öz hüquqları barəsində sərəncam vermək hüququnu tanıyır.²¹

Qeyd etmək istərdik ki, əqli mülkiyyət hüququ konstitusion hüquq və azadlıqlardan biri olaraq tanınsa da, sahəvi qanunlarda “əqli mülkiyyət” terminin hüquqi anlayışının verilməməsi qanunvericilikdə bu məsələ barəsində boşluq olmaqla yanaşı, həm də məsələyə müxtəlif aspektlərdən yanaşmanı mümkün edir. Məsələn, xarici hüquq ədəbiyyatlarına nəzər saldıqda bir sıra müəlliflərin “intellektual mülkiyyət” termini əvəzinə “intellektual hüquqlar”²² terminini təklif etdiyini, digər müəlliflərin intellektual mülkiyyət və xüsusi mülkiyyət arasında növ bağlılığının mövcudluğu haqqında mülahizələr irəli sürdüyünü²³,

²¹Focus on Intellectual Property Rights; U.S. Department of State, 2006, səh. 4

²²Мерззликина-Квернадзе Р.А. Результаты интеллектуальной деятельности и права на них. Законодательство. 2002, №4, səh. 15

²³Гальперин Л.Б., Михайлова Л.А. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа. Новосибирск, 1992, səh. 15

başqa müəlliflərin ümumiyyətlə “intellektual mülkiyyət” ifadəsinə şərti anlayış kimi yanaşdıqlarını²⁴ müşahidə etmək mümkündür. Düşünmək olar ki, intensivləşən araşdırmalar zamanı analogi mülhizələr milli hüquq ədəbiyyatlarında da müşahidə ediləcək.

Fikrimizcə, əqli mülkiyyətin aktuallığı, bu sahədə münasibətlərin dinamik inkişafı, çoxnövlüyünü nəzərə alındıqda düşünmək olar ki, qanunvericilik səviyyəsində vahid hüquqi anlayışın müəyyənləşdirilməməsi həm hüquq elmində, həm də əqli mülkiyyət hüquqlarının realizəsi və ya müdafiəsi prosesində anlaşılmazlıqlar və mübahisələrin yaranmasına səbəb olacaq. Bu səbəbdən də hesab edirik ki, “əqli mülkiyyət” termininin vahid hüquqi anlayışının qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilməsi məqsədəuyğundur.

Bir sıra dövlətlərdə əqli mülkiyyət hüququ müstəqil hüquq və azadlıq olaraq qəbul edilmir, hesab olunur ki, intellektual dəyərlər məhz şəxsi mülkiyyətin obyektleridir. Məsələn, bu cür yanaşma Türkmənistanın Konstitusiyasında müşahidə olunur. Türkmənistanın qüvvədə olan Konstitusiyasına əsasən, Türkmənistan istehsal vasitələri, torpaq, digər maddi və intellektual dəyərlər üzərində xüsusi mülkiyyət hüququnu tanıyır.²⁵ Həmçinin qeyd olunur ki, bu hüquqlar vətəndaşların birliklərinə, dövlətə də məxsus ola bilər.

²⁴Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). Учебник для вузов, М, 2000

²⁵[https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2008?lang=en\(maddə 9\)](https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2008?lang=en(maddə 9))

Əqli mülkiyyət hüququnun mülkiyyətin bir növü kimi müəyyənləşdirilməsi tarixən daha əvvəlki dövrlərdə də müşahidə olunmuşdur. Belə ki, ilk dəfə ABŞ-ın bəzi ştatlarının qanunvericilik aktlarında əqli mülkiyyət hüququ “mülkiyyətin ən müqəddəs növü” kimi tanınmış, Massaçusets ştatının 17 mart 1789-cu il tarixli qanununda bu yanaşma təsbit edilmişdi. Massaçusets ştatının qeyd olunan qanununa əsasən, “İnsana məxsus olan, onun əqli əməyinin nəticəsindən daha dəyərli mülkiyyət yoxdur”.²⁶ Analoji hüquqi yanaşma sonralar Prussiya, Danimarka, Norveç və digər dövlətlərin qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuşdu.

“Əqli mülkiyyət” kateqoriyasının məzmunu çoxşaxəlidir. Onu hüquqi, iqtisadi baxımdan, fəlsəfi təsəvvürlərlə, sosial-mədəni anlayış kimi, siyasi kateqoriya kimi nəzərdən keçirmək mümkündür.

Belə nəticəyə gəlirik ki, əqli mülkiyyət hüquqları əsas hüquqi kateqoriya kimi çıxış edərək, qanunvericilikdə vahid hüquqi anlayışı verilsə də, əqli mülkiyyət kateqoriyası haqqında da vahid hüquqi anlayışın formalaşdırılması zəruridir.

Fikrimizcə, əqli mülkiyyət- insanın zəkasına, fərdi yaradıcı qabiliyyətinə uyğun olaraq, peşəkar və ya həvəskar səviyyədə müstəqil həyata keçirdiyi əqli (intellektual) fəaliyyətin qeyri-maddi məhsuludur. Əqli fəaliyyətin nəticələri bir qayda olaraq qeyri-maddi xarakterli formalaşsa da, dövlət və cəmiyyətlə münasibətlər prosesində reallaşdırılması, hüquqi normativlər səviyyəsində tanınması,

²⁶Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1996. сәh. 11

qanuni müdafiə mexanizmləri ilə qoruna bilməsi üçün qanunvericiliyin müəyyənləşdirdiyi maddi formaya salınması və ya maddi formada ifadə edilməsi zəruridir. Əqli mülkiyyətin subyekti fiziki şəxs, obyekt- insan zəkasının məhsuludur.

Düşünürük ki, əqli mülkiyyətə olan hüquqlar və əqli mülkiyyət hüquqlarının fərqləndirilməsi məqsəddəuyğundur. Belə ki, hər bir insan əqli mülkiyyətinə olan təbii hüquqlarından istifadə etməklə, əqli mülkiyyətin obyektinin əqli mülkiyyət hüququnun obyektinə çevrilməsi üçün qanunvericiliklə tələb olunan formaya salmaq, beləliklə də əqli mülkiyyət hüquqlarından istifadə etmək və ya əqli mülkiyyəti barəsində sərəncam hüququnu həyata keçirərək əqli mülkiyyət obyektini əqli mülkiyyət hüququnun obyektinə çevirmədən ləğv etmək (xitam vermək) azadlığına malikdir.

Düşünürük ki, əqli mülkiyyət bilavasitə fikir və yaradıcılıq azadlığı ilə sıx əlaqəlidir, əqli mülkiyyət hüququ fikir və söz azadlığı, yaradıcılıq azadlığı ilə sıx bağlıdır. Məsələn, insan zəkasında intellektual fəaliyyətin nəticəsində əqli mülkiyyət formalaşarkən irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan ideyalar, əsərlər və s. yarana bilər, lakin əqli mülkiyyət hüququnun obyektinə çevrilmək üçün əqli mülkiyyət qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş formaya salınmalıdır və bu zaman irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğata yol verilmir. Əqli mülkiyyət insan zəkasında hüdudsuz azadlıq imkanındırsa, əqli mülkiyyət hüququ “hər kəsin hüququ başqasının hüququ ilə məhdudlaşır” prinsipinə əsaslanır.

Əqli mülkiyyətin sahibi fiziki şəxsdirsə, əqli mülkiyyət hüququnun sahibi həm fiziki, həm də hüquqi şəxs (məs., kollektiv əsər yaradıldıqda) ola bilər. Əqli mülkiyyətin yarıdıcısı isə hər bir halda insan zəkəsindən istifadə edən fiziki şəxsdir.

Konstitusion səviyyədə təsbit edilmiş əsas insan hüquq və azadlıqlarından biri olaraq, əqli mülkiyyət hüququnun aktuallığı artmaqdadır və ictimai münasibətlərin inkişafı fonunda vahid hüquqi anlayışlara ehtiyac yaranacağı şübhə doğurmur.

2015

Özünüfədə, yoxsa təbliğat?

Hüquqda insan hüquqları və vətəndaş hüquqları kimi iki anlayış fərqləndirilir.

Anlayışların qısa məğzi belədir ki, insan hüquqları və azadlıqları hər bir insanın yaşadığı, olduğu məkandan asılı olmayaraq, malik olduğu haqlardır və bu haqları əldə etmək üçün insan fərdinin yaranması kifayətdir, vətəndaş hüquqları və azadlıqları isə hər bir insanın dövlətlə qarşılıqlı hüquqi-siyasi münasibətindən, vətəndaşlıq faktorundan asılı olaraq yaranır, bir ərəzidə bu haqlara malik olan insan başqa dövlətin ərəzində malik olmur.

Hər bir insan hörmətlə yanaşılmağa layiq olan mənəvi-zehni varlıq kimi dəyərlidir. Hər bir insan öz haqlarından öz iradəsinə uyğun istifadə etmək haqqına malikdir. İstər insan haqlarının, istərsə də vətəndaş haqlarının sərhədi başqalarının haqları ilə məhdudlaşır.

Mənəvi-zehni varlıq kimi insanın fəaliyyətinin mühüm şəkli əqli fəaliyyətdir. Bir insanın ölüm anı olaraq ürəyin deyil, məhz beyin fəaliyyətinin dayandığı an hesab olunur. İnsanın mənəvi- ruhi halında baş verənlər, məsələn,

ruhi xəstə olması, yaxud ürəyin dayanması hələ insanın ölmüş olması demək deyil, beyin fəaliyyətinin dayanması isə ölümdür. Bunu həm həqiqi mənada, həm də məcazi mənada anlamaq mümkündür.

Özünüifadə hüququ, yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət hüququ, fikir və və söz azadlığı, bir sıra digər haqlar bilavasitə insanın mənəvi-ruhi, zehni fəaliyyətinə bağlıdır və azad insanın fərdiliyi, özünü inkişaf etdirmək, reallaşdırmaq kimi həyati davranışlarının təbii hüquqi əsaslarıdır. Sadalanan haqlar sırasında əqli mülkiyyət hüququnun məzmunu daha genişdir, bura müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və başqa növlər daxildir.

Ölkəmizdə yaradıcılıq azadlığı ilk dəfə 1978-ci il Konstitusiyasında ölkə vətəndaşlarının malik olduğu haqlardan biri kimi nəzərdə tutulmuşdu. Konstitusiyada təsbit edilmişdi ki, “Kommunizm quruculuğu məqsədlərinə uyğun olaraq Azərbaycan SSR vətəndaşlarının elmi, texniki və bədii yaradıcılıq azadlığı təmin edilir. Bu azadlıq elmi tədqiqatların, ixtiraçılıq və səmərələşdiricilik fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsi ilə təmin olunur. Dövlət bundan ötrü lazımı maddi şərait yaradır, könüllü cəmiyyətlərə və yaradıcılıq ittifaqlarına yardım göstərir, ixtiraların və səmərələşdirmə təkliflərinin xalq təsərrüfatında və həyatın başqa sahələrində tətbiqini təşkil edir. Müəlliflərin, ixtiraçıların və səmərələşdiricilərin hüquqları dövlət tərəfindən qorunur.”

1978-ci ildə yaradıcılıq azadlığı insan hüquq və azadlıqlarından biri olaraq deyil, dövlətin vətəndaşlarının malik olduğu haqq kimi tanınmışdı. Eyni zamanda nəzərdə

tutulmuşdu ki, elmi, texniki və bədii yaradıcılıq azadlığına kommunist quruculuğu məqsədlərinə uyğun olaraq təminat verilir. Yaradıcılıq azadlığı vətəndaşlara məxsus haqq kimi tanınmışdı. Vahid siyasi ideologiyanın varlığı yaradıcılıq fəaliyyətini azad insan zəkasına və ruhuna əsaslanan fəaliyyət kimi deyil, realizəsi konkret siyasi ideologiyanın sərhədləri çərçivəsində mümkün bir kateqoriya kimi mümkün edirdi. Vahid ideologiya ilə şərtləndirilən yaradıcılıq ideologiyasının təbliğinə xidmət edən, kommunist quruculuğu məqsədlərinə uyğun qəliblərə salınmış, nümunəvi obrazlar silsiləsi kimi müşahidə olunurdu. Məsələn, bədii yaradıcılıqda ideyaların müxtəlifliyi yaranmır, vahid ideologiya çərçivəsində qəliblənmiş, ideallaşdırılan obrazlar silsiləsi yaranırdı. İdeyalar yox, vahid ideologiya çərçivəsində obrazlar yaranırdı, təhlil olunurdu. Yaradıcılar təbliğatçılar, proses təbliğat kimi müşahidə olunurdu. Bu halda həm yaradıcılar, həm də qəlib obrazlar ideallaşdırılır, ictimai nümunə kimi təbliğinə geniş yer verilir. Belə fəaliyyət insanların özünüifadəsi deyil, insanların qəliblərə salınmaları üçün təbliğatdır.

Azad insan zəkasına və ruhuna deyil, hər hansı ideologiyaya əsaslanan fəaliyyət, ideologiyayı ifadə edən proses zahirən yaradıcılıq adlandırılrsa belə, insanların təbii haqqı kimi özünüifadə deyil, subyekt vətəndaşlar olan ictimai-siyasi təbliğat vasitəsidir. Bu yanaşma dövlətin insanlar üçün deyil, insanların dövlət üçün nəzərdən keçirildiyi mühtəzlərdə müşahidə olunur. Vahid ideologiyanın varlığı müxtəlif ideyaların, fikirlərin yoxluğu, insanların özünüifadəsinin və müxtəlifliyinin yoxluğu deməkdir.

Belə şərtlər daxilində yaradıcılıq azad insan zəkasına deyil, insan zəkasının müəyyən ideologiya sərhədləri çərçivəsində fəaliyyətinə əsaslanır.

Bioloji olaraq insanın ölüm anı beyin fəaliyyətinin dayandığı an olduğu kimi, toplumun da ölümü əqli fəaliyyətin yoxluğunda baş verir. Özünü ifadə edən insanlar yekunda özünü formalaşdırmış, özünü ifadə edən toplum deməkdir. Qəliblərə əsaslanan toplum isə düşünmə qabiliyyətindən və reallıq hissindən məhrum, ruhsuz oyuncaqlara çevrilir.

Azad insan zəkası və ruhu, əqli fəaliyyət, yaradıcılıq azadlığı ideyaların, fikirlərin, insanların müxtəlifliyi, insanların fərdiliyi, toplumda rəqabətin mümkünlüyü və haqlı rəqabət mühitində inkişaf deməkdir.

Ölkəmizin 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası isə hər kəsin yaradıcılıq azadlığını tanıyır və dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu gün yaradıcılıq azadlığı hər bir insanın malik olduğu haqq olmaqla, hər hansı ideologiya və digər şərtlərlə məhdudlaşmayan, azad həyata keçirilməsinə bilavasitə dövlətin təminat verdiyi fəaliyyətdir. Hər kəs yaradıcılıq azadlığını öz biliyinə, dünyagörüşünə, istedadına və s. uyğun olaraq, peşəkar və ya həvəskar səviyyədə həyata keçirə bilər. Müasir dünyada yaradıcılıq azadlığı azad insanın əqli fəaliyyəti, özünüifadəsi ilə sıx əlaqəlidir. Yaradıcının qəlib obrazlar yaratmaq kimi vəzifəsi yoxdur. Özünü ifadə etmə, əqli fəaliyyət istər cəmiyyətin üzvü kimi, istərsə də bir varlıq kimi insan təbiətinin, insan zəkasının, mənəvi-ruhi dünyasının öyrə-

nilməsinə, aşkar edilməsinə imkan yaradır. Bu isə öz növbəsində insanın və toplumun inkişafında faydalıdır.

Yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququnu birlikdə əqli fəaliyyət adlı vahid prosesin sistem elementləri kimi qeyd etmək mümkündür.

Ölkəmizdə əqli mülkiyyət hüququ ilk dəfə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından biri olaraq təsbit edilib, qanunla qorunmasına dair təminatlar müəyyənləşdirilib. Konstitusiyaya görə, hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ var, müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maraqlıdır ki, əqli (zehni) fəaliyyət, əqli mülkiyyət, əqli mülkiyyət hüququ ifadələri “Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti”ndə nəzərdə tutulmayıb.

Müasir dünyada yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət hüququ insanların malik olduqları mühüm hüquqlardandır. Hər bir insan bu hüquqlarını öz iradəsinə uyğun şəkildə sərbəst həyata keçirə, peşəkar və ya həvəskar, keyfiyyətli və ya keyfiyyətsiz şəkildə məşğul ola bilər. Fəaliyyətin peşəkarlığından, keyfiyyətin necəliyindən asılı olmayaraq, hüquqların həyata keçirilməsinə və müdafiəsinə dövlət təminatı verilir. Eyni zamanda digər insanların da bu hüquq və azadlıqlara hörmətlə yanaşmaq kimi vəzifəsi var.

Vahid ideologiya dünyasının çərçivələrindən fərqli olaraq, yaradıcılıq azadlığının insan haqqı kimi tanındığı dünya insanları təbliğatçı kimi deyil, azad insan fərdi, şəxsiyyət olaraq qəbul edir. Əqli fəaliyyət, yaradıcılıq azadlığı insanın özünüifadəsi üçün labüddür. Lakin məlumdur

ki, təfəkkürün dəyişməsi normaların dəyişməsi qədər qısa müddətdə baş verə bilmir. İnsanların şüuraltında möhkəmlənmiş ideoloji təbliğatçı təfəkkürü, ideallaşdırılan, qüsur-suz qəlib obrazlar barəsində gözləntilər azad insan zəkası, özünüifadəyə maneələr yaradır. “Özünüifadə, yoxsa təbliğat?” sualını düşünməmək azad əqli və yaradıcı fəaliyyətin həyata keçirilməsinə çətinlik yaratmaqla yanaşı, insanların digər insanların bu haqlarına münasibətdə hörmətsizlik göstərmələrinə də səbəb olur. Bu barədə fərqli təfəkkür, dəyərlərin sahibi insanların qarşılıqlı anlaşma mühitində fəaliyyəti, toplumda qarşılıqlı münasibətləri üçün əvvəlcə sahibi olduqları təfəkkürü özləri üçün aydınlaşdırmaları, özlərinə etiraf etmələri vacibdir.

Azad insan azad zəkaya, ruha malik olan, sərbəst əqli və yaradıcı fəaliyyəti həyata keçirən, öz baxışlarından, seçimlərindən, bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq, başqa insanlara, onların zəkasına, ruhuna, əqli və yaradıcı fəaliyyətinə, baxışlarına, seçimlərinə hörmətlə yanaşmağı bacarandır. Hər kəsin hüququ başqasının hüquqlarına qədərdir.

01.02.2016

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan əmək qanunvericiliyinin bir sıra məsələləri və hüquqi məsuliyyət haqqında	4
Azərbaycan Respublikasında inzibati- prosessual hüquq elmi və qüvvədə olan inzibati-prosessual qanunvericiliyin bir sıra məsələləri haqqında	15
Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının hüquqi statusu və publik hüquqi şəxs anlayışı (Qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik normalarının müqayisəli-hüquqi təhlili).....	27
Müasir hüquq təhsili, milli hüquq dili, Müasir hüquq təhsili, milli hüquq dili, qloballaşma və imperializm məsələlərinə dair	35
Hərbçi və hərbi qulluqçu anlayışlarının fərqləndirilməsinin əhəmiyyətinə dair	58

Ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin bir sıra məsələlərinə dair	66
Maddi və prosessual nümayəndəlik (Bir sıra məsələlərə müqayisəli hüquqi baxış).....	85
Ədalət anlayışı hüquq müstəvisində	100
Əqli mülkiyyət hüququ və mülkiyyət hüququ müstəqil hüquqlar kimi	114
Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanması sahəsində qüvvədə olan qanunvericilik normaları haqqında	123
Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququnun nizamlanması sahəsində idarəetmə məsələləri haqqında	131
Əqli mülkiyyət hüququ və əqli mülkiyyət anlayışı.....	140
Özünüifadə, yoxsa təbliğat?.....	154

